

ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง
**Potential in Watershed Forest Management: Banthat Mountain Range
in Trang Province**

กมลรัตน์ พรหมสิงห์
Kamonrat Promsing

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Master of Arts in Human and Social Development
Prince of Songkla University**

2555

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์   ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อเอกเขาบรทัดในจังหวัดตรัง
ผู้เขียน   นางสาวกมลรัตน์ พรหมสิงห์
สาขาวิชา   พัฒนามนุษย์และสังคม

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

คณะกรรมการสอบ

.....

.....ประธานกรรมการ

(ดร.อุทิศ สังขรัตน์)

(ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ)

.....กรรมการ

(ดร.อุทิศ สังขรัตน์)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ จูรีรัตน์ บัวแก้ว)

.....กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เก็ดถวา บุญปรากฏ)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์
และสังคม

.....
(ศาสตราจารย์ ดร.อมรรัตน์ พงศ์ดารา)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อวิทยานิพนธ์	ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อเกื้อหนุนบรรทัดจังหวัดตรัง
ผู้เขียน	นางสาวกมลรัตน์ พรหมสิงห์
สาขาวิชา	พัฒนามนุษย์และสังคม
ปีการศึกษา	2554

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำและศึกษาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และศึกษาข้อมูลจากเอกสารรายงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง นำมาวิเคราะห์และเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูล

ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ คนกับป่ามีลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีการเปลี่ยนแปลงตามช่วงเวลาต่างๆ ได้แก่ ช่วงตั้งถิ่นฐานที่ทรัพยากรธรรมชาติยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ ช่วงป่าไม้ถูกทำลาย และช่วงพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ทั้งนี้การที่ชุมชนนาชุมเห็ดประสบความสำเร็จในการจัดการป่าต้นน้ำมีเงื่อนไขจากการที่ชาวบ้านในชุมชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยมองเห็นถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำ ว่าหากป่าถูกทำลาย ย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ปลายน้ำต่อไป นอกจากนั้นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชน ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน ความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรในชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก การฝึกอบรมและศึกษาดูงานต่างๆของชาวบ้านในชุมชน เงื่อนไขต่างๆเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำผ่านระบบความรู้ ความเชื่อ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน ตลอดจนมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนและมีกฎระเบียบข้อบังคับในการใช้ประโยชน์จากป่า

Thesis	Potential in Watershed Forest Management: Banthat Mountain Range in Trang Province
Author	Miss Kamonrat Promsing
Major Program	Human and Social Development
Academic Year	2011

ABSTRACT

The objective of this study were to study conditions that affect to the potential of community in watershed forest management and the potential in watershed forest management of Na-Chumhed community, Yantakhao District, Trang Province. By using qualitative research methods, and collected field data from in - depth interviews, the focus group, the participant and non-participant observations and by researching relevant documents and reports. The data was analysed and classified into related data.

The results of the study revealed that villager's way of life in Na-Chumhed community had bound with nature. Villager and forest had the interdependent relationship from the past to present. By changing through duration were the settlement that still had the plenty of natural resources, The forest was destroyed and the development of community in watershed forest management. Conditions that affect to the potential of community in watershed forest management were villagers in community awareness of forest conservation. By overlooking the importance of the forest if the forest is destroyed, would affect downstream others communities. In addition, conditions that affect to the potential of community were natural resource in community, relationship of villagers in community, strengthening of leadership and organization, social change economic and political, supporting from external agencies, training and educational activities of villagers in community. Villagers in community can development watershed forest management more effectively through these conditions. Potential in watershed forest management of community showed through knowledge, beliefs, wisdom and cultural of community. As well as forest management processes with emphasis on the participation of people in community and the rules and regulations for beneficial use of forest.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้เนื่องจากความช่วยเหลือ แนะนำ และการให้คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์จาก ดร.อุทิศ สังข์รัตน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์และการให้กำลังใจตลอดจนคำแนะนำที่ดีจากคณาจารย์ผู้สอนประจำหลักสูตรพัฒนามนุษย์และสังคมทุกท่าน

ขอขอบคุณ ดร.มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ รองศาสตราจารย์จรัสรัตน์ บัวแก้ว และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกศตวา บุญปรากฏ ที่กรุณาสละเวลามาเป็นคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และกรุณาให้คำแนะนำในการปรับปรุงส่วนต่างๆในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังได้ให้แง่คิดดีๆเกี่ยวกับการทำงานวิจัยเชิงคุณภาพ ทำให้ผู้วิจัยได้เปิดโลกทัศน์รับรู้เรื่องราวต่างๆทางวิชาการมากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณคุณกิตติศัพท์ แสงงาม ที่คอยช่วยเหลือจัดการเรื่องเอกสารและให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์เสมอ ขอขอบคุณเพื่อนๆ พมส.6 ทุกคนที่คอยให้กำลังใจและเป็นທີ່ปรึกษาให้กันทุกๆครั้งที่มีปัญหา ดีใจมากที่ช่วงหนึ่งของชีวิตผ่านมาเจอพวกคุณ ขอขอบคุณน้องๆหลายๆคนที่เป็นเพื่อนกันตอนเก็บข้อมูล ขอขอบคุณสายสกุล วิเชียรฉาย เพื่อนที่เคยลงชุมชนฝึกงานด้วยกันที่บ้านลำขนุน ประสบการณ์ในครั้งนั้นเป็นแรงบันดาลใจที่สำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยได้เลือกกลับไปศึกษาวิจัยในชุมชนนาชุมเห็ด ขอขอบคุณที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาเสมอ

ขอขอบคุณแม่ ผู้ที่ให้ทุกอย่างสำหรับผู้วิจัย ทั้งชีวิต ทุนทรัพย์ตลอดการศึกษาและให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ตลอดมา แม่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจที่ทำให้ผู้วิจัยคิดอยากจะทำสิ่งต่างๆให้ดีที่สุด เพราะทุกๆครั้งที่ผู้วิจัยประสบความสำเร็จในเรื่องใดๆก็ตาม ผู้วิจัยจะเห็นรอยยิ้มของแม่ที่เต็มไปด้วยความดีใจและยินดีกับผู้วิจัยเสมอ ขอขอบคุณคนบนฟ้า...ทุกครั้งที่แขนงหน้ามองฟ้า ลูกก็รับรู้ได้ว่าจะมีกำลังใจส่งมาจากพ่อตลอดเวลา...

สุดท้ายขอขอบคุณครอบครัวปานนิล สำหรับที่พักตลอดระยะเวลาที่เก็บข้อมูลในชุมชนตั้งแต่ตอนฝึกงานมาจนกระทั่งการทำวิทยานิพนธ์ ครอบครัวนี้เป็นเสมือนครอบครัวที่สองของผู้วิจัย รู้สึกอบอุ่นใจทุกครั้งทีกลับไปเยือน และขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่านและชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดที่ให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลของผู้วิจัย ขอขอบคุณสำหรับมิตรไมตรีจากพี่ๆลุง ป้า น้า อาและน้องๆทุกคนที่ทักทายและต้อนรับผู้วิจัยอย่างดีเสมอมา หวังเป็นอย่างยิ่งว่าวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะประโยชน์ต่อชุมชนและสังคมต่อไป

กมลรัตน์ พรหมสิงห์

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ.....	(3)
ABSTRACT.....	(4)
กิตติกรรมประกาศ.....	(5)
สารบัญ.....	(6)
รายการภาพประกอบ.....	(9)
รายการตาราง.....	(10)
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
คำถามการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	7
ขอบเขตการวิจัย.....	7
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	9
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	11
การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	12
ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ.....	19
การจัดการป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน.....	25
ทุนทางสังคม : เงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาศักยภาพชุมชน.....	27
แนวทางการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม.....	34
ความทันสมัย (Modernization) : ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน.....	36
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	39
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	41
สนาม.....	41
การเข้าสู่สนาม.....	43
การเลือกผู้ให้ข้อมูล.....	44
เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	46
	(6)

สารบัญญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
3	การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล.....	49
	การวิเคราะห์ข้อมูล.....	49
4	วิธีชุมชนนาคุมเห็ด.....	51
5	ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ.....	80
	เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ.....	81
	ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.....	81
	ความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน.....	84
	ความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรในชุมชน.....	87
	การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง.....	91
	การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก.....	94
	การฝึกอบรมและศึกษาดูงานต่างๆ.....	106
	ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ.....	109
	ศักยภาพด้านภูมิปัญญา.....	109
	ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ.....	114
	ศักยภาพในด้านการจัดการอย่างมีส่วนร่วม.....	127
	บทบาทขององค์กรและศักยภาพของผู้นำชุมชน.....	136
	ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน.....	144
	วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน.....	145
6	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	149
	สรุปผลการวิจัย.....	149
	อภิปรายผล.....	153
	ข้อเสนอแนะ.....	156
	บรรณานุกรม.....	158
	บุคลากร.....	165

สารบัญ(ต่อ)

บทที่	หน้า
ภาคผนวก.....	167
ก แบบสัมภาษณ์.....	168
ข รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ.....	174
ประวัติผู้เขียน.....	176

รายการภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 แผนที่ชุมชนนาชุมเห็ด: พื้นที่ในการศึกษาวิจัย.....	57
2 แผนที่การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนนาชุมเห็ด.....	59
3 สภาพระบบนิเวศของจังหวัดศรีสะเกษ.....	61
4 - 5 สภาพแวดล้อมของชุมชนนาชุมเห็ดและลักษณะการปลูกยางพาราเพื่อเป็น แนวเขตระหว่างแต่ละครอบครัว.....	65
6 คลองลำขุ่นมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัดที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชน ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ.....	73
7 - 8 สภาพความอุดมสมบูรณ์ของเทือกเขาบรรทัด.....	83
9 แทงก์น้ำและเหมืองชลประทานในชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ.....	92
10 - 11 ศูนย์เรียนรู้พลังงานชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานพลังงานจังหวัด และการดำเนินการสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำของชุมชน.....	102
12 - 13 แปลงสาธิตทำไร่นาสวนผสม และสภาพที่ดินของชุมชนนาชุมเห็ด.....	103
14 - 15 กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชน.....	108
16 - 17 “สวนหลังบ้าน” พันธุ์พืชสมุนไพรที่ชาวบ้านนำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน.....	112
18 น้ำตกสายนรีที่ชาวบ้านไม่เปิดให้นักท่องเที่ยวภายนอกเข้าไป เนื่องจาก เกรงว่าจะเข้าไปทำลายระบบนิเวศของป่า.....	118
19 แสดงลักษณะระบบประปาภูเขาของชุมชนนาชุมเห็ด ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ ของทรัพยากรน้ำจากเทือกเขาบรรทัด.....	120
20 - 21 วิธีชีวิตของเด็กๆ ในชุมชนที่ผูกพันกับสายน้ำ.....	124
22 การประชุมประจำเดือนของชุมชน.....	128
23 - 24 นักท่องเที่ยวได้ขึ้นไปชื่นชมความงามของยอดเขาบรรทัดและได้ศึกษา ระบบนิเวศป่าต้นน้ำ.....	140
25 เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ.....	151

รายการตาราง

ตาราง		หน้า
1	ชื่อหมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน และจำนวนประชากรของชุมชนนาชุมเห็ด.....	56
2	การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของชุมชนนาชุมเห็ด.....	58
3	ปฏิทินการเก็บเกี่ยวของป่าของชุมชน.....	126

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

มนุษย์กับธรรมชาติมีความผูกพันมาอย่างยาวนาน ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ต่างมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติผ่านการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยชาวบ้านล้วนอาศัยพึ่งพาธรรมชาติทั้งในแง่ปัจจัย 4 ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคหรือพืชสมุนไพรต่างๆ อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่มาขององค์ความรู้ ความเชื่อ ประเพณี ซึ่งเป็นรากฐานความสัมพันธ์ของชุมชน บทบาทของธรรมชาติต่อความอยู่รอดของชุมชนจึงมีมาช้านาน ชุมชนจำนวนไม่น้อยจึงมีวัฒนธรรมในการดูแลรักษาป่าซึ่งเป็นธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่ง เช่น รูปแบบความเชื่อเรื่องผีในการดูแลป่าต้นน้ำ แบบแผนการผลิต การเกษตร การใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายไปตามภูมิโนเวศและวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง เมื่อผลจากการพัฒนาตามแนวทางทุนนิยมทำให้ป่าอันเป็นฐานชีวิตของพวกเขาถูกทำลาย ไม่ว่าจะเป็นเพราะการสัมปทานไม้ในยุคก่อน การขยายตัวของพืชพาณิชย์ที่ต้องการใช้พื้นที่มากขึ้น การเติบโตของธุรกิจอุตสาหกรรมที่เข้ายึดครองพื้นที่ป่า การเข้ามาตัดไม้ เก็บผลผลิตจากป่าของบุคคลภายนอก หรือแม้กระทั่งภายในชุมชนเองที่จะทำป่าเสื่อมโทรมได้ หรือหลายกรณีเจ้าหน้าที่รัฐกลับปล่อยให้เกิดการทำลายป่าหรือยึดพื้นที่ป่าเป็นของรัฐ การมีโครงการพัฒนาต่างๆที่เข้ายึดครองพื้นที่ป่าของชุมชนและกีดกันไม่ให้ชุมชนพึ่งพาป่าได้อีกต่อไป สถานการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อความอยู่รอดของป่าและของชุมชนอย่างมาก (เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย 2545)

การพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของประชาชน ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเปลี่ยนจากการพึ่งพาอาศัยมาเป็นการเอาธรรมชาติและผลผลิตจากธรรมชาติไปขายกิน ถึงแม้การพัฒนาตามระบบทุนนิยมจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นความก้าวหน้าทางการสื่อสาร คมนาคม เทคโนโลยี วิถีชีวิตที่สะดวกสบายขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็กลายเป็นความสับสนวุ่นวายในวิถีชีวิตของผู้คน ชุมชนและสังคม การเปลี่ยนแปลงจากวิถีที่เรียบง่าย พึ่งพิงธรรมชาติและพึ่งพาอาศัยกันมาเป็นวิถีที่สลับซับซ้อนมากขึ้น(เสรี พงศ์พิศ 2551) อีกทั้งระบบทุนนิยมยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆได้ถูกตีมูลค่าในด้านอรรถประโยชน์มากขึ้น ดังนั้นการกำหนดนโยบายในการพัฒนาประเทศของรัฐที่มุ่งเน้นการสร้างเศรษฐกิจเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดแนวความคิดที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติต่างๆเป็นของรัฐ รัฐมีอำนาจในการบริหารจัดการอย่างเต็มที่โดยมองข้าม

ศักยภาพของประชาชนและชุมชนท้องถิ่น การนำทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมากไปใช้พัฒนาประเทศ ภายใต้ระบบการพัฒนาแบบทุนนิยมของรัฐ ได้ส่งผลให้ทรัพยากรต่างๆมีจำนวนลดน้อยถอยลงเรื่อยๆ รวมทั้งการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ จากรายงานสถานการณ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่าทรัพยากรธรรมชาติของไทยเสื่อมโทรมลงประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้เหลือเพียง 99.16 ล้านไร่ หรือร้อยละ 30.9 ในปี 2549 พื้นที่ป่าต้นน้ำ 14 ล้านไร่ อยู่ในขั้นวิกฤติ และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพมีแนวโน้มสูงขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2554)

เมื่อทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายมากขึ้น หลายภาคส่วนจึงเริ่มตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและเกิดกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ รัฐจึงได้มีการจัดการป่าอย่างจริงจังมากขึ้น ชุมชนที่อาศัยอยู่ในป่ามาก่อนถูกมองว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมของธรรมชาติ นำไปสู่นโยบายการกำหนดพื้นที่ป่าสงวน ห้ามมิให้ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะในรูปแบบใดรวมไปถึงชุมชนท้องถิ่นถูกกีดกันจากการอยู่อาศัยในเขตป่าและเป็นที่มาของนโยบายการอพยพคนออกจากป่า (อัจฉรา รัถยดิตรรม 2548; พิเชษฐุ์ เดชพิว และปิยบุตร หล่อไกรเลิศ 2546) ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา การลดลงอย่างรวดเร็วของพื้นที่ป่ามักถูกนำเสนอโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐและกรมป่าไม้วามีสาเหตุหลักมาจากการเพิ่มของประชากร การขยายขนาดที่ดินทำกินของเกษตรกรรายย่อย การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขา การบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าอย่างผิดกฎหมายของนายทุนและราษฎรทั่วไป นำไปสู่การกล่าวโทษราษฎรในท้องถิ่นว่าเป็นตัวการในการทำลายป่า โดยมองข้ามสาเหตุอื่นไป ดังนั้นจากมุมมองของรัฐ ป่ากับคนจึงอยู่ร่วมกันไม่ได้ ชาวบ้านเป็นตัวการในการบุกรุกทำลายป่า วิธีการแก้ไขจึงต้องดำเนินการตามกฎหมายกับผู้บุกรุกทำลายป่า ด้วยการจับไล่ราษฎรที่เข้าครอบครองพื้นที่ป่าสงวนของทางราชการให้ออกไปให้หมด ทำให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐในเรื่องของที่ดินทำกินในพื้นที่ป่าและการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวน กลายเป็นปัญหาสำคัญในหลายๆพื้นที่ (ยศ สันตสมบัติ 2541)

รัฐได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งผ่านการออกกฎหมายต่างๆ เช่น ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – พ.ศ.2544) จึงมีการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศ ให้หันมาพัฒนา “คน” เป็นศูนย์กลางหรือเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนา เป็นการพัฒนาที่มองเห็นถึง “ศักยภาพ” ของคนว่าคนทุกคนมีศักยภาพในตัวเองที่สามารถจะพัฒนาได้ การเน้นคนเป็นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาคือการให้คนทุกคนได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ มีภูมิปัญญาทางความคิดที่จะเป็นผู้นำกระแสการเปลี่ยนแปลงได้ มีส่วนร่วมกับภาครัฐในการพัฒนาประเทศ มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมส่วนรวม รัฐได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น

โดยมีส่วนในการดูแลรักษาป่าในรูปของป่าชุมชน มีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนให้สอดคล้องกับวิถีชุมชน

จนกระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-พ.ศ.2559) การกำหนดทิศทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ให้ความสำคัญกับการสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อป้องกันความเสี่ยงที่สังคมไทยต้องเผชิญ เช่น ความเสี่ยงจากการบริหารภาครัฐที่อ่อนแอ ความเสี่ยงจากความเสื่อมถอยของค่านิยมที่ดีงามในสังคมไทย ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น จึงได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและสังคมไทยให้มีคุณภาพ ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลง มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม มีแนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันในประเด็นต่างๆ รวมทั้งการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแล รักษาและใช้ประโยชน์ การปรับกระบวนการทัศน์การพัฒนาและขับเคลื่อนประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2554) รวมทั้งได้มีการกล่าวถึงสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 หมวดที่ 3 ส่วนที่ 12 เรื่องสิทธิชุมชน มาตราที่ 66 และ 67 ความว่า

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพ สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้ห้้องการอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ย่อมได้รับความคุ้มครอง (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 หมวดที่ 3 ส่วนที่ 12 มาตราที่ 66 และ มาตรา 67)

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ นั้นเป็นมาตรการสำคัญในการที่จะพัฒนาสังคมเพื่อให้สังคมมีความมั่นคงและยั่งยืน อีกทั้งการที่คนอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังเป็นการสร้างจิตสำนึกทางสังคมเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนาสังคม การร่วมกันจัดการทรัพยากรเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่หลากหลาย แต่มาตรการนั้นจะสัมฤทธิ์ผลได้จำเป็นจะต้องพัฒนาประชาชนให้เกิดความตระหนักรู้ต่อการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ โดยรัฐจะต้องส่งเสริมให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพของตนอย่างเต็มที่และเปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาต่างๆ โดยเน้นการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนในพื้นที่ซึ่งเป็นผู้ที่ใกล้ชิดและมีความผูกพันกับธรรมชาติมากที่สุด

จากฐานคิดในการศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงจิตสำนึก ฐานคิดนี้ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์อย่างเด็ดขาดแต่จะพยายามเข้าไปในสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนกลไกในการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคง

ของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง แนวทางการศึกษานี้จะเป็นการศึกษาชุมชนอย่างเป็นองค์รวม โดยมองว่ามนุษย์กับสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด สิ่งแวดล้อมมีผลต่อการปรับตัวและพฤติกรรมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และ เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นได้ว่าคนกับป่าสามารถจะอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน โดยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การศึกษาชุมชนตามฐานคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมจะแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าและสามารถสะท้อนให้เห็นได้ว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้ผ่านวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับระบบธรรมชาติ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนผ่านการมองชุมชนโดยใช้ฐานคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมซึ่งจะสามารถทำให้มองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

การศึกษาเกี่ยวกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าว่าจะสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน และแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนมีความสามารถที่จะจัดการทรัพยากรได้โดยอาศัยปัจจัยหรือเงื่อนไขต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาศักยภาพของชุมชนเอง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาชุมชนนาชุมเห็ด ซึ่งเป็นชุมชนต้นน้ำแห่งหนึ่งในจังหวัดตรัง โดยลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดตรังมีความลาดชันจากภูเขาไปจนถึงชายฝั่งทะเลอันดามัน จึงมีความหลากหลายของระบบนิเวศตั้งแต่ป่าต้นน้ำ ป่าพรุ ป่าชายเลน และทรัพยากรชายฝั่ง ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่งของจังหวัด คือ เทือกเขาบรรทัด เป็นเทือกเขาที่ทอดตัวแนวยาวเหนือ – ใต้ ตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง และไปบรรจบกับเทือกเขาสันกาลาคีรีที่จังหวัดสตูล มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และเป็นที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่หลายชุมชน เป็นแหล่งกำเนิดของต้นน้ำลำธารหลายสายที่คอยหล่อเลี้ยงผู้คนมาหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านได้อาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติเพื่อดำรงชีพมาหลายศตวรรษ เนื่องจากจังหวัดตรังมีภูมินิเวศต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายน้ำ ดังนั้นชุมชนบริเวณป่าต้นน้ำจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะมีส่วนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากต้นน้ำเป็นแหล่งน้ำสำคัญที่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมต่อไป ป่าไม้ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ทำให้เกิดต้นน้ำลำธารต่างๆจึงมีความสำคัญต่อระบบนิเวศและวิถีชีวิตของชุมชนจำนวนมากที่ดำรงชีวิตโดยการพึ่งพิงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ

ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับน้ำไม่สามารถแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ การรักษาป่าก็คือการรักษาน้ำเพื่อมิให้น้ำเหือดหายไปจากแม่น้ำและลำคลองสายต่างๆ ดังนั้นแนวทางการอนุรักษ์ป่าจึงกลายเป็นจิตสำนึกของชุมชนที่จะต้องช่วยกันดูแลรักษาป่า เพราะการรักษาป่าเป็นการรักษาห่วงโซ่แห่งธรรมชาติเอาไว้ เนื่องจากป่าไม้บริเวณชุมชนเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารที่สำคัญของจังหวัดตรัง การสร้างจิตสำนึกให้กับชุมชนจึงถูกดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม มีการรวมกลุ่มกัน

ดูแลรักษาป่า มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดความคุ้มค่าและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจะไม่มีทางประสบความสำเร็จ ถ้าหากคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์และผลกระทบโดยตรงจากทรัพยากรธรรมชาติขาดเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ไม่เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในชุมชนได้ดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้อย่างยั่งยืนได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกหลาน สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งคือชาวบ้านในชุมชนจะต้องมองเห็นถึงศักยภาพที่มีภายในชุมชน นำทุนต่างๆที่มีในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ พัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมเพื่อให้การใช้ทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างยั่งยืนต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ทราบว่าชุมชนนาชุมเห็ดมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำและมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร เงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมไปถึงศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นอย่างไร เป็นการถอดบทเรียนรู้จากชุมชนต้นน้ำแห่งหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน เสริมสร้างองค์ความรู้ของชุมชน และพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ตลอดจนสามารถเป็นแนวทางหรือเป็นต้นแบบต่อการพัฒนาชุมชนอื่นๆได้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ
2. เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

คำถามการวิจัย

1. เงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ
  - 1.1 การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนและการพัฒนาศักยภาพของชุมชนอย่างไร
  - 1.2 ความสัมพันธ์ของชาวบ้านรวมทั้งความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรต่างๆในชุมชนส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนอย่างไร

1.3 การที่ชุมชนได้รับการสนับสนุนด้านต่างๆจากหน่วยงานภายนอก ทั้ง การศึกษาดูงาน การฝึกอบรมต่างๆได้ส่งผลต่อศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนอย่างไร

2. ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นอย่างไร

2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมและความเชื่อต่างๆของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำเป็นอย่างไร

2.2 การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ รูปแบบต่างๆของชุมชนเป็นอย่างไร

2.3 บทบาทขององค์กรในชุมชนและผู้นำชุมชนเป็นอย่างไร สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนผ่านการใช้กฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนได้อย่างไร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ทั้ง เป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการดูแลรักษาป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่องเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวม

2. สามารถนำผลการวิจัยไปพัฒนากระบวนการจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาชุมชนและเป็นตัวอย่างในการพัฒนาชุมชนต้นน้ำอื่นๆได้ต่อไป

3. สามารถนำผลที่ได้จากการวิจัยไปเป็นแนวทางในการพัฒนาความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภายนอกกับชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติหรือเป็นแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนอื่นๆต่อไป

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล คือ ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอขามเฒ่า จังหวัดตรัง โดยเลือกศึกษาจำนวน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านควนหิน บ้านลำขนุนและบ้านลำพิกุล มีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ ดังนี้

1. ทิศตะวันออกของชุมชนนาชุมเห็ดติดต่อกับเทือกเขาบรรทัดซึ่งเป็นป่าดิบชื้นที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติมากแห่งหนึ่งของภาคใต้และเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อระบบนิเวศ จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่ายังไม่เคยมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณเทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำในเชิงพื้นที่

2. พื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นพื้นที่ซึ่งเป็นต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายสำคัญในจังหวัดตรัง ได้แก่ แม่น้ำตรังและแม่น้ำปะเหลียน ดังนั้นการสร้างความตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรป่าต้นน้ำจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนให้มีส่วนในการจัดการทรัพยากรได้อย่างยั่งยืนต่อไป

3. ชาวบ้านในชุมชนมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำ ตลอดจนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบริเวณเทือกเขาบรรทัดที่น่าสนใจ เช่น ระบบการจัดการทรัพยากรน้ำโดยการทำเหมืองฝายระบบประปา การทำแผนพัฒนาระบบผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังน้ำ ซึ่งทางตำบลนาชุมเห็ดได้รับรางวัลชนะเลิศในเรื่องของการวางแผนโครงการจากกระทรวงพลังงาน ทำให้เป็นหนึ่งในชุมชนต้นแบบของจังหวัดตรังที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาดูงานสม่ำเสมอ จึงเป็นที่น่าสนใจว่าชุมชนมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไรเพื่อเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นๆต่อไป

ขอบเขตด้านประชากร

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเชิงทฤษฎี โดยได้กำหนดกลุ่มประชากรคือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักหรือผู้รู้ในชุมชน ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน แกนนำในการพัฒนาชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากสมาชิกในชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้าน

2. ชาวบ้านในชุมชนที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ

3. บุคคลภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่พัฒนาสังคม

ขอบเขตด้านระยะเวลา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ระยะเวลาตั้งแต่ขั้นตอนการศึกษาเอกสารข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม รวมทั้งการวิเคราะห์และอภิปรายผลการศึกษา เป็นระยะเวลาประมาณ 1 ปี 2 เดือน คือ ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ.2554 – เดือนมีนาคม พ.ศ.2555

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดจังหวัดตรังได้ เน้นศึกษาประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ
  - 1.1 ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
  - 1.2 ความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน
  - 1.3 ความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรในชุมชน
  - 1.4 การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง
  - 1.5 การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก
  - 1.6 การฝึกอบรมและศึกษาดูงานต่างๆ
2. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ
  - 2.1 ศักยภาพด้านภูมิปัญญา
  - 2.2 ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ
  - 2.3 ศักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม
  - 2.4 บทบาทขององค์กรในชุมชนและศักยภาพของผู้นำชุมชน
  - 2.5 ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน
  - 2.6 วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

นิยามศัพท์เฉพาะ

ศักยภาพ หมายถึง ความรู้ความสามารถของบุคคลหรือชุมชนในการดำเนินการ เพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้ ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถจะพัฒนาได้อย่างยั่งยืน ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ตัวชี้วัดถึงศักยภาพของชุมชนประกอบด้วย ศักยภาพด้านภูมิปัญญา ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ศักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม บทบาทขององค์กรในชุมชนและศักยภาพของผู้นำชุมชน ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยกำหนดประเด็นจากการศึกษาแนวคิดการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและแนวคิดป่าชุมชนตลอดจนจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ

การจัดการป่าต้นน้ำ หมายถึง การวางแผนของชุมชนในการกระทำหรือดำเนินการใดๆต่อทรัพยากรดิน น้ำและป่าไม้ ให้เกิดความคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะหมายถึง การจัดการทรัพยากรดิน น้ำและป่าไม้ของชุมชนนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง

เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน หมายถึง องค์ประกอบของศักยภาพที่สนับสนุนหรือขัดขวางความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากร และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรให้เกิดความยั่งยืน ซึ่งเงื่อนไขเหล่านี้อาจจะทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้นหรือลดลง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง “ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง” ผู้วิจัยได้ศึกษาศักยภาพของชุมชนในประเด็นต่างๆ เช่น กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนว่ามีการบริหารจัดการอย่างไร ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร ในการศึกษากระบวนการต่างๆนี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้มองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาและวิเคราะห์ถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน โดยเงื่อนไขต่างๆจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้นหรือลดลง ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ผู้วิจัยได้ลงไปเก็บข้อมูลต่างๆในชุมชนผ่านการสัมภาษณ์และการสังเกต ทำให้ผู้วิจัยสามารถมองเห็นบริบทโดยรวมทั้งหมดของชุมชน และกระบวนการบริหารจัดการต่างๆของชุมชนได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดเกี่ยวกับศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดทุนทางสังคม แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม แนวคิดภาวะความทันสมัย รวมทั้งการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยการศึกษาแนวคิดเหล่านี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการวิจัย เพื่อให้ผู้วิจัยสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ประเด็นในการวิจัยมีความชัดเจนและเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้ทำการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
2. ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. การจัดการป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน
4. ทุนทางสังคม : เงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาศักยภาพชุมชน
5. แนวทางการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
6. ความทันสมัย (Modernization) : ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติมีประโยชน์และมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด การนำเอาทรัพยากรต่างๆมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ถือเป็นประโยชน์ที่ได้รับโดยตรงจากธรรมชาติ และในขณะเดียวกันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่สำคัญที่ทำให้ระบบนิเวศมีความสมบูรณ์และมั่นคงอันเป็นประโยชน์ที่มนุษย์ได้รับในทางอ้อม ดังนั้นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ รวมทั้งมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของชีวิตและเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต มีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบการดำรงชีวิตของมนุษย์ บริเวณชุมชนที่มีลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทั้งดิน น้ำและป่าไม้ เหมาะแก่การเพาะปลูก การดำรงชีวิตของมนุษย์ในบริเวณนี้ก็มักจะประกอบอาชีพทางด้านเกษตรเป็นหลัก เป็นต้น จะเห็นได้ว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญที่สามารถกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมต่างๆได้ ทรัพยากรธรรมชาติจึงหมายถึง หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพและตอบสนองความต้องการของมนุษย์

โดยสรุป การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งรวมหมายถึง การจัดหา การเก็บรักษา ซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด อีกทั้งการสงวนเพื่อให้สิ่งที่ดีที่มีการดำเนินการนั้นสามารถให้ผลผลิตที่ยั่งยืน เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติสามารถเอื้ออำนวยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์ตลอดไปได้โดยไม่ขาดแคลน กล่าวคือ การที่มนุษย์ในสังคมต่างๆจะสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมเพื่อให้ส่งผลดีต่อสังคมและรุ่นลูกหลานต่อไป

จากการศึกษาจากเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้อง พบว่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นสามารถจำแนกรูปแบบในการจัดการได้ 4 รูปแบบ ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆเพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ ได้แก่

การสงวน หมายถึง การสร้างไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ โดยปล่อยทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มีการเจริญเติบโตและมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามธรรมชาติทุกประการ โดยมนุษย์ไม่ควรไปแตะต้องใดๆทั้งสิ้น ป่าต้นน้ำในส่วนของชุมชนตำบลนาชุมเห็ดนั้น เป็นพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนหรืออยู่ในการควบคุมดูแลของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดที่มีเจ้าหน้าที่ดูแลรักษาป่าตามหน้าที่อยู่แล้ว แต่ในการศึกษาได้เน้นการศึกษาบทบาทและการมี

ส่วนร่วมของชุมชนว่าชุมชนมีการดูแลรักษาป่าไม้ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้อย่างไรบ้างเพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำ

การอนุรักษ์ หมายถึง การดูแล ป้องกัน รักษา ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากที่สุด โดยไม่ทำลายหรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาวิจัยแนวทางการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนว่ามีแนวคิดหรือแนวทางในการอนุรักษ์อย่างไรบ้างเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวม เช่น มีการออกกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรหรือไม่ อย่างไร ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างไรบ้าง ทั้งนี้การศึกษาแนวทางในการอนุรักษ์ของชุมชนจะทำให้มองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ

การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุง บูรณะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้มีสภาพที่ดีขึ้นและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้ที่เสื่อมโทรมให้กลับคืนสภาพและสามารถเป็นแหล่งต้นน้ำธารให้ท้องถิ่นต่อไป ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงโครงการหรือการดำเนินงานต่างๆของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรป่าต้นน้ำ เช่น การปลูกป่า การนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนโดยไม่เป็นการทำลาย เป็นต้น

การใช้ประโยชน์ หมายถึง การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ผู้วิจัยจะศึกษาถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนว่าชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง และมีแนวคิดในการใช้ประโยชน์ที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างไร

ในการพัฒนาชุมชนหรือการพัฒนาสังคมใดๆก็ตามให้ประสบความสำเร็จได้นั้น สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาคือทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เพื่อที่จะสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนนั้นๆได้อย่างตรงจุดและทำให้ประชาชนมีศักยภาพที่สามารถจะพัฒนาได้ต่อไป แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation) ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชนบท ทั้งนี้ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 ที่มุ่งเน้นคนเป็นสำคัญมากกว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจ ได้พยายามเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาจากระดับบนลงล่าง (Top - down) มาเป็นจากระดับล่างขึ้นบน (Bottom - up) ปัจจุบันแนวคิดการมีส่วนร่วม ได้รับการยอมรับและใช้เป็นแนวทางปฏิบัติในงานพัฒนา กระบวนการของการมีส่วนร่วมนั้นมิได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ความสำเร็จนั้นอยู่ที่ประชาชนในชุมชนหรือในท้องถิ่นต่างๆต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ เน้นการทำงานในรูปกลุ่มหรือองค์กรชุมชนพลังกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่างๆบรรลุตามจุดมุ่งหมาย นอกจากนี้ในกระบวนการพัฒนาจะต้องมีการร่วมมือกันในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนา

เอกชน นักวิชาการ และประชาชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาต่างๆ การมีส่วนร่วมของชุมชน เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้เกิดผลต่อความต้องการของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ทั้งนี้การที่จะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงนั้น การจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม เพราะกลุ่มคนในชุมชนมีความแตกต่างกันในลักษณะส่วนบุคคล ลักษณะทางเศรษฐกิจ และการได้รับข้อมูลข่าวสาร (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ 2543)

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น เป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชน การที่ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ นั้นย่อมส่งผลต่อการพัฒนาชุมชน ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเพื่อนำมาวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนต่อไป

ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีหลายรูปแบบตามช่วงเวลาที่แตกต่างกันออกไป ในช่วงแรกของการจัดการป่าเป็นการจัดการของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ต่อมาเมื่อเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้นทำให้คนทั่วไปหันมาให้ความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากนโยบายปิดป่าสัมปทานของรัฐในปี พ.ศ.2532 สำหรับสถานการณ์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในปัจจุบันเป็นช่วงของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วนั้นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผูกพันกับวิถีชีวิตของสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน เนื่องจากสังคมไทยมีรากฐานมาจากสังคมเกษตรกรรมในอดีตที่ทรัพยากรธรรมชาติยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงเป็นส่วนหนึ่งของธรรมเนียมประเพณีที่สามารถสะท้อนถึงการดำรงอยู่และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยชุมชนต่างๆ ได้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้จากการสั่งสมประสบการณ์มาปรับใช้กับการดำรงชีวิตให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่า มีความเชื่อ ความเคารพ ศรัทธา เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุนน้ำในภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตาของภาคอีสาน เป็นต้น เช่นการศึกษาวิจัยของจรูญพันธุ์ เชื้อววิทย์ (2544) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษา พื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนบ้านคีรีวง ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนในชุมชนบ้านคีรีวงใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าเขาหลวงเป็นแหล่งของปัจจัย 4 ในการดำรงชีพ การพักผ่อนหย่อนใจและศึกษาหาความรู้ มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทั้งที่เป็นการชั่วคราวและมีการครอบครองพื้นที่อย่างถาวร สิทธิการครอบครองได้มาโดยทางมรดก จับจองด้วยตนเองและซื้อจากผู้อื่น เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนท้องถิ่นกับป่ามีความผูกพันกันมายาวนาน

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่า ป่า ดิน น้ำ โดยชุมชนเองนั้นมาจากการยอมรับที่ว่าทรัพยากรในชุมชนเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ไม่ใช่ของรัฐหรือบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนจึงมีจิตสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร - ธรรมชาติไปพร้อมๆ กัน ในขณะที่หลายชุมชนยังสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน ในบางชุมชนก็ได้สร้างสำนักและกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากร และได้พัฒนาระบบการจัดการทรัพยากรเชิงอนุรักษ์เพื่อต่อรองกับให้รัฐให้ประกันความมั่นคงในการถือครองและการมีส่วนร่วมในการพิจารณาโครงการขนาดใหญ่ที่มีผลกระทบต่อชุมชน เงื่อนไขเหล่านี้ผลักดันให้ชุมชนเกิดพลวัตและเกิดกระบวนการในการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน (ธันวาคม ใจเที่ยง อ้างถึงในชยุต อินทรพรหม 2547) เช่นการศึกษาวิจัยของศลิษา พิงแสงแก้ว (2537) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีระบบเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรมและระบบความเชื่อของชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน ขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติ และขั้นตอนการติดตามประเมินผล ซึ่งชาวบ้านจะมีส่วนร่วมมากและมีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการ

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาชุมชนที่สามารถก่อให้เกิดความยั่งยืน เนื่องจากชุมชนเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากธรรมชาติอีกทั้งเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงหากเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้การเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชนที่จะใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยสรุปมีขั้นตอนทั้งสิ้น 4 ขั้นตอนคือ

1. การค้นหาปัญหาและสาเหตุ เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ เช่น การที่ชุมชนบ้านนาชุมเห็ดได้เกิดอุทกภัยร้ายแรงขึ้น เกิดการพังทลายของหน้าดิน น้ำท่วมพื้นที่การเกษตรจนได้รับความเสียหาย ชาวบ้านจึงได้มีการมาพูดคุยกันถึงสาเหตุของปัญหาว่าเกิดจากสาเหตุใดเพื่อหาแนวทางในการป้องกันต่อไป ในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยก็จะทำการศึกษาว่าชาวบ้านในชุมชนมีส่วนในการค้นหาปัญหาและสาเหตุอย่างไรบ้าง ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยสามารถนำผลการศึกษาไปวิเคราะห์ถึงศักยภาพของชุมชนได้ต่อไป

2. **การวางแผนดำเนินงาน** เป็นขั้นตอนที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการต่างๆ กำหนดวิธีดำเนินการ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนการกำหนดงบประมาณหรือทรัพยากรที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหา ในขั้นตอนนี้จะมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน เนื่องจากการที่ชาวบ้านในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการมากย่อมจะทำให้การทำงานต่างๆ ของชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้นและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน แตกต่างจากการดำเนินงานในอดีตที่โครงการต่างๆ มักจะมีรัฐเป็นผู้คิดและนำไปให้ชาวบ้านปฏิบัติ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากโครงการต่างๆ นั้นไม่ได้เกิดจากความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง การที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงานต่างๆ ของชุมชนจึงเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้เป็นอย่างดี

3. **การดำเนินกิจกรรม** เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยการสนับสนุนทุนทรัพย์ วัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน หรือเข้าร่วมบริหารงาน ประสานงาน และดำเนินการตามโครงการต่างๆ การศึกษาในส่วนนี้จะทำให้ผู้วิจัยมองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

4. **การติดตามประเมินผล** เป็นขั้นตอนที่ประชาชนเข้าร่วมประเมินว่าการพัฒนาที่ได้กระทำไปนั้น สำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด ซึ่งในการประเมินอาจปรากฏในรูปของการประเมินย่อย เป็นการประเมินผลความก้าวหน้าเป็นระยะๆ หรือการประเมินผลรวม ซึ่งเป็นการประเมินสรุปผลรวบยอด

อานันท์ กาญจนพันธุ์และคณะ (2543) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคใต้ พบว่า เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับชุมชนและทรัพยากรป่าไม้ในภาคใต้มีค่อนข้างจำกัด โดยเอกสารส่วนใหญ่ที่มีอยู่มักจะจัดทำโดยหน่วยงานของรัฐ และเป็นการวิเคราะห์ป่าไม้ในเชิงพฤกษศาสตร์ เป้าหมายก็เพื่อการจัดการและวางมาตรการดูแลป่าไม้โดยรัฐ รวมทั้งการวางแผนพัฒนาแหล่งทรัพยากรป่าไม้ เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวและอำนวยความสะดวกให้แก่นักท่องเที่ยว งานศึกษาป่าไม้ในระดับมหภาค มักจะเน้นไปที่ประเด็นป่าไม้ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากภาคเหนือเป็นภาคที่มีป่าไม้อยู่มากและมีการบุกเบิกการใช้ประโยชน์จากป่าไม้อย่างเป็นระบบมาก่อนภาคอื่นๆ สำหรับภาคใต้นั้น เมื่อมีการพูดถึงเรื่องทรัพยากรธรรมชาติมักจะไปเน้นที่ทรัพยากรชายฝั่งทะเล เนื่องจากเป็นลักษณะโดดเด่นของภาค ดังนั้นประเด็นเรื่องป่าไม้ของภาคใต้อาจไม่ค่อยได้รับความสนใจมากนัก นอกจากประเด็นของป่าชายเลนและป่าพรุ จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ นั้น ก็ได้พบว่าพื้นที่ป่าต้นน้ำหรือบริเวณเทือกเขาบรรทัดในส่วนของจังหวัดตรังยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษา แต่จะพบงานวิจัยส่วนใหญ่ในพื้นที่เทือกเขาบรรทัด จ.พัทลุง เช่น การศึกษาวิจัยของ นฤมล สุขพันธ์

(2549) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ: กรณีศึกษาธนาคารน้ำของชุมชนตะโหนด อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนตะโหนดได้นำภูมิปัญญาดั้งเดิมของการทำเหมืองฝายห้วยนา แนวคิดจากการเรียนรู้วิธีการสร้างทำนบชาวป่า และแนวพระราชดำริที่ให้สร้างฝายแม้วมาปรับใช้ในการทำธนาคารน้ำ โดยวัฒนธรรมชุมชนของชุมชนตะโหนด ประกอบด้วย ระบบการผลิตแบบกึ่งยังชีพ มีการจัดตั้งกลุ่มเพื่อต่อรองภาคทุน มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตในรูปแบบของตลาดนัด ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ทางเครือญาติ บทบาทของผู้อาวุโสในชุมชนมีส่วนสำคัญที่ทำให้ตะโหนดมีความเป็นชุมชนและอยู่กันอย่างสงบและสันติ และระบบคุณค่า ศาสนาและความเชื่อเป็นการผสมผสานกันระหว่างความเชื่อแบบดั้งเดิมกับศาสนาหลัก คือศาสนาพุทธกับศาสนาอิสลาม องค์ประกอบเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างธนาคารน้ำของชุมชน ผลที่เกิดจากการใช้วัฒนธรรมชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ เกิดวิถีคิดและองค์ความรู้ใหม่ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน นอกจากนี้อุดม พงศ์ศรีวัฒน์ (2547) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง องค์การชุมชนสถานวัดตะโหนดกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานของสถานวัดตะโหนดประสบความสำเร็จ เนื่องจากได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในพื้นที่เป็นอย่างดี รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยอาศัย “วัด” เป็นจุดศูนย์กลาง แสดงว่าชุมชนในชนบทนั้นมีวิถีชีวิตผูกพันกับศาสนาอย่างแยกไม่ออก และการดำเนินการของสถานวัดตะโหนดดำเนินการในรูปแบบขององค์การที่ไม่เป็นทางการ มีโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อน การทำงานสามารถยืดหยุ่นได้มากกว่าหน่วยงานของรัฐ ซึ่งเป็นองค์การที่เป็นทางการ ดังนั้นจึงเกิดความได้เปรียบที่สามารถดำเนินการได้เร็วเพราะมีการลดขั้นตอนที่ยุ่งยากลง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาชุมชนและเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การที่ชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับกิจกรรมต่างๆของชุมชนจะทำให้ชุมชนเหล่านั้นมีความเข้มแข็งและมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นได้ ซึ่งผู้ศึกษาจะใช้ประเด็นนี้ในการศึกษาวิจัย

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น เช่นงานของกาญจนา ทองทั่ว (2545) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเคยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาพบว่า ป่าและป่าชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ที่ป่าชุมชนจำเป็นต้องมีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่าและชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชาวบ้านมีมิติทางสังคม วัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการยอมรับมากกว่าการใช้กฎระเบียบของทางราชการ

สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่จะต้องระดมพลังชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นฐานของการพัฒนา กิจกรรมการดูแลป่า ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเกือบทั้งหมดหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำแนวกันไฟหรือการลาดตระเวน ในส่วนของปัญหาอุปสรรคในการทำงานป่าชุมชน ชาวบ้านต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบป่าชุมชนบางข้อเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชน การสร้างผู้นำรุ่นที่สองเพื่อสืบทอดการทำงานรวมทั้ง โครงการบางโครงการที่มีค่าจ้าง ชาวบ้านบางส่วนเห็นว่างานดูแลป่าควรเป็นงานอาสาสมัครมากกว่า เพราะบางครั้งเงินอาจจะทำให้เกิดปัญหา

ข้อเสนอแนะที่ได้จากงานวิจัยครั้งนี้ คือควรสร้างกระบวนการจิตสำนึกสังคม วัฒนธรรมในการบริหารจัดการป่าที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนทางสังคมและวัฒนธรรม ควบคู่ไปกับการบริหารจัดการดูแลรักษาป่าในด้านนโยบายหรือกฎหมาย ด้านการปฏิบัติ ควรมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกันระหว่างหมู่บ้าน หรือองค์กรภายนอก เพื่อสร้างความร่วมมือ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนกำไร แก้วเฮียง (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชุมชนมีวิถีชีวิตและการผลิตแบบยังชีพ มีระบบความเชื่อ ความคิดที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อ ความคิดดังกล่าวถูกปลูกฝังให้สมาชิกภายในชุมชนโดยกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน โดยแบบแผนการเรียนรู้เกิดจากประสบการณ์ส่วนบุคคลผ่านการปฏิบัติแบบลองผิดลองถูก และนำมาแลกเปลี่ยนกัน ในระหว่างกลุ่มหรือชุมชนเพื่อสรุปเป็นบทเรียนและถ่ายทอดไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง

การสืบทอดแนวคิดในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ มีสาระสำคัญที่เน้นให้ความสำคัญต่อคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิต และการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติให้ผสมกลมกลืนซึ่งกันและกัน ในกระบวนการสืบทอดของชุมชนมีวิธีการถ่ายทอดความรู้ที่แตกต่างกัน เช่น ระบบครอบครัวและเครือญาติจะมีการสอนโดยตรงหรือผ่านการเล่านิทาน ในส่วนของชุมชนมีวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสนทนาพูดคุย การเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของคนภายในชุมชนก็มิได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจและการเมือง ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนโดยผ่านกลไกของรัฐที่มีอำนาจอยู่ส่วนกลาง ซึ่งเป็นปัจจัยและเงื่อนไขให้คนในชุมชนมีการปรับเปลี่ยนวิธีการสืบทอดแนวคิดและการผลิตองค์ความรู้ขึ้นใหม่ที่มีความเหมาะสมและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกชุมชน

จากการศึกษางานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องจะเห็นว่าชุมชนท้องถิ่นหลายๆชุมชนต่างมีแนวคิดในการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืนต่อไป โดยมีการจัดการตามความคิดความเชื่อของชุมชน ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นเรื่องที่น่าสนใจจะศึกษาว่าชุมชนมีวิธีคิดอย่างไรในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและมีเงื่อนไขใดที่จะส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติมาใช้กำหนดแนวทางในการศึกษาวิจัย เพื่อศึกษาถึงกระบวนการจัดการในรูปแบบต่างๆของชุมชน เนื่องจากจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มองเห็นถึงศักยภาพในการบริหารจัดการของชุมชน นอกจากนี้ได้นำแนวทางการศึกษาเชิงนิเวศวัฒนธรรมมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรป่าต้นน้ำว่าสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้นส่งผลต่อวัฒนธรรมหรือแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร

ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. แนวคิดเรื่องป่าชุมชน : แนวทางการจัดการป่าโดยชุมชน

แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยแนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นผลจากการที่ประชาชนได้ร่วมกันผลักดันให้มี พ.ร.บ.ป่าชุมชนขึ้น โดยเริ่มต้นจากการที่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่าหลายๆชุมชน ได้รวมตัวกันลุกขึ้นมาคัดค้านการสัมปทานป่าไม้ของรัฐ และการเช่าพื้นที่ป่าของนายทุน ประกอบกับการศึกษาและทำวิจัยของนักวิชาการที่ได้มองเห็นตรงกันว่าป่าไม้ของโลกกำลังถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว อีกทั้งผลพวงของการจัดการป่าของภาครัฐ ไม่ได้ตกแก่คนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะผู้คนในชนบทที่อยู่ใกล้ป่าหรือในป่า ส่วนใหญ่แล้วรัฐจะถือว่าป่า ตลอดจนไม้และทรัพยากรอื่นๆจากป่าเป็นของรัฐ ประชาชนแต่ละท้องถิ่นไม่ได้ คนเหล่านั้นจึงมักตกอยู่ในสภาพของผู้บุกรุกป่าบ้าง ผู้ลักลอบตัดไม้บ้าง ทั้งๆที่ชีวิตของพวกเขาต้องพึ่งพาอาศัยป่ามาโดยตลอด แต่ก็ต้องตกอยู่ในสภาพของผู้กระทำผิดกฎหมายของรัฐ อาจกล่าวได้ว่า การจัดการป่าในแนวทางที่รัฐเป็นเจ้าของป่า ได้ก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศของแต่ละประเทศและของโลก และยังก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมในการกระจายผลประโยชน์จากทรัพยากรของส่วนรวมอีกด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีการเสนอให้เปลี่ยนแปลงแนวทางในการจัดการป่า โดยหวังผลหลัก 2 ประการ คือ ไม้ทำลาย ทั้งยังรักษาและฟื้นฟูสภาพระบบนิเวศให้ดีขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็หาทางให้ผู้คนรอบๆป่าและในป่า ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่และเป็นกลุ่มคนผู้เสียเปรียบในสังคม ได้รับประโยชน์จากที่ดินในป่าและทรัพยากรจากป่ามากขึ้น

นักวิชาการจึงตั้งชื่อแบบแผนการใช้ทรัพยากรที่มีป่าเป็นศูนย์กลางของการผลิต และการดำรงชีวิตของชาวบ้าน โดยมีพวกเขาเป็นเจ้าของ เป็นผู้จัดการ และได้รับประโยชน์ว่า “ป่าชุมชน” (ฉลาดชาย รมิตานนท์ 2552)

เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย (2545) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนว่า คือพื้นที่ป่าทั้งที่เป็นป่าบกและป่าชายเลน(รวมทั้งผืนดิน ต้นไม้ พุ่ม หญ้า พันธุ์พืช สัตว์ป่า แหล่งน้ำ และสรรพสิ่งที่เป็นธรรมชาติทั้งหมด) รอบชุมชน หรือใกล้เคียงกับชุมชน และอาจเป็นหนึ่งชุมชนหรือหลายชุมชนที่มาจัดการร่วมกันก็ได้ โดยที่ชุมชนใช้อาศัยทำมาหากิน และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนทั้งในเชิงเศรษฐกิจและการรักษาระบบนิเวศ โดยชุมชนเป็นผู้วางแผน ตัดสินใจว่าต้องการอะไรจากป่า จะดูแลรักษา ป่าฟู และพัฒนาป่าชุมชนอย่างไร ทั้งนี้แผนการจัดการป่าของชุมชนอาจจะกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษร หรือเป็นจารีตประเพณี เป็นวิถีชีวิตในการจัดการป่าก็ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นผู้กำหนด

ป่าชุมชนถือเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน หรือเครือข่ายในระบบนิเวศต่างๆเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม เน้นหลักทางศีลธรรมและความมั่นคงในการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นสำคัญ ทั้งนี้แนวคิดเรื่องป่าชุมชนเป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของการยอมรับศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้ความสำคัญกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจของชนบทที่ถูกละเลยหรือถูกมองเป็นเป้าหมายรองของการพัฒนาประเทศมาโดยตลอด แนวคิดป่าชุมชนมีหลักอยู่สามประการคือ สนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนในท้องถิ่น การมีส่วนร่วมของประชาชน และสำนึกของการเป็นเจ้าของของชาวบ้านในชุมชน ประการสำคัญแนวความคิดเรื่องป่าชุมชนมิได้เน้นอยู่ที่การปลูกต้นไม้หรือการฟื้นฟูสภาพป่าไม้ หากแต่อยู่ที่คนและความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับสภาพแวดล้อม และการส่งเสริมศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น

ชุมชนนาชุมเห็ด ซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นชุมชนหนึ่งที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับป่ามาอย่างช้านาน มีการบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆ เช่น การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ มีการใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆทั้งด้านอุปโภคและบริโภค ชาวบ้านมีความรู้และมีความคุ้นเคยเกี่ยวกับทรัพยากรในป่าเป็นอย่างดี ตลอดจนมีการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ ซึ่งชาวบ้านในชุมชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำจนเกิดเป็นภูมิปัญญา ความเชื่อ และวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำที่น่าสนใจและต่างก็มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการร่วมกัน

แนวคิดป่าชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ เนื่องจากป่าชุมชนเป็นแนวทางการจัดการป่าโดยตรงของชุมชน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและเป็นแนวคิดที่เกิดจากความเชื่อว่าชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรร่วมกับภาครัฐ ซึ่งถึงแม้ชุมชนตำบลนาชุมเห็ดจะเป็นชุมชนที่ไม่ได้รับการประกาศให้เป็นป่าชุมชนอย่างชัดเจนเช่นเดียวกับหลายๆชุมชน แต่การบริหารจัดการของชาวบ้านในชุมชนนั้นก็มิรูปแบบเดียวกับการจัดการป่าชุมชน โดยชาวบ้านจะเรียกป่าส่วนนั้นว่า “ป่ากันชน” ซึ่งเป็นพื้นที่ๆชาวบ้านได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าให้สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาถึงแนวทางการจัดการตลอดจนกฎระเบียบต่างๆของชุมชน เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน และจากความหมายที่ว่าป่าชุมชนเป็นการรวมตัวขององค์กรประชาชนในระดับชุมชนในระบบนิเวศแห่งหนึ่งเพื่อทำการใช้ประโยชน์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือว่าเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม มีความสอดคล้องกับบริบทของชุมชนที่ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆ โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในส่วนนี้จึงนำแนวคิดป่าชุมชนไปเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ผลการศึกษา

2. ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่า จะแสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าจะมีความรู้สึกหวงแหนและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่ารวมทั้งมีการดำเนินการรักษาป่าของตนเอง โดยจำแนกป่าที่ชุมชนพึงพาออกเป็นประเภทต่างๆตามวัตถุประสงค์ในการจัดการ เช่น ป่าต้นน้ำ ที่จะสงวนให้เป็นพื้นที่ต้นน้ำ ป่าพิธีกรรม ป่าช้า ป่าศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน ป่าใช้สอยและอื่นๆอีกมากมาย ชุมชนแต่ละแห่งจะจำแนกประเภทป่าไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับวัฒนธรรม สภาพนิเวศ และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ ชุมชนส่วนใหญ่จะไม่แบ่งแยกพื้นที่ตายตัวว่าเป็นพื้นที่อนุรักษ์ห้ามใช้สอย แะต้อง หรือเป็นพื้นที่ป่าใช้สอย แต่ทุกพื้นที่ป่าของชุมชนล้วนมีการใช้สอยในเชิงอนุรักษ์ เช่น พื้นที่ป่าต้นน้ำของชุมชนที่มีข้อห้ามเข้มงวดที่สุด แต่ก็ยังสามารถให้ชาวบ้านเก็บผัก สมุนไพร ที่ไม่กระทบต่อสภาพป่าได้ เช่นการศึกษาวิจัยของวารุณี ชติเตมิ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านแพะ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ โดยได้ทำการศึกษาบทบาทและการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนตลอดจนศักยภาพของชุมชน และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีวิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติ เป็นลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกัน

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีความเชื่อเกี่ยวกับคุณค่าของธรรมชาติ คือ มีความเชื่อเรื่องผิขุน้ำ เนื่องจากป่ามีประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม และชาวบ้านสามารถไปใช้ประโยชน์จากป่า โดยอยู่ภายใต้กฎระเบียบ ข้อบังคับ และบทลงโทษของชุมชน และจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคม อันแน่นแฟ้นของชุมชนจึงทำให้มีการถ่ายทอดความเชื่อและการปฏิบัติต่างๆ สืบทอดกันมา ส่งผลให้เกิดการจัดการดูแลรักษาป่าไม้ให้ความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ชุมชนสามารถใช้และอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการป่ามาก เนื่องจากเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์กันทางสังคมและวัฒนธรรม มีระบบการจัดการ ดูแล รักษาป่าบนพื้นฐานของจารีตประเพณีของชุมชนและความเชื่อต่างๆ โดยเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านมีศักยภาพในการจัดการป่า เกิดจากประสบการณ์ที่ชุมชนขาดแคลนทรัพยากรน้ำและป่าอย่างรุนแรงมาก่อน ชาวบ้านจึงเกิดการรวมตัวเป็นองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ร่วมกันจัดการป่าไม้ ผ่านประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมที่เชื่อมโยงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติกับคุณค่าของธรรมชาติ รวมไปถึงกระแสการคาดหวังจากสังคมภายนอก เงื่อนไขเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านดูแล รักษาป่าชุมชนให้คงสภาพอุดมสมบูรณ์มาจนถึงปัจจุบัน

ในส่วนของชุมชนนาชุมเห็ด ซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ จากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูล พบว่าชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรที่น่าสนใจ เนื่องจากชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ชาวบ้านมีการตั้งรกรากมากกว่า 80 ปี ทำให้พื้นที่บางส่วนของชุมชนใช้ประโยชน์อยู่ กลายเป็นพื้นที่ทับซ้อนกับเขตป่าสงวนชุมชนจึงมีปัญหาเกี่ยวกับหน่วยงานของรัฐบ่อยครั้ง จึงทำให้ชุมชนได้กำหนดพื้นที่ป่าเป็นเขตป่ากันชนคือ เป็นเขตป่าที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่ทั้งนี้ชาวบ้านจะต้องช่วยกันอนุรักษ์และสอดส่องดูแลป่าร่วมกับทางภาครัฐ และชาวบ้านจะต้องไม่ไปตัดไม้ทำลายป่า หากมีการบุกรุกพื้นที่ป่านอกเหนือจากพื้นที่ที่กำหนดก็จะมีบทลงโทษของชุมชน การจัดการต่างๆ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

การดูแลรักษาป่าของชาวบ้านจะกระทำผ่านสถาบันหรือองค์กรในชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นองค์กรที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นมาเพื่อการนี้โดยเฉพาะเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน ตำบล หรือเป็นสถาบันทางประเพณี เช่น สถาบันผู้อาวุโส สถาบันความเชื่อ วัดและอื่นๆ เพื่อทำหน้าที่คุ้มครองดูแลป่า เช่น การออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการใช้และการลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน กระจายตรวจตราป่า การทำแนวกันไฟ การสงวนกันพื้นที่บางแห่งที่เป็นป่าอนุรักษ์ชุมชนไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพ หรือสงวนให้เกิดการฟื้นตัว การกำหนดวิธีการใช้ทรัพยากรในป่า เช่น จะใช้ประโยชน์จากต้นไม้ส่วนไหน อย่างไร เวลาไหน จำนวนเท่าใด โดยใคร ที่จะไม่เกิดผลกระทบต่อป่า และจะใช้ทรัพยากรเหล่านี้อย่างไรให้เกิดความเป็นธรรมในชุมชน การกำหนดกฎเกณฑ์

การวางแผนจัดการป่าชุมชน และการจัดตั้งกลไกเพื่อจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน เกิดขึ้นมาได้ด้วยการวางแผนร่วมกันของคนในชุมชน หากชุมชนไหนวางแผนจัดการโดยขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ก็อาจทำให้การจัดการประสบผลสำเร็จได้ยาก นอกจากนี้การวางแผนจัดการชุมชนยังต้องเป็นที่รับรู้และยอมรับของชุมชนรอบข้างด้วย รวมทั้งควรมีการประสานงานกันเป็นเครือข่ายในการดูแลป่า การจัดการป่าชุมชนของชาวบ้านที่จะประสบผลสำเร็จได้อย่างยั่งยืน มักจะเกิดขึ้นในรูปเครือข่าย เช่น เครือข่ายลุ่มน้ำ เครือข่ายป่าชุมชน เป็นต้น (เครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย 2545)

จากการศึกษาวิจัยของเสนห์ จามริกและคณะ (2536) ได้กล่าวถึงจารีตประเพณี และกฎเกณฑ์ต่างๆที่ชาวบ้านใช้ในวัฒนธรรมการผลิตและการจัดการป่าว่าแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนได้ว่า ชาวบ้านมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงความเป็นไปของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของชุมชน การสังเกตและสังสมประสบการณ์มาหลายชั่วอายุคน ทำให้ความรู้เกี่ยวกับป่า ต้นไม้ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างคน กับระบบนิเวศได้ตกผลึกเป็นภูมิปัญญาและวิถีคิดอย่างเป็นระบบ ศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรจึงจะแสดงออกมาในรูปแบบของภูมิปัญญาต่างๆและวิถีคิดในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ภูมิปัญญาและวิถีคิดของชุมชนจึงจะเป็นส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยจะทำการศึกษา นอกจากนี้ยังได้มีการกล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในส่วนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ประการแรก คือ ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่า กับคนในระบบนิเวศชุดหนึ่ง ชาวบ้านในป่าชุมชนทุกแห่งมีความเข้าใจดีว่า ป่ากับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง หากป่าหมดก็จะไม่มีน้ำในลำห้วย ระบบการผลิตของชุมชนก็จะมีผล คนก็อยู่ไม่ได้ ทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อหาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนโดยการไปสัมภาษณ์ผู้นำของชุมชน พบว่าผู้นำชุมชนมีความเข้าใจเป็นอย่างดีในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรกับชุมชน ตลอดจนได้ตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมต่อไป

ประการที่สอง คือ ความรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและลักษณะป่า ชาวบ้านในป่าชุมชนทุกแห่งมีความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นของต้นไม้และพืชพรรณในป่า ทำเล หรือถิ่นที่อยู่ของพืชที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ผักป่า สมุนไพร เป็นต้น ชาวบ้านสามารถจำแนกป่าออกเป็นประเภทต่างๆเพื่อประโยชน์ของการอนุรักษ์และการใช้สอยในชีวิตประจำวัน

ประการที่สาม คือ ความรู้เกี่ยวกับขีดจำกัดของการใช้ประโยชน์จากป่า ชาวบ้านในป่าชุมชนจะมีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับการใช้ประโยชน์ของป่า และได้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อกำหนดแนวทาง วิธีการและข้อห้าม เพื่อป้องกันมิให้มีการใช้

ประโยชน์จากป่ามากจนเกินไปจนทำลายความสมดุลตามธรรมชาติ เช่น การห้ามตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ การห้ามขุดหนองไม้เกินกว่าความต้องการบริโภคในครัวเรือนหรือการใช้ไม้ในเขตป่าใช้สอยอย่างประหยัด เป็นต้น

ประการที่สี่ คือ ความรู้เรื่องการหมุนเวียนของธาตุอาหารในดินและความเชื่อมโยงของมวลชีวภาพในระบบนิเวศ และชาวบ้านยังมองเห็นความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในป่า โดยนิยมปล่อยให้ป่าฟื้นตัวเอง เพราะจะได้พืชหลากหลายชนิดไว้เป็นอาหาร แทนที่จะปลูกต้นไม้เพียงชนิดเดียวหรือไม่กี่ชนิด

ประการที่ห้า คือ ความรู้เรื่องการทดแทนในสังคมพืชหลังจากมีการรบกวนระบบนิเวศพื้นที่ไร่ที่ถูกทิ้งร้างไปไม่ได้ทำการเพาะปลูกอีก จะค่อยๆพัฒนาขึ้นจนกลายเป็นป่าในที่สุด นอกจากนั้น ชาวบ้านยังมีความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้เด่นในป่า พันธุ์ไม้ที่ช่วยอุ้มน้ำและฟื้นฟูสภาพป่า พันธุ์ไม้ที่ให้คุณประโยชน์ด้านอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย

จากการศึกษางานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าพบว่า มีเงื่อนไขหลายประการที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชน เช่น การศึกษาวิจัยของอาร์กัย กัมปนาทบรร (2550) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตของชุมชนปกากะญอ บ้านแม่ยางล้าน อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนเป็นการผลิตเพื่อยังชีพตามระบบความเชื่อและภูมิปัญญาของชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนได้มีการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก รูปแบบการผลิตของชุมชนจึงได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตในเชิงพาณิชย์มากขึ้น ชาวบ้านได้มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในด้านต่างๆ ได้แก่ การถ่ายทอดและการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความรู้ดั้งเดิมของชุมชน เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและการเรียนรู้จากปฏิสัมพันธ์กับภายนอก เมื่อประสบปัญหาชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์และหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา นำไปสู่การจัดตั้งกลุ่มองค์กรภายในชุมชน มีการออกกฎระเบียบร่วมกันในการดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชน ประกอบด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรม ภาวะผู้นำ กลุ่มองค์กรภายในชุมชน การมีส่วนร่วม และปัจจัยเอื้อจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีส่วนช่วยสนับสนุนศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของประสาธ โคตรประทุม (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าหินล่อง บ้านดอนกลาง ตำบลดอนกลาง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม ผลการศึกษาพบว่า ชาวบ้านได้ใช้ป่าหินล่องเป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร เป็นแหล่งไม้ซ่อมน้ำมันบ้านเรือน เป็นที่เลี้ยงสัตว์และท่องเที่ยว และเป็นที่ตั้งศาลปู่ตามาอย่างต่อเนื่อง จนเกิดจิตสำนึกร่วมกันในการดูแลรักษา ฟื้นฟูและพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีการดำเนินการอย่างมีขั้นตอน คือ มีการจัดตั้งคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วย

ตัวแทนจากหมู่บ้านต่างๆขึ้นมาเพื่อดูแลรับผิดชอบร่วมกัน ออกกติกากในการใช้ประโยชน์จากป่า จัดกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์ป่า ตลอดจนพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

จากประเด็นต่างๆที่กล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ใกล้ชิดกับป่า มีวิถีการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติหลายๆชุมชนต่างมีจารีตประเพณี ภูมิปัญญาและจิตสำนึกในการรักษาป่า มีภูมิปัญญาและวิธีการคิด ปฏิบัติ และมีศักยภาพในการจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน ซึ่งผู้วิจัยจะทำการศึกษาประเด็นต่างๆเหล่านี้ในพื้นที่ศึกษาต่อไปเพื่อให้มองเห็นศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อเกขาบรรทัดในจังหวัดตรัง

การจัดการป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการพัฒนาตามกระแสโลกาภิวัตน์ ความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี และกลไกการตลาด ได้ก่อให้เกิดความเจริญเติบโต การบริโภคและการใช้ประโยชน์ที่เป็นผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบกับความล้มเหลวของการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมา ที่เน้นการบริโภคอย่างฟุ่มเฟือย ไม่คุ้มค่า โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโลกที่มีอยู่อย่างจำกัด การพัฒนาเศรษฐกิจของหลายๆประเทศจึงได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาศาล ดังนั้น การที่มนุษย์ยังคงใช้แนวทางการพัฒนาแบบเดิมดังกล่าว ต่อไปในอนาคตเมื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะนำมาบริโภคหรือใช้สอยร่อยหรอลง เสื่อมคุณภาพ เสื่อมสลาย หรือหมดสิ้นไป อาจทำให้ชีวิตบนโลกต้องดำรงอยู่ด้วยความยากลำบาก การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นมาเพื่อป้องกันมิให้โลกต้องเดินทางไปสู่จุดจบ นานาชาติจึงได้ประชุมร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวคิดที่เป็นกลางที่สุดมาเยียวยากภัยพิบัติที่เกิดขึ้น ผลสรุปที่ได้คือ ทั่วโลกควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนา โดยจะต้องยกเลิกการพัฒนาแบบเดิม ซึ่งรัฐเป็นผู้ริเริ่มและออกคำสั่งแต่เพียงฝ่ายเดียว แล้วปรับเปลี่ยนเป็น “ประชารัฐ” เป็นการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการริเริ่มของประชาชน โดยทุกฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ 2551)

แนวคิดเรื่องการพัฒนาแบบยั่งยืน หรือ Sustainable Development นั้น เกิดขึ้นโดยเป็นผลเนื่องมาจากรายงานการศึกษาการพัฒนาและสถานะแวดล้อมของโลกในปี ค.ศ.1987 หรือที่รู้จักกันในชื่อ Brundland Report ซึ่งมีชื่อเรียกเป็นทางการว่า “Our Common Future” รายงานฉบับนี้ได้นิยามคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” ว่าหมายถึง “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยไม่กระทบกระเทือนต่อศักยภาพต่อการตอบสนองความต้องการของคนในอนาคต” กฎยุทธ์การพัฒนาในแนวทางนี้ คือ การใช้ทรัพยากรอย่างระมัดระวัง การมีส่วนร่วม

ของประชาชนในระดับรากหญ้าในกระบวนการพัฒนา และการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม (จามะรี เชียงทอง 2549)

กระแสการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย ได้เกิดขึ้น เมื่อประมาณ พ.ศ.2535 ซึ่งมีผลจากการเคลื่อนไหวต่างๆ เช่น การประชุมเรื่องโลกร้อน ได้ชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการพัฒนา และการสูญเสียป่าไม้ของโลกที่ทำให้โลกมีอุณหภูมิสูงขึ้น และการประชุมผู้ว่าการธนาคารโลกในประเทศไทย ที่ต่างมีการวิตกกังวลเกี่ยวกับการดำเนินธุรกิจที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆขึ้นในโลก อีกทั้งกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมภายในประเทศ ในช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาขึ้นในระดับนานาชาตินั้น การประชุมทางวิชาการ การแสดงออกของนักวิชาการและนักพัฒนา ที่เริ่มหันมาให้ความสนใจต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้เคลื่อนไหวให้รัฐบาลเร่งหามาตรการในการดูแล ระมัดระวังเกี่ยวกับคุณภาพของสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น โดยได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาได้ประสบปัญหาของประเทศขึ้นหลายด้าน ได้แก่ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง จากการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่เกิดจากกระแสในประเทศและต่างประเทศ ได้ก่อให้เกิดพระราชบัญญัติส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ.2535 รวมทั้งมาตรการอื่นๆเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมา (วินัย วีระวัฒนานนท์ และ บานชื่น สีพัน ผ่อง 2539)

การเพิ่มปริมาณในการทรัพยากรอย่างรวดเร็วที่เกิดขึ้นในปัจจุบันและจะยิ่งเพิ่มปริมาณการใช้มากขึ้นในอนาคต จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อความสมดุลของธรรมชาติและเกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากยิ่งขึ้น การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือการสร้างจริยธรรมในการใช้ทรัพยากรและการพัฒนาที่ยั่งยืน จะช่วยรักษาสมดุลของธรรมชาติ จึงนับเป็นแนวทางสำคัญที่จะช่วยป้องกัน แก้ไขและพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้เมื่อมนุษย์ประสบกับปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม จึงทำให้เกิดแนวคิดที่จะสงวนรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมเอาไว้ โดยการใช้ทรัพยากรน้อยที่สุดและก่อให้เกิดผลเสียแก่สิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เพื่อให้มนุษย์ที่จะเกิดมาในรุ่นต่อไปได้มีทรัพยากรไว้ใช้ในการดำรงชีวิต คำว่า “ความยั่งยืน” จึงมักจะนำไปใช้กับถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการอนุรักษ์ และจากการประชุมระหว่างประเทศหลายครั้ง ได้เป็นที่ยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นต้นเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งที่เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นในการศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จึงมีความสำคัญต่อแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งสิ่งต่างๆเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการ

พัฒนา การส่งเสริมศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติถือเป็นแนวทางหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากเป็นแนวทางการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ โดยเป็นการแสวงหาความรู้ความเข้าใจและแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับการดำรงอยู่ร่วมกันของ “ป่า” กับ “คน” และ “ชุมชนท้องถิ่น” การจัดการป่าของชุมชนจึงเป็นมิติหนึ่งของการฟื้นฟูและยกระดับศักยภาพในการพัฒนาและการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่น โดยมุ่งเน้นการพัฒนาอย่างยั่งยืน เน้นในเรื่องของระบบการผลิตที่สอดคล้องและรักษาสภาพที่สมดุลกับธรรมชาติ รวมทั้งการมีส่วนร่วมของประชาชนและการเสริมสร้างพื้นฐานจิตสำนึกของชุมชน ป่าชุมชนจึงต้องมียุทธศาสตร์สำคัญในการส่งเสริมและเพิ่มรายได้ให้แก่เกษตรกรทุกกลุ่ม การเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรและการที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากป่า ย่อมนำไปสู่การมีส่วนร่วมของชาวบ้านทั้งหมดในชุมชนและย่อมส่งผลต่อการอนุรักษ์ป่าและสภาพแวดล้อม ป่าชุมชนจึงเป็นทั้งระบบและกระบวนการอนุรักษ์ป่าไปพร้อมๆกัน

โดยสรุปแนวคิดป่าชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาที่ยั่งยืน ต่างมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ป่าชุมชนเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการและในขณะเดียวกันชุมชนก็จะมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติผ่านกระบวนการและจิตสำนึกร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ดังนั้นในการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำจึงจะต้องทำการศึกษารายละเอียดต่างๆอย่างเป็นองค์รวม ทั้งกระบวนการจัดการป่าของชุมชนตลอดจนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรต่างๆ ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยสามารถนำมาวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนได้ต่อไป

ทูลทางสังคม : เงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาศักยภาพชุมชน

ทูลทางสังคม เป็นฐานคิดหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนรวมทั้งการพัฒนาสังคม เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่จะสามารถทำให้เกิดการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถจัดการและแก้ไขปัญหาต่างๆได้ เนื่องจากทูลทางสังคมทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง มีพลัง และมีศักยภาพที่จะเผชิญกับปัญหาต่างๆได้ แนวคิดเรื่องทูลทางสังคมถือได้ว่าเป็นแนวคิดใหม่ที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนาเมื่อไม่นานมานี้ โดยแนวคิดนี้ได้เข้ามาเป็นแนวคิดทางการพัฒนาที่สำคัญในประเทศไทยภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ.2540 ซึ่งถือเป็นแนวคิดสำคัญที่ทำให้หลายๆฝ่ายได้หันกลับมาส่งเสริมการพัฒนาจากรากหญ้า ให้ชุมชนเกิดการพึ่งตนเอง และสร้างความเข้มแข็งจากภายในชุมชนเอง โดยเน้นให้ชุมชนได้หันกลับไปมองทุนต่างๆที่มีอยู่ภายในชุมชนและมองเห็นถึงศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ มีผู้ให้ความหมายของ “ทูลทางสังคม” ที่แตกต่างหลากหลาย คือ

ทุนทางสังคม ในความหมายของ World Bank (อ้างถึงใน วรวุฒิ โรมรัตน์พันธ์ 2548) คือ การยึดเหนี่ยวกันทางสังคมของสังคมหนึ่ง ซึ่งการเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยวกันในสังคมสามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความหมายว่า “ทุนทางสังคม” เกิดจากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำ บนฐานของความไว้วางใจ สายใยความผูกพัน และวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ในองค์ประกอบหลัก ได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และ องค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม

ประเวศ วะสี (2542) มองว่า ทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมในการแก้ปัญหาวิกฤตของสังคมได้ โดยให้ความหมายทุนทางสังคมว่า “การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เพื่อแก้ปัญหาของสังคม” ทุนทางสังคมถือได้ว่าเป็นรากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา เน้นการนำเศรษฐกิจมารองรับทุนทางสังคมมิใช่ นำทุนทางสังคมมารองรับเศรษฐกิจ

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) กล่าวถึงทุนทางสังคม คือ วิธีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อน และเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้/ภูมิปัญญา อีกทั้งต้องอาศัยกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งอาจเป็นในรูปของจารีต ภูมิปัญญา หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมียุทธศาสตร์ที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้นๆ เช่น การใช้ทรัพยากรต่างๆ การจัดการทุน เป็นต้น

อนุก นาคะบุตร (2545) กล่าวถึงทุนทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนว่า มิใช่เป็นเรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่หากเป็นคุณค่าเดิมที่สังคมไทยมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทุนทางสังคมนี้ คือ พลังที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่างๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหาและมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว

กล่าวโดยสรุป ทุนทางสังคมนั้นมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของคนในสังคมหรือชุมชนนั้นๆ เป็นแนวคิดที่เสริมสร้างให้สมาชิกในชุมชนได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันตลอดจนร่วมมือกันในการดำเนินการใดๆ ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งสิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งหรือเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะก่อให้เกิดศักยภาพของชุมชนในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมของตนได้

ทุนทางสังคมนั้น ไม่อาจแยกออกจากทุนธรรมชาติ ทุนความรู้หรือทุนวัฒนธรรม และทุนมนุษย์ได้ ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทำให้คนสามารถสร้างระบบความรู้และระบบความสัมพันธ์ ที่ทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมของคน เป็นความรู้ที่คนสร้างขึ้นและสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไปและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ระบบความรู้ชุดต่างๆที่คนในชุมชนสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาของป่า ระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ จึงเป็นเสมือน “ทุนความรู้” ที่แต่ละชุมชนมีไม่เหมือนกัน ในการมองเห็นใจและกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงจะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างทุนชุมชน ทั้งที่เป็นทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนมนุษย์ แต่ละมิติจะมีส่วนสำคัญต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา (นภากาศ หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2548)

สรุปได้ว่าทุนทางสังคม ซึ่งรวมทั้งทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ และทุนมนุษย์ เป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรที่มีอยู่และนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตได้ ทุนทางสังคมจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญของการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในประเด็นดังกล่าว เช่น การศึกษาทุนความรู้ของชุมชน ว่าชุมชนมีการจัดการกับทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างไร ทั้งในส่วนของป่าและระบบการจัดการน้ำ

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลัก 4 ด้านที่มีบทบาทและยึดโยงให้เกิดทุนทางสังคม ดังนี้

1. คน มีบทบาทหลักในการพัฒนาประเทศ ที่ต้องได้รับการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านสุขภาพ ที่มุ่งให้คนมีร่างกายแข็งแรงสามารถดูแลตนเองได้ ด้านจิตใจ ให้เป็นคนที่มีจิตใจดี มีน้ำใจ เอื้ออาทร เคารพกฎเกณฑ์ของสังคม มีวินัย ซื่อสัตย์ มีความเสียสละ มีจิตสำนึกสาธารณะ และรักชาติ ฯลฯ และด้านสติปัญญา ให้มีศักยภาพและมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเองและเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่มอย่างต่อเนื่องจนมีนิสัยใฝ่รู้ไปตลอดชีวิตและพร้อมปรับตัวให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก รวมทั้งมีความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพที่สนับสนุนการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ เมื่อมารวมตัวร่วมคิด ร่วมทำในกิจกรรมต่างๆ นำความรู้ที่ตนเองมีอยู่มาแลกเปลี่ยน เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและก่อให้เกิดประโยชน์ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2. สถาบัน มีบทบาทในการสนับสนุนและผลักดันให้เกิดพลังร่วมของคนในชุมชน/สังคมทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข โดยมีสถาบันหลัก อาทิ สถาบันครอบครัว เป็นสถาบันพื้นฐานในสังคมที่หล่อหลอมคนตั้งแต่แรกเกิด เป็นแหล่งบ่มเพาะ ปลูกฝัง

คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึกที่รู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม สถาบันศาสนา เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กลุ่มเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณความดี สถาบันศาสนาที่มีความเข้มแข็งจะสร้างศรัทธาให้แก่คนในสังคมและเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สถาบันการเมืองการปกครอง ทำหน้าที่กำกับ ดูแลให้สังคมอยู่ในระเบียบแบบแผนและให้คนในสังคมปฏิบัติตามกฎระเบียบที่กำหนดร่วมกัน สถาบันการศึกษา เป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรมแก่คนในสังคม โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งมีความพร้อมทางด้านการบริหารจัดการ บุคลากร ทรัพยากร และเครือข่าย เมื่อประกอบกับการใช้หลักบรรษัทภิบาลในการดำเนินธุรกิจหรือดำเนินธุรกิจที่มีกิจกรรมสร้างสรรค์สังคมแล้วจะเป็นทุนทางสังคมในการพัฒนาประเทศได้อย่างมหาศาล และ ลือ เป็นสถาบันที่สามารถชี้นำและมีอิทธิพลสูงต่อพฤติกรรม ค่านิยมของคนในสังคมในวงกว้าง

3. **วัฒนธรรม** เป็นวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมายาวนานและเป็นที่ยอมรับในสังคมนั้นๆ ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละพื้นที่ เป็นในรูปของความเชื่อ ความศรัทธา จารีตประเพณีที่ดีงาม ค่านิยม ความเป็นไทย นอกจากนี้ ยังมีในรูปของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน ฯลฯ วัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงคนในสังคมให้ตระหนักถึงรากเหง้าของตนเอง เกิดความหวงแหน ภูมิใจที่จะรักษา อนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนาและต่อยอดเพื่อประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศ

4. **องค์ความรู้** ประกอบด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นและความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ โดยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมายาวนานจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดความหลากหลายของความรู้ที่นำมาใช้ประโยชน์ได้ และสร้างสมดุลในการอยู่ร่วมกันของคนและธรรมชาติอย่างเกื้อกูลกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ สามารถนำมาใช้ในทางปฏิบัติได้ มีความหลากหลายปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อตอบสนองเป้าหมายหรือความต้องการของชุมชนได้ เช่น ความต้องการของตลาด การนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

องค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้านนับว่าเป็นสินทรัพย์ที่สำคัญของสังคมไทย เมื่อใช้ผสมผสานกันบนพื้นฐานของความไว้วางใจและระบบความสัมพันธ์จะก่อให้เกิดเป็นทุนทางสังคม ดังนั้น ทุนทางสังคมจึงเกิดจากการสั่งสม เปลี่ยนแปลง ต่อยอด พัฒนาและสร้างขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา ขณะเดียวกัน ทุนทางสังคมสามารถลดน้อยลงหรือหมดสิ้นไป หากการรวมตัว ร่วมคิด ร่วมทำสลายลง

ในการศึกษาวิจัย ผู้ศึกษาวิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับทุนทางสังคมในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นคน วัฒนธรรมต่างๆของชุมชน สถาบันหรือองค์กรต่างๆภายในชุมชนหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในการพัฒนาว่ามีบทบาทต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนอย่างไรบ้าง ตลอดจนศึกษาองค์ความรู้ต่างๆในชุมชนที่เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนหรือส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นประเด็นหรือส่วนสำคัญของแนวคิดทุนทางสังคม ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้นอีกทั้งจะมีประโยชน์ในการวิเคราะห์ผลการศึกษาในส่วนของเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หนึ่งของการวิจัยว่าทุนทางสังคมเป็นส่วนที่จะส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนอย่างไร

ทุนทางสังคมถือเป็นทุนสำคัญที่เสริมสร้างวิถีชีวิตของคนในสังคมและสนับสนุนการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นการเสริมสร้างประสิทธิภาพการจัดการและกระบวนการผลิตในภาคเศรษฐกิจ ช่วยบรรเทาความรุนแรงและแก้ปัญหาในยามที่ประเทศเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น ในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อปี พ.ศ. 2540 ได้มีนักวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านประเมินว่า การที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้เนื่องจากมีทุนทางสังคมมากมายเป็นตาข่ายรองรับที่มีความเชื่อมโยงแน่นหนาอยู่บนพื้นฐานเอกลักษณ์ความเป็นไทยที่มีจุดเด่นหลายประการ อาทิ การมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ ชุมชนมีความสัมพันธ์กันเป็นระบบเครือญาติและชุมชนมีความเข้มแข็งบนพื้นฐานวัฒนธรรมที่เอื้อเพื่อเอื้อแผ่ มีน้ำใจไมตรี พึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้น ถ้าประเทศไทยสามารถนำทุนทางสังคมที่มีอยู่มาอนุรักษ์ พัฒนาและต่อยอดใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมแล้วก็จะพัฒนาคนในชาติให้มีความสุข ประเทศชาติมีความสมดุลและเกิดความยั่งยืนได้

แนวคิดทุนทางสังคมเป็นแนวทางการพัฒนารูปแบบหนึ่งที่แตกต่างจากแนวการพัฒนาแบบเดิม โดยเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับพลังของท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมของประชาชนมากขึ้น จากเดิมที่ประเทศไทยได้มีแนวทางการพัฒนาประเทศตามกระแสของตะวันตก ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ แนวคิดทุนทางสังคมได้เข้ามามีบทบาทในระดับนโยบายของชาติ โดยได้มีการพูดถึงทุนทางสังคมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 – พ.ศ.2549) ซึ่งได้วางแนวทางการพัฒนาในยุคศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาเมืองและชนบทอย่างยั่งยืน โดยมองถึงการพัฒนาของประเทศไทยในระยะ 40 ปีที่ผ่านมาว่าเป็นการพัฒนาที่ขาดสมดุลและสร้างความเหลื่อมล้ำในด้านต่างๆ ในแผนดังกล่าวจึงมุ่งเน้นที่แก้ไข

การขาดความสมดุลดังกล่าวให้มีการพึ่งพาตนเองมากขึ้น โดยมองว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและการที่ชุมชนมีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งถือเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่ควรจะมีการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไป สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของสัมฤทธิ์ พงษ์วิรัตน์ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ทุนทางสังคมในการพัฒนาของชุมชนบ้านหินกอง หมู่ที่ 8 ตำบลหนองขาม อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ผลการศึกษาพบว่า ทุนทางสังคมในการพัฒนาของชุมชนบ้านหินกองมีหลายองค์ประกอบ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางสังคมที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติในอันที่จะช่วยสร้างความสัมพันธ์ทางเครือข่ายทั้งภายในระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับสังคม หรือแม้กระทั่งประเพณี วัฒนธรรม ที่ทำให้คนในชุมชนเกิดการพึ่งพาตนเอง พึ่งพาอาศัยต่อกันได้ เป็นการรวมพลังของคนในชุมชน สร้างความต่อเนื่องให้ทุนทางสังคมทางด้านผู้นำให้มีการพัฒนาที่เพิ่มขึ้นและต่อเนื่องมากขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงการเตรียมพร้อมสำหรับการพัฒนาที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน ก่อให้เกิดพลังทางสังคมในการขับเคลื่อนชุมชนนำไปสู่การแก้ไขที่เกิดขึ้นร่วมกัน ชุมชนมีความเข้มแข็งและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนสืบไป

จากแนวทางการพัฒนาในอดีตที่ประโยชน์ส่วนใหญ่มักจะตกแก่ผู้มีอำนาจหรือคนส่วนน้อยของสังคม อีกทั้งทุนต่างๆในชุมชนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการพัฒนา เช่น การที่ทุนธรรมชาติต่างๆถูกทำลายและนำไปใช้ในงานด้านอุตสาหกรรม วัฒนธรรมของชุมชนถูกทำลายจากกระแสวัฒนธรรมของต่างชาติ เป็นต้น สิ่งต่างๆเหล่านี้ทำให้สังคมไทยเริ่มเกิดความตระหนักในการหันกลับมาให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งดีๆของชุมชนไว้เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาในระยะยาว

สังคมกับวัฒนธรรม เป็นเรื่องที่เชื่อมโยงใกล้ชิดกันมาก วัฒนธรรม คือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมหนึ่งๆ สิ่งแวดล้อมในแต่ละชุมชนย่อมไม่เหมือนกัน วัฒนธรรมในแต่ละชุมชนจึงไม่เหมือนกัน เช่น ชุมชนบางแห่งมีความเชื่อเรื่องผีร่วมกัน สิ่งนั้นเป็นวัฒนธรรมของเขา บางแห่งเชื่อว่ามีผีที่ดูแลป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร ที่นับถือร่วมกัน คนที่อยู่กับธรรมชาติจะสัมผัสวิถีทางคุณค่า คนที่อยู่กับธรรมชาติมานาน จะรู้ว่าแผ่นดินมีคุณค่า จะมีคุณค่าเกิดแนวคิดว่า พระแม่ธรณี แม่น้ำ พระแม่คงคา มีคุณค่ามาก ต้องนับถือ ต้องเคารพ ต้องทดแทนแผ่นดิน เป็นต้น ไม้ก็จะมีรุกขเทวดาอยู่ในนั้น สิ่งต่างๆเหล่านี้เป็นมิติทางจิตวิญญาณ ที่หากเราใช้แนวคิดเชิงวิทยาศาสตร์เราก็ไม่สามารถเข้าใจได้เช่น คนกรุงเทพฯก็จะรู้ว่าน้ำคืออะไร ก็คือกอน้ำ แค่นั้น ความจริงแล้วน้ำเชื่อมโยงต่อไปถึงต้นน้ำลำธาร ป่าต้นน้ำลำธาร คนที่อยู่ต้นน้ำลำธาร เรื่อยลงมา สรุปลงแล้ว วัฒนธรรม หมายถึง ความเชื่อร่วมกัน อะไรคือคุณค่าร่วมกัน การทำมาหากินที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม แล้วที่คนกลุ่มนั้นทำจนชำนาญ สิ่งนั้นก็เป็วัฒนธรรม เช่น คนไทยทำนาทำไร่

แล้วเป็นเศรษฐกิจบนฐานวัฒนธรรม ตอนวิกฤตเศรษฐกิจที่ผ่านมา บางชุมชนไม่ประสบภาวะเดือดร้อนเพราะเศรษฐกิจเขาอยู่บนฐานวัฒนธรรมของเขา เช่น การเพาะปลูก การทำไร่ ทำสวน ซึ่งเป็นวัฒนธรรม เป็นฐานของเขา เรียกว่า เศรษฐกิจอยู่บนฐานวัฒนธรรม คือ ฐานในสิ่งที่เขา มี สิ่งที่เขาชำนาญ เพราะฉะนั้นในวัฒนธรรมมีเศรษฐกิจอยู่ด้วย จากนั้นก็มีเรื่องสิ่งแวดล้อม การดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม ต้นน้ำ ลำธารต่าง ๆ การรักษาสุขภาพ การแพทย์แผนไทย ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่อยู่ร่วมกันทั้งหลาย รวมหมดเรียกว่า วิถีชีวิตรวมกันที่สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม (ประเวศ วะสี 2547)

วัฒนธรรมชุมชนถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของทุนทางสังคม ดังนั้นการที่ชุมชนมีการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเองไว้ผ่านระบบคิด ภูมิปัญญาหรือระบบการจัดการต่างๆ ย่อมทำให้ชุมชนเหล่านั้นสามารถต่อสู้กับกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้และเกิดการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน ซึ่งสิ่งเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา แนวคิดทุนทางสังคมจึงสามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษาได้ว่าชุมชนสามารถรับมือกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมได้เพราะอะไรซึ่งจะส่งผลกระทบต่อศักยภาพของชุมชนต่อไป

เนื่องจากทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตน ผู้ศึกษาวิจัยจึงได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทุนทางสังคม เพื่อนำมาใช้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยและเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยต่อไป

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมเดิมของสังคมไทย ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อที่ดีในการนำไปประยุกต์ใช้ความหมายในเรื่องต่างๆ คือ มิติทางวัฒนธรรม โดยมิติทางวัฒนธรรมนั้น เป็นสิ่งที่ชุมชนพยายามจะรื้อฟื้นขึ้นมา เพราะมีนัยสำคัญทางสังคมเพื่อประโยชน์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการปลูกจิตสำนึก หรือรักษาลำบากของชุมชน และเครือข่ายของชุมชนที่ต้องสัมพันธ์กันในการดำรงชีวิต และมักเกี่ยวข้องกับฐานทรัพยากรที่ชุมชนต้องอ้างอิงอาศัย ไม่ว่าจะเป็น แม่น้ำ ลำคลอง ป่าต้นน้ำ ทะเล โดยจะเห็นได้จากมิติของความสัมพันธ์ผ่านงานบุญ ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เตือนให้รู้ว่าชีวิตเราที่อยู่มาได้ก็เพราะสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรและรวมกันรักษา อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นที่ยึดมั่นในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง เช่น กฎเกณฑ์ข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของวิลาวรรณ น้อยภา (2549) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษา ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีการขยายตัว การจับจองและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรเป็นไปอย่างเข้มข้น ทำให้ทรัพยากรป่า ดินเริ่มเกิดความเสื่อมโทรม ชาวบ้านจึงได้เกิดการรวมตัวกันคัดค้านการให้สัมปทานป่าไม้และเริ่มกันพื้นที่ป่าเพื่อพัฒนา พื้นฟู และดูแลรักษา

จนกลายเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยปัจจัยภายในที่มีส่วนทำให้เกิดทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ความเชื่อในผู้นำท้องถิ่น คณะกรรมการและกฎระเบียบป่าชุมชน ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน และมีปัจจัยภายนอกได้แก่ การสัมปทานทำไม้ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืช และความภาคภูมิใจจากการเข้าศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ โดยผู้ศึกษาวิจัยได้ให้ข้อเสนอไว้ว่า ควรจะมีการพัฒนาทรัพยากรบุคคลทุกระดับในชุมชนเพื่อสืบสานงานด้านการอนุรักษ์ป่าในอนาคต การเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในทุกสถาบันเพื่อเชื่อมโยงให้เกิดพลังการจัดการที่มีประสิทธิภาพในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น

จะเห็นได้ว่าการที่ชุมชนจะประสบความสำเร็จได้นั้น สิ่งสำคัญอย่างหนึ่งคือ ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ ที่ก่อให้เกิดศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นในการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาในประเด็นของทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนด้วย

จากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ทำให้พอจะสรุปได้ว่าองค์ประกอบส่วนหนึ่งของทุนทางสังคม คือ ผู้นำที่เข้มแข็ง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ตลอดจนประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้นำไปกำหนดแนวทางและประเด็นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ การพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำถือได้ว่ามีส่วนสำคัญที่จะทำให้ชุมชนสามารถนำทุนต่างๆ ที่มีในชุมชนไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรมากยิ่งขึ้นและสามารถพัฒนาชุมชนได้ต่อไป เช่น การที่ชุมชนมีทุนทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีทุนวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาตลอดจนแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จะทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น กล่าวได้ว่าทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่มีความสำคัญต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรที่ชุมชนมีทุนทางสังคมและรู้จักนำทุนทางสังคมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ย่อมส่งผลให้ชุมชนมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรได้ดีมากยิ่งขึ้น ดังนั้นทุนทางสังคมกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรจึงเป็นประเด็นที่มีความเชื่อมโยงกัน ผู้วิจัยจึงได้นำแนวคิดทุนทางสังคมไปอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

แนวทางการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

นิเวศวิทยาเป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยมนุษย์จะเหมือนสัตว์อื่นตรงที่ดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติที่เหมาะสมกับสภาวะทางชีววิทยาที่จำเป็น แต่สิ่งที่มนุษย์ต่างจากสัตว์ก็คือการที่มนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้ด้วย การปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติได้ และสามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรมตามสภาพธรรมชาติ เพื่อ

สนองความจำเป็นของตัวเองได้ มนุษย์ในทุกๆสังคมจะมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมอย่างใกล้ชิด โดยธรรมชาติจะเป็นตัวผลิตสร้างแบบแผนการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในแต่ละชุมชนท้องถิ่น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาโดยตั้งอยู่บนฐานคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรม การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องจึงเป็นการพยายามทำความเข้าใจกับฐานคิดดังกล่าวเพื่อสามารถนำไปเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ผลการศึกษาต่อไป

มนุษย์ยุคแรกๆจะดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเก็บหาของป่าล่าสัตว์เป็นอาหารและกินอาหารจากธรรมชาติทุกชนิด แม้กระทั่งรากไม้ป่าและผลไม้ป่าขนาดเล็กๆรวมทั้งสัตว์ที่ล่าได้และปลาที่จับได้ พวกเขาจะเรียนรู้ศักยภาพในการหาอาหารอย่างกว้างขวาง เช่น โดยการพัฒนาเครื่องมือง่าย ๆ แล้วภายหลังจึงสร้างเครื่องมือที่มีส่วนประกอบซับซ้อนมากขึ้น ในธรรมชาติแวดล้อมที่แตกต่างกัน จะมีสัตว์ให้ล่าและพืชให้เก็บหาแตกต่างกันหลากหลายทำให้ในแต่ละชุมชนย่อมมีวัฒนธรรมต่างๆที่แตกต่างกันไป ลักษณะสภาพถิ่นที่อยู่ของพืชและสัตว์มีส่วนทำให้มนุษย์ปรับตัวไปสู่การผลิตอาหาร และเป็นเหตุทำให้เกิดการปฏิวัติวัฒนธรรมให้ซับซ้อนมากขึ้น วิธีการดำรงชีวิตของชุมชนจึงได้เปลี่ยนไปสู่การทำเกษตรกรรม แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนต่างๆก็ยังคงมีการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในการประกอบอาชีพ เช่น มีการจัดการน้ำด้วยระบบชลประทาน และทำให้มีการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมอย่างกว้างขวางเพิ่มมากขึ้น ในช่วงที่มนุษย์หันมาทำเกษตรกรรมแบบผลิตอาหารนั้น จะปรับเปลี่ยนตัวเองจากการหาอยู่หากินอย่างมีคุณภาพกับธรรมชาติ และไม่มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมาเกี่ยวข้อง มาสู่การถือสิทธิครอบครองธรรมชาติ และไม่ใช้วิธีการหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในที่ดินอีก จึงมีการหักร้างถางป่าและปรับที่ดิน จนเป็นเหตุให้เป็นการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของดิน เพราะจะเกิดการกัดเซาะผิวดินและทำให้ดินแห้งแล้ง ขณะเดียวกันการสร้างระบบชลประทานหรือการปรับดินให้เป็นด่างก็ดูเหมือนจะไม่มีผลดีต่อการทำเกษตรกรรมในระยะยาว จากประสบการณ์ดังกล่าว จึงเป็นบทเรียนให้มนุษย์ต้องพยายามมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่างๆอย่างเหมาะสมเพื่อความอยู่รอดของตัวเอง (สมชาย นิลอาธิ 2552) จะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะยุคสมัยใดมนุษย์กับธรรมชาติก็จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ธรรมชาติเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนต่างๆปรับเปลี่ยนรูปแบบวิธีการดำเนินชีวิตและในบางสถานการณ์ก็มีการพึ่งพาอาศัยธรรมชาติโดยการนำมาพัฒนาเพื่อสร้างประโยชน์ให้กับชุมชน

แนวทางการศึกษาแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงจิตสำนึก โดยมีพื้นฐานความคิดบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม แนวทางนี้ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์อย่างเด็ดขาดแต่จะพยายามเข้าใจสภาพความเป็นจริงในการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสอง โดยมีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและความมีเหตุผลของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ทำหน้าที่เสมือนกลไกในการปรับตัว

ของมนุษย์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เพื่อรักษาคุณภาพและความมั่นคงของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544)

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มุ่งเน้นการศึกษาโดยใช้ฐานคิดการศึกษาเชิงนิเวศวัฒนธรรม โดยการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมว่ามีอิทธิพลต่อกัน กล่าวคือ มนุษย์จะมีการปรับตัวหรือแสดงพฤติกรรมต่างๆตามสิ่งแวดล้อมที่มีภายในชุมชน ซึ่งชุมชนที่ทำการศึกษเป็นชุมชนป่าต้นน้ำที่มีทรัพยากรธรรมชาติต่างๆทั้งดิน น้ำ ป่าที่อุดมสมบูรณ์ ผู้วิจัยจึงได้ทำการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนว่ามีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง และชาวบ้านในชุมชนมีการปรับตัวตามสิ่งแวดล้อมอย่างไร เช่น การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมชุมชนหรือภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน การศึกษาวิถีชีวิตรวมทั้งแนวคิดของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ นอกจากจะทำให้เรามองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ยังจะสามารถทำให้เรามองเห็นศักยภาพในการจัดการของชุมชนและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนได้ชัดเจนมากขึ้น

ความทันสมัย (Modernization) : ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

ทฤษฎีภาวะทันสมัย เป็นทฤษฎีการพัฒนาที่ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในประเทศด้อยพัฒนาอย่างกว้างขวาง จุดกำเนิดของทฤษฎีมาจากความสำเร็จในการพัฒนาของกลุ่มยุโรปตะวันตกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งยึดแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยม(Capitalism) หรือเน้นการดำเนินการทางเศรษฐกิจแบบเสรี ซึ่งกลายเป็นแนวความคิดกระแสหลักที่สำคัญมาก การพัฒนาสังคมในช่วงที่ผ่านมาจึงตั้งอยู่บนฐานความคิดของการพัฒนาสังคมที่ให้ความสำคัญกับการสร้างความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ในลักษณะของการรวมศูนย์กลางการพัฒนาไว้ที่ส่วนกลาง ทิศทางการพัฒนาประเทศจึงถูกกำหนดจากภาครัฐโดยได้รับอิทธิพลจากกระแสระบบทุนนิยมซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาตามแบบชาติตะวันตก แนวทางการพัฒนาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการแพร่กระจายของเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจจากสังคมที่พัฒนาแล้ว ไปสู่สังคมที่ด้อยพัฒนา หรือ กำลังพัฒนา การเปลี่ยนแปลงในสังคมส่วนใหญ่รวมทั้งสังคมไทยในปัจจุบันจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสภาพสังคมแบบประเพณีดั้งเดิมไปสู่สังคมแบบใหม่ เรียกกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงเป็นความทันสมัย (Modernization)” (นิเทศ คิณณะกุล 2544)

ทฤษฎีภาวะความทันสมัย (Modernization Theory) จึงเป็นทฤษฎีที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อมุ่งที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศกำลังพัฒนา Moore (อ้างถึงใน จามะรี เชียงทอง 2549) ได้กล่าวว่า ภาวะความทันสมัย หมายถึง การเปลี่ยนแปลงอย่างเบ็ดเสร็จจากสังคมแบบประเพณีนิยมไปสู่สังคมที่ก้าวหน้าตามแบบประเทศตะวันตก ที่มีลักษณะสำคัญคือ มีการใช้เทคนิควิทยาการ การจัดการองค์กรทางสังคมที่ก้าวหน้า มีเสถียรภาพทางการเมือง มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจ หรือ

อาจจะกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าเป็นกระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรม โดยทฤษฎีนี้มีข้อสมมุติฐานว่าสังคมหลักมีอยู่ 2 รูปแบบ คือแบบสังคมประเพณีนิยม และ สังคมที่ทันสมัย ดังนั้น การสร้างความทันสมัย คือ กระบวนการที่ทำให้สังคมแบบประเพณีนิยมเปลี่ยนมาเป็นสังคมที่ทันสมัย จุดมุ่งหมายของการพัฒนาตามแนวคิดทฤษฎีภาวะทันสมัย คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาชุมชนเมือง และการเสริมสร้างความก้าวหน้าของระบบตลาดมาสนับสนุน การมุ่งเน้นให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GNP) เพิ่มขึ้นในอัตราที่แน่นอนและรวดเร็วว่าการเพิ่มของประชากร เป็นผลให้ระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัวของประชากรในแต่ละปีเพิ่มสูงตามไปด้วย และผลของความเจริญเติบโตจะค่อย ๆ แพร่กระจายจากภาคอุตสาหกรรมไปสู่ภาคการผลิตอื่นๆและจากเมืองไปสู่ชนบท

ในส่วนของสังคมไทยเองได้รับผลกระทบจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในช่วงปี พ.ศ.2504 รัฐบาลและหน่วยงานของรัฐได้เข้ามามีบทบาทในการกำหนดแผนพัฒนา ซึ่งมีลักษณะเป็นการวางแผนจากส่วนกลาง รัฐบาลได้กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศโดยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติซึ่งได้มุ่งเน้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆในชุมชนชนบท ทำให้ชุมชนมีความสะดวกสบายมากขึ้น อีกทั้งได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อเป็นฐานของการพัฒนาด้านอุตสาหกรรม มีการส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ

การเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความทันสมัยได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากทั้งในด้าน โครงสร้างทางสังคมและพฤติกรรมของสังคม สังคมส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างซับซ้อนมากขึ้น สังคมที่ทันสมัยส่วนใหญ่มีความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจทั้งด้านอุตสาหกรรมและการค้า มีการขยายตัวของเมืองใหญ่ มีระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆอย่างรวดเร็ว เช่น ถนน สาธารณูปโภคต่างๆ โรงพยาบาล โรงเรียน แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาสังคมไปสู่ความทันสมัยของประเทศที่กำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนาได้ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆตามมาเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม และลักษณะทางกายภาพของชุมชนท้องถิ่น เช่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากร - ธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยและไม่เห็นคุณค่า การเกิดมลภาวะ การใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย เพราะทฤษฎีนี้เน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ดังนั้นจึงต้องใช้เครื่องจักรกลที่ทันสมัยมาช่วยในการผลิต ผลที่ตามมาคือ การเป็นหนี้สินประเทศที่พัฒนาแล้ว เพราะประเทศที่ด้อยพัฒนามักไม่สามารถวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมาใช้ได้เอง นอกจากนั้นยังทำให้เกิดปัญหาการว่างงานในสังคมตามมาอีกด้วย การตกอยู่ใต้อิทธิพลทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ปัญหาความไม่เป็นธรรมทางสังคม เป็นต้น

การศึกษาแนวคิดความทันสมัยจึงมีส่วนสำคัญต่องานวิจัยชิ้นนี้เนื่องจากผู้วิจัยจะใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงต่างๆของชุมชนซึ่งส่วนหนึ่งมีอิทธิพลมาจากการพัฒนาประเทศไปสู่ภาวะความทันสมัยของภาครัฐซึ่งได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในหลายๆด้านทั้งด้านวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนและส่งผลต่อทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน อิทธิพลจากภาวะความทันสมัยจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้แสดงศักยภาพในการจัดการทรัพยากรต่างๆออกมา

โดยสรุปการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาการวิจัย คือ ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยได้สรุปเป็นประเด็นต่างๆ ได้แก่ การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการป่ากับการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดทุนทางสังคม แนวทางการศึกษาเชิงนิเวศวิทยาวัฒนธรรมและทฤษฎีภาวะความทันสมัย (Modernization) เพื่อนำแนวคิดและทฤษฎีต่างๆเหล่านี้มาใช้กำหนดแนวทางในการศึกษาวิจัยและเป็นกรอบในการวิเคราะห์ผลจากการวิจัย การที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องทำให้พอจะสรุปได้ว่าศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นจะสะท้อนผ่านวิถีการดำเนินชีวิต ความเชื่อ พิธีกรรม วัฒนธรรม และกระบวนการจัดการทรัพยากรของชุมชน นอกจากนี้การที่ชุมชนมีทุนทางสังคมต่างๆภายในชุมชน ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม และทุนมนุษย์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถจะบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

กรอบแนวคิดในการศึกษา

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษา เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนนาชุมเห็ดในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมถึงศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำผ่านการศึกษาปรากฏการณ์ต่างๆ ในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ผู้วิจัยจึงได้เน้นการศึกษาโดยใช้ฐานคิดการจัดการทรัพยากรในเชิงนิเวศวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิธีคิดบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ที่ไม่เห็นด้วยกับการมองสภาพแวดล้อมที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์ เป็นการพยายามทำความเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสองซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนว่ามนุษย์กับธรรมชาติสามารถจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร เป็นวิธีการศึกษาที่มองว่าระบบนิเวศและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ โดยเป็นฐานคิดที่ให้ความสำคัญกับจิตสำนึกทางวัฒนธรรมและวิถีคิดของแต่ละชุมชนว่ามีส่วนต่อการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ดังนั้นในการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงจะให้ความสำคัญกับวิธีคิด/จิตสำนึกของชุมชนว่ามีส่วนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร รวมไปถึงการศึกษาแบบแผนความร่วมมือของชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น

การศึกษาในประเด็นเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาและอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยใช้แนวคิดแนวคิดทุนทางสังคม รวมทั้งการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ โดยแนวคิดทุนทางสังคมได้อธิบายถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนรวมทั้งการจัดการทุนต่างๆในชุมชน ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ มนุษย์ และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน เนื่องจากชุมชนสามารถพัฒนาการบริหารจัดการป่าต้นน้ำผ่านทุนต่างๆที่มีภายในชุมชน การศึกษาเกี่ยวกับทุนต่างๆภายในชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สามารถอธิบายได้ถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้นำทฤษฎีภาวะความทันสมัย (Modernization) มาใช้อธิบายสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้ชุมชนนาชุมเห็ดพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ

ในส่วนของการศึกษาศักยภาพด้านต่างๆของชุมชน ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางในการศึกษาโดยการศึกษามาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยได้ใช้แนวคิดป่าชุมชนและแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเป็นแนวทางในการกำหนดประเด็นที่ศึกษาและใช้วิเคราะห์ผลการศึกษา เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดที่สามารถอธิบายให้เห็นถึงการดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ และเป็นแนวคิดที่ตระหนักถึงความสำคัญของศักยภาพชุมชนท้องถิ่นในการดูแลรักษาป่า การพยายามทำความเข้าใจถึงระบบคิดต่างๆของชุมชนตามแนวคิด

ป่าชุมชนและแนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำและสามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

ทั้งนี้ในการศึกษาศักยภาพของชุมชนนั้น เราไม่สามารถใช้แนวคิดใดแนวคิดหนึ่งเป็นหลักในการกำหนดประเด็นการศึกษาและการวิเคราะห์ผลการศึกษาได้ เพราะบริบทต่างๆและสภาพแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นแต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกัน ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้กำหนดตัวบ่งชี้ต่างๆจากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีประกอบกับองค์ประกอบของพื้นที่ศึกษาเป็นสำคัญ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาจากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การศึกษามีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง” ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน รวมทั้งศึกษาเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ โดยได้กำหนดกรอบแนวคิดจากแนวคิดทฤษฎีต่างๆรวมทั้งศึกษาจากงานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง ก่อนที่จะลงไปศึกษาจากชุมชนนาคูมเห็ดที่เลือกเป็นพื้นที่ในการศึกษา การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลด้วยตนเองเพื่อทำความเข้าใจและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในพื้นที่ศึกษา โดยผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

1. สนาม
2. การเข้าสู่สนาม
3. การเลือกผู้ให้ข้อมูล
4. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล
5. การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล
6. การวิเคราะห์ข้อมูล

สนาม (Field)

ในการเลือกพื้นที่ในการศึกษา เนื่องจากงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาถึงกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชนต้นน้ำ เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนและชาวบ้านในชุมชนมีวิธีการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยเงื่อนไขต่างๆที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการต่างๆได้ พื้นที่ที่จะใช้ในการศึกษาวิจัยจึงควรเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านในชุมชนมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำที่น่าสนใจและแสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้ผลการศึกษานี้สามารถตอบโจทย์การวิจัยได้อย่างชัดเจน

จากการที่ผู้วิจัยเคยฝึกงานในชุมชนต้นน้ำแห่งหนึ่ง ได้ศึกษาวิถีการดำเนินชีวิตและร่วมทำกิจกรรมต่างๆในเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นชุมชนที่มีความน่าสนใจ เนื่องจากมีกระบวนการจัดการต่างๆของชุมชนที่ให้ความสำคัญกับการดูแลรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำอีกทั้งชุมชนดังกล่าวยังมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่องและ

เป็นพื้นที่ที่ยังไม่เคยมีการศึกษาวิจัย อีกทั้งจากการลงชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่าชุมชนที่จะทำการศึกษาคั้งนี้มีปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าและการตัดไม้ทำลายป่าน้อยกว่าพื้นที่ใกล้เคียงอื่นๆ ดังนั้นการศึกษาวิจัยในชุมชนดังกล่าวจึงน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนและเป็นแบบอย่างต่อชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป

ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรังจึงเป็นชุมชนที่ผู้วิจัยได้เลือกเป็นพื้นที่ในการศึกษาครั้งนี้ ชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งในบริเวณเทือกเขาบรรทัดที่มีกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ และป่าไม้ อย่างเป็นรูปธรรมในระดับหนึ่ง มีภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรน้ำเพื่อนำทรัพยากรมาใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เช่น มีการขุดเหมืองดิน การสร้างระบบประปาภูเขา เป็นต้น มีความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างคนกับป่า เช่น ความเชื่อและพิธีกรรมในการตีผึ้ง ความเชื่อในเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขา เป็นต้น อีกทั้งชาวบ้านในชุมชนยังมีแนวคิดในด้านการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ อันแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ชุมชนนาชุมเห็ดยังเป็นชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถเป็นชุมชนต้นแบบในการพัฒนาชุมชนได้ต่อไป เช่น ได้รับการสนับสนุนจากสมาคมหยาดฝน ซึ่งเป็นสมาคมที่ได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนมีกิจกรรมในด้านที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรอยู่สม่ำเสมอ ได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงพลังงานและพลังงานจังหวัดในการคิดแผนพัฒนาโครงการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ ทำให้ชุมชนได้นำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้ต่อไป การที่ชุมชนนาชุมเห็ดมีการจัดการป่าต้นน้ำในด้านต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรมทำให้มีองค์กรภายนอกได้เข้ามาศึกษาดูงานในด้านการจัดการป่าต้นน้ำจากชุมชนอย่างต่อเนื่อง

จากการที่ผู้ศึกษาได้ศึกษาชุมชนในเบื้องต้นทำให้เห็นว่าชุมชนนาชุมเห็ดมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำที่น่าสนใจและมีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นๆ ได้ต่อไป ตลอดจนสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มากขึ้นได้ อีกทั้งผู้วิจัยเชื่อว่าชุมชนนาชุมเห็ดจะสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับป่าว่าจะสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนต่อไป

การเข้าสู่สนาม

เมื่อผู้วิจัยได้ตัดสินใจเลือกพื้นที่ในการศึกษาวิจัยแล้ว จึงได้ลงพื้นที่เพื่อศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน จากการที่ผู้วิจัยเคยฝึกงานในชุมชนบ้านลำขนุนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ทำให้ผู้วิจัยมีข้อมูลบางส่วนของชุมชนแต่ข้อมูลดังกล่าวอาจขาดความชัดเจนและไม่ทันสมัยมากนักเนื่องจากเป็นข้อมูลที่ได้จากการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 ดังนั้นการลงพื้นที่ในครั้งนี้จึงเป็นการศึกษาข้อมูลเพื่อเพิ่มเติมในด้านรายละเอียดต่างๆ ให้ชัดเจนมากขึ้น ทั้งนี้การที่ผู้วิจัยเคยศึกษาชุมชนมาก่อนก็เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยบ้างเนื่องจากทำให้ทราบถึงบริบทพื้นที่โดยรวมของชุมชนและทำให้การสร้างปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านในชุมชนมีความสะดวกมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านจึงได้ให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยในการให้ข้อมูลต่างๆ เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยเริ่มต้นจากการทำการศึกษาเอกสารและข้อมูลของชุมชน โดยการขอความร่วมมือจากองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด และได้เข้าสู่สนามเพื่อทำการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นจากชุมชน ผู้วิจัยได้เข้าไปพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำในการพัฒนาชุมชน การได้พูดคุยเบื้องต้นนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการนำข้อมูลที่ได้รับกลับมาทำแนวคำถาม (Guideline) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) โดยผู้วิจัยได้กำหนดลักษณะคำถามเป็นแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) โดยการกำหนดแนวคำถามกว้างๆ ครอบคลุมประเด็นสำคัญต่างๆ เปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความคิดเห็นหรือให้ข้อมูลอย่างอิสระ อีกทั้งแนวคำถามส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง แต่จากการที่ได้ลงไปสำรวจพื้นที่และได้พูดคุยกับผู้รู้ในชุมชนในเบื้องต้นนี้ ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาพัฒนาแบบสัมภาษณ์ให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนมากยิ่งขึ้น

ในช่วงของการลงพื้นที่หลังจากการปรับแนวคำถามแล้ว ผู้วิจัยจึงได้นำไปพูดคุยกับคุณสายสกุล วิเชียรฉาย ซึ่งเป็นผู้ที่เคยร่วมศึกษาชุมชนกับผู้วิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 เพื่อช่วยกันวิเคราะห์และหาข้อสรุปในแต่ละประเด็นคำถามเพื่อให้แต่ละประเด็นมีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษามากขึ้น จากนั้นจึงได้นำแนวคำถามที่ได้พัฒนาขึ้นไปใช้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล ผู้วิจัยได้รับความช่วยเหลือจากน้องๆ ที่สนิทสนมในการลงไปเก็บข้อมูลในชุมชนรวม 3 คน คือ คุณปิยนวด นวลละออง คุณปิยาภรณ์ วิจิตรและคุณศุภยา ชูอินทร์ ซึ่งความหลากหลายในฐานความคิด ประสบการณ์และคุณลักษณะเฉพาะตัวของแต่ละบุคคลทำให้ช่วงเวลาของการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมไปด้วยการเรียนรู้ที่น่าสนใจ เนื่องจากแต่ละคนต่างมองเห็นประเด็นในการพูดคุยที่แตกต่างกันในการสนทนากับผู้ให้ข้อมูล ทำให้ข้อมูลต่างๆ ถูกเติมเต็มให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้นและได้ทำให้ผู้วิจัยเองเกิดความรู้ความเข้าใจในประเด็นต่างๆ เพิ่มขึ้น

แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการที่ผู้วิจัยได้พบปะและพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชน ผู้ที่มีวิธีการดำเนินชีวิตผูกพันอยู่กับป่า ได้รับฟังการบอกเล่าถึงประสบการณ์ต่างๆที่ได้รับจากการเข้าไปในป่า ซึ่งหลายๆประเด็นเป็นเรื่องที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทำให้ผู้วิจัยเกิดความรู้สึกว่าในป่ามีอะไรหลายๆอย่างที่น่าจะศึกษาและเข้าไปชื่นชม จึงทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสติดตามชาวบ้านในชุมชน เข้าป่าบ่อยครั้ง เช่น การเข้าป่าเพื่อไปตีผึ้งของชาวบ้าน การเข้าป่าเพื่อไปศึกษาแหล่งน้ำต่างๆในป่า เป็นต้น ซึ่งการศึกษาชุมชนด้วยวิธีนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยมองเห็นสภาพแวดล้อมต่างๆได้อย่างชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งกระบวนการต่างๆของชุมชนยังสะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดของชุมชนในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การที่ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างต่อเนื่องเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสัมพันธภาพกับชาวบ้านในชุมชน การที่ผู้วิจัยได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้านในชุมชนทำให้การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลต่างๆมีความสะดวกมากยิ่งขึ้น

การเลือกผู้ให้ข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นความหลากหลายของผู้ให้ข้อมูล ใช้วิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลเชิงทฤษฎี คือ การใช้ทฤษฎีกำหนดสิ่งที่ต้องการวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยผู้วิจัยได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลไว้อย่างกว้างๆ คือ เป็นผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดผู้ให้ข้อมูล 3 กลุ่ม ดังนี้

1. **กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักหรือผู้รู้ในชุมชน** ในเบื้องต้นผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาข้อมูลของชุมชนจากการพบปะพูดคุยกับผู้นำที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชน คือ ผู้ใหญ่หน่อ อิม ปานนิล เป็นผู้ใหญ่ว่านหมู่ที่ 8 หมู่บ้านลำพูนซึ่งเป็นพื้นที่หนึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งได้มีโอกาสสนทนากลุ่มร่วมกับแกนนำในการพัฒนาชุมชน จำนวน 5 คน จากการพูดคุยในครั้งแรกทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเบื้องต้นต่างๆของชุมชนเพื่อนำมากำหนดแนวคำถามตลอดจนได้ศึกษาบริบททั่วไปของชุมชน จากนั้นผู้วิจัยจึงได้สอบถามจากผู้นำชุมชนและแกนนำในการพัฒนาชุมชนว่าบุคคลใดบ้างที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่างๆของชุมชนเป็นอย่างดีเพื่อให้ข้อมูลในประเด็นต่างๆ ทั้งด้านความเชื่อ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมทั้งประเด็นต่างๆที่แสดงถึงศักยภาพของชุมชน ตลอดจนเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ โดยผู้ให้ข้อมูลหลักเหล่านั้น ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แกนนำในการพัฒนาชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้ที่ได้รับการยอมรับนับถือจากสมาชิกในชุมชน และคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อสัมภาษณ์ถึงแนวทางในการจัดการป่าต้นน้ำและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ กฎระเบียบข้อบังคับและบทลงโทษต่างๆของชุมชนตลอดจนปัญหาอุปสรรคจากการจัดการป่าต้น

น้ำ ซึ่งเป็นส่วนที่จะแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำอีกทั้งคณะกรรมการหมู่บ้านนั้นถือเป็นองค์การทางสังคมอย่างหนึ่งของชุมชนที่จะส่งผลกระทบต่อศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน โดยผู้วิจัยได้กำหนดคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลคือผู้ที่เป็นแกนนำหรือมีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด

2. ชาวบ้านในชุมชนที่มีวิถีชีวิตเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำเพื่อเกษตรกรรม
 ผู้วิจัยได้กำหนดคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ คือ ชาวบ้านทั่วไปในชุมชนที่มีวิถีการดำเนินชีวิตเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำอย่างใกล้ชิด ทั้งในส่วนของการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ส่วนหนึ่งของการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเกิดจากการแนะนำจากผู้ให้ข้อมูลหลักหรือผู้รู้ในชุมชนและบางส่วนเกิดจากการที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนและได้ทำความรู้จักชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตที่น่าสนใจ เช่น ชาวบ้านที่เข้าป่าเพื่อเก็บหาของป่ามาใช้ประโยชน์ ชาวบ้านที่มีการจัดการระบบน้ำเพื่อนำมาใช้ในด้านการเกษตร ชาวบ้านที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น การศึกษาผู้ให้ข้อมูลในส่วนนี้เพื่อสัมภาษณ์และสังเกตการดำเนินชีวิตประจำวันว่าชาวบ้านมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง การสังเกตวิถีชีวิตของชาวบ้าน นอกจากจะได้ประโยชน์ในการศึกษาบทบาทและการมีส่วนร่วมของชุมชนแล้วนั้นยังสามารถศึกษาถึงศักยภาพด้านต่างๆของชุมชนตลอดจนเงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่อศักยภาพของชุมชนได้ เช่น ได้ศึกษาถึงลักษณะความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน แนวความคิดในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน และกิจกรรมต่างๆของชุมชนที่เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ

3. บุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ผู้วิจัยได้กำหนดคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ คือ เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับชุมชนในด้านการจัดการป่าต้นน้ำโดยที่ไม่ได้เป็นชาวบ้านในชุมชนเอง จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนตลอดจนได้ศึกษาโครงการดำเนินงานต่างๆของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยทราบว่าบุคคลกลุ่มใดบ้างที่มีส่วนสำคัญต่อการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด ทำให้ผู้วิจัยสามารถนำมาเลือกผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้ ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่สำนักงานพลังงานจังหวัด เนื่องจากเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง รวมทั้งศึกษาศักยภาพด้านต่างๆของชุมชน เช่น ผู้นำของชุมชนเป็นอย่างไร มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนมากน้อยเพียงใด ศักยภาพในการพัฒนาชุมชนของชาวบ้านเป็นอย่างไร มีการฝึกอบรมหรือการติดต่อสื่อสารกับหน่วยงานภายนอกอย่างไร ตลอดจนศึกษาจากมุมมองของคนภายนอกว่าชุมชนมีการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างไร มีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เป็นหลัก ทำให้ผู้วิจัยได้รับฟังข้อมูลที่หลากหลายมากขึ้น

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพนั้น เครื่องมือในการวิจัยที่สำคัญที่สุด คือ ตัวของผู้วิจัยเอง เนื่องจากจะต้องเข้าไปคลุกคลีและมีปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อเก็บข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ โดยในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกควบคู่ไปกับการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการศึกษาและการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. **วิธีการสัมภาษณ์** เป็นวิธีการหลักที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล โดยผู้วิจัยได้พัฒนาแนวคำถามที่ได้จากการศึกษาชุมชนเบื้องต้น ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก คือ ผู้วิจัยจะกำหนดแนวคำถามเพื่อเป็นประเด็นในการสนทนา และค่อยๆ ลงลึกไปในรายละเอียดต่างๆ ที่ต้องการศึกษา เป็นคำถามปลายเปิดเพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ตอบคำถาม แสดงเหตุผล และแสดงทัศนะของตนในเรื่องต่างๆ อย่างอิสระ ในระหว่างการสัมภาษณ์นั้นผู้วิจัยได้บันทึกข้อมูลการสัมภาษณ์โดยใช้เครื่องบันทึกเสียง ซึ่งจะทำให้สามารถนำไปฟังบันทึกเสียงมาถอดเทปก่อนจะนำข้อมูลที่ได้อ่านไปวิเคราะห์ผลการศึกษาต่อไป รวมทั้งในบางประเด็นผู้วิจัยจะใช้วิธีการจดบันทึกเนื่องจากในบางส่วนผู้ให้ข้อมูลอาจจะให้ข้อมูลยังไม่สมบูรณ์มากนักและจำเป็นต้องศึกษาหรือสัมภาษณ์จากบุคคลอื่นต่อไป การจดประเด็นไว้ในสมุดบันทึกจะเป็นส่วนที่ช่วยเตือนความจำให้ผู้วิจัยสามารถนำไปดำเนินการในการเก็บรวบรวมข้อมูลต่อไป

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลตามประเด็นที่ต้องการศึกษาอย่างละเอียด ทั้งในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำและทราบถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำว่ามีลักษณะอย่างไร โดยผู้วิจัยได้จัดทำแนวคำถามการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำหรับแต่ละกลุ่ม แนวคำถามจะแตกต่างกันเพื่อครอบคลุมวัตถุประสงค์ส่วนต่างๆ เช่น ในการสัมภาษณ์บุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนก็จะสัมภาษณ์ในส่วนของการสนับสนุนจากบุคคลภายนอกว่ามีโครงการหรือแนวทางในการสนับสนุนชุมชนอย่างไร และจากมุมมองของบุคคลภายนอกมองว่าชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการอย่างไรบ้าง มีกระบวนการอย่างไร รวมทั้งศักยภาพของชุมชนเป็นอย่างไร ซึ่งคนกลุ่มนี้จะเป็นบุคคลที่มีความคลุกคลีสนิทสนมกับชุมชนเป็นอย่างดีในการสัมภาษณ์ชาวบ้านก็จะเน้นในส่วนของกิจวัตรประจำวันของชาวบ้านว่ามีส่วนกับการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง มีความเชื่อเกี่ยวกับป่าอย่างไร ปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชนมากน้อยเพียงใดรวมทั้งสัมภาษณ์ถึงกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิด เป็นต้น

การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ นอกจากจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลอย่างละเอียดยังเป็นวิธีการสำคัญในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านในชุมชน โดยผู้วิจัยได้นัดแนะกับชาวบ้านเพื่อสัมภาษณ์ถึงประเด็นต่างๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างให้ความร่วมมือกับผู้วิจัยเป็นอย่างดี ทำให้ข้อมูลต่างๆ มีความละเอียดและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

2. วิธีการสังเกต (Observation) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมควบคู่กันไป โดยการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับชุมชนเพื่อสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชน เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ ตลอดจนการสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านในชุมชน ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมทั่วไปของชุมชน ลักษณะความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสังเกตวิถีชีวิต การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่าต้นน้ำ ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ เช่น การประชุมประจำเดือนของชุมชน การประชุมวางแผนโครงการต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น

และได้ใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมโดยผู้วิจัยได้เข้าร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเหมือนกับเป็นสมาชิกของชุมชน เนื่องจากผู้วิจัยมีความสนิทสนมกับชาวบ้านในชุมชนมานานหลายปี ทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและได้มีโอกาสพูดคุยกับชาวบ้านในชุมชนอย่างใกล้ชิด เช่น ได้เข้าร่วมกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน เข้าร่วมทำกิจกรรมในกลุ่มอาชีพต่างๆ โดยผู้วิจัยได้ร่วมกลุ่มคำเครื่องแกงกับชาวบ้านในชุมชน ในระหว่างการคำเครื่องแกงทำให้ผู้วิจัยสามารถที่จะสัมภาษณ์เกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ได้รวมทั้งเป็นส่วนที่ผู้วิจัยได้สังเกตถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชน รวมไปถึงการได้ทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ เช่น การเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ เป็นกิจกรรมหนึ่งของชุมชนที่มีความน่าสนใจมาก ชาวบ้านจะใช้เวลาในการเดินป่าอย่างน้อย 2 วัน 1 คืน โดยระหว่างทางทำให้ผู้วิจัยได้เห็นถึงความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ พันธุ์พืชนานาชนิดที่ดูแปลกตา แต่ชาวบ้านในชุมชนที่ร่วมเดินทางไปด้วยกันต่างรู้จักพันธุ์พืชต่างๆ เป็นอย่างดี ได้บอกเล่าผู้วิจัยถึงสรรพคุณของพันธุ์พืชต่างๆ อย่างไม่เหน็ดเหนื่อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยสังเกตได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับป่าที่มีความผูกพันกันอย่างใกล้ชิด ชาวบ้านต่างมีองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าเป็นอย่างดีทำให้ผู้วิจัยได้รับความเพลิดเพลินและได้รับความรู้ในเรื่องราวต่างๆ ของผืนป่าเช่นเดียวกับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนั้นผู้วิจัยยังได้ร่วมกิจกรรมพัฒนาชุมชน ซึ่งนำไปสู่การศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนในด้านต่างๆ และนำไปสู่การเรียนรู้ชุมชน การทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกับชุมชนจะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลในส่วนของการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนว่ามีขั้นตอนต่างๆ อย่างไร ได้มองเห็นแนวคิดของชาวบ้านในการจัดการป่าต้นน้ำและมองเห็นถึงศักยภาพด้านต่างๆ ของชุมชน เช่น การร่วมกับชาวบ้านในชุมชนช่วยกับปลูกต้นไม้ในป่าและบริเวณริมคลอง การร่วมประชุมเพื่อวางแผนโครงการต่างๆ ของชุมชน เป็นต้น

3. วิธีการสนทนากลุ่ม ในการจัดการสนทนากลุ่มทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลต่างๆอย่างครอบคลุม โดยได้จัดการสนทนากลุ่ม 2 ครั้ง คือ จัดการสนทนากลุ่มก่อนทำการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคลเพื่อให้ผู้วิจัยมีข้อมูลของชุมชนไปใช้ประโยชน์ในการสัมภาษณ์ได้ต่อไป ได้จัดการสนทนากลุ่มในกลุ่มของผู้นำชุมชนหรือแกนนำในการพัฒนาชุมชน โดยจะเน้นการสนทนาในเรื่องกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนในขั้นตอนต่างๆ กฎระเบียบต่างๆของชุมชน และปัญหาอุปสรรคต่างๆของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ซึ่งจะทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลในประเด็นต่างๆทั้งศักยภาพของชุมชนในการจัดการและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคำถามที่ครอบคลุมเพื่อให้มองเห็นศักยภาพของชุมชนอย่างคร่าวๆ ก่อนที่จะขอคำแนะนำจากสมาชิกในการสนทนากลุ่มว่าบุคคลใดในชุมชนที่สามารถให้ข้อมูลในเรื่องต่างๆได้อย่างละเอียดมากขึ้น เช่น หากผู้วิจัยอยากทราบเรื่องสมุนไพรในป่าควรจะไปสัมภาษณ์ใครต่อไป หากอยากทราบเรื่องความเชื่อต่างๆเกี่ยวกับป่าควรจะไปคุยกับใคร เป็นต้น

ซึ่งข้อมูลต่างๆในส่วนนี้จะทำให้ผู้วิจัยสามารถตอบคำถามการวิจัยได้ส่วนหนึ่งว่าเงื่อนไขใดบ้างที่ส่งผลต่อศักยภาพในการจัดการของชุมชน และได้ทราบรายละเอียดต่างๆ เนื่องจากจัดการสนทนากลุ่มจะเป็นการกระตุ้นให้สมาชิกในกลุ่มได้แสดงความคิดเห็น บอกเล่าเรื่องราวออกมาได้มากขึ้น และสมาชิกภายในกลุ่มได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน เพราะขณะการสนทนากัน ความคิดเห็นหนึ่งของสมาชิกในกลุ่มสามารถไปกระตุ้นความคิดของสมาชิกคนอื่นๆได้นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้จัดการสนทนากลุ่มกับกลุ่มชาวบ้านในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ โดยการกำหนดคุณสมบัติผู้เข้าร่วมเป็นกลุ่มชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่าและไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้นำหรือแกนนำในชุมชน ทั้งนี้เพื่อสัมภาษณ์ข้อมูลในส่วนองวิถีชีวิตของชุมชน การมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ และปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมทั้งสัมภาษณ์ข้อมูลบางส่วนที่ยังขาดความสมบูรณ์ การสนทนากลุ่มยังเป็นวิธีการหนึ่งในการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลต่างๆที่ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมมาก่อนหน้า ทั้งนี้ส่วนนี้จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเนื่องจากชุมชนจะได้พูดคุยกันในส่วนองปัญหาอุปสรรคของการจัดการและการที่ได้ช่วยกันเสนอความคิดเห็นต่างๆของสมาชิกในกลุ่มเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำจะทำให้ชุมชนได้เกิดแนวทางในการพัฒนาต่อไป

การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การสังเกต แบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม ในระหว่างการเก็บข้อมูลผู้วิจัยได้จัด บันทึกและทำการบันทึกเทปการสนทนาทุกครั้งหลังจากนั้นจะนำไฟล์ที่บันทึกเทปมาถอดเทปออกมาเป็นข้อความ อีกทั้งผู้ศึกษาวิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลและตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลไปพร้อมๆกัน โดยได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation Technique) ได้แก่

1. การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) เป็นการเก็บข้อมูลภาคสนาม และนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์โดยพิจารณาจากเวลา สถานที่ และบุคคลที่แตกต่างกันว่า หากเวลาต่างกันข้อมูลที่ได้อาจจะต่างกันหรือไม่ ข้อมูลที่ต่างสถานที่กันข้อมูลเหมือนกันหรือไม่ และหากบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่ ผู้วิจัยได้ใช้คำถามเดียวกันสัมภาษณ์จากบุคคลหลายๆคนในช่วงเวลาที่แตกต่างกันว่าบุคคลเหล่านั้นมีแนวคำตอบที่ใกล้เคียงกันหรือไม่ หากคำตอบของผู้ให้ข้อมูลเหมือนกันจะเป็นการยืนยันความถูกต้องของข้อมูลได้

2. การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล (Methodological Triangulation) ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กันเพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ควบคู่ไปกับการสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม เช่น การสังเกตพฤติกรรมหรือน้ำเสียงของผู้ให้สัมภาษณ์ขณะทำการสนทนา

หลังจากนำข้อมูลต่าง ๆ มาเรียบเรียงและวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัยแล้วนั้น ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดไปให้ผู้นำชุมชนเป็นผู้ตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้งหนึ่ง

การวิเคราะห์ข้อมูล

จากการที่ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์เชิงลึก โดยอาศัยแนวคำถามที่พัฒนาขึ้นภายใต้กรอบโครงของวิจัย และใช้วิธีการบันทึกเสียงในการสัมภาษณ์ ตลอดจนได้จัด บันทึกข้อมูลที่ได้อีกจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมและการสนทนากลุ่ม หลังจากการเก็บข้อมูลแล้วผู้วิจัยได้นำเทปการให้สัมภาษณ์มาถอดความอย่างละเอียดเพื่อนำมาดำเนินการวิเคราะห์เพื่อสร้างข้อสรุปเชิงทฤษฎี โดยนำข้อมูลที่ได้ออกมาแยกส่วนหรือจัดหมวดหมู่ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและประเด็นย่อยต่างๆที่ได้กำหนดไว้ในกรอบแนวคิด ข้อมูลบางประเด็นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันก็นำมารวมไว้ด้วยกัน เช่น ประเด็นการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ ประเด็นการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ประเด็นเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน เป็นต้น

เนื่องจากในบางประเด็นผู้วิจัยได้สัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลที่แตกต่างกันดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องนำข้อมูลจากส่วนต่างๆมาศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลว่ามีความสอดคล้องกันหรือไม่ รวมทั้งการจำแนกประเด็นต่างๆจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นว่ามีข้อมูลในประเด็นใดบ้างที่ยังขาดความสมบูรณ์

เมื่อได้ทำการจำแนกข้อมูลตามประเด็นการศึกษาแล้ว จากนั้นจึงนำข้อมูลมาประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูลตามประเด็นต่างๆ โดยการตีความ คือ การที่ผู้วิจัยนำข้อค้นพบต่างๆมาสรุปว่ามีความหมายและมีความสำคัญอย่างไร ตลอดจนวิเคราะห์เชื่อมโยงปรากฏการณ์ต่างๆในชุมชน โดยอาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีต่างๆมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อสร้างข้อสรุป

บทที่ 4

วิธีการชุมชนต้นน้ำ

ในบทนี้จะเป็นการเสนอถึงสภาพทั่วไปของชุมชนนาชุมเห็ดซึ่งเป็นพื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้รวมทั้งนำเสนอถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ชาวบ้านต่างมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ โดยจะแสดงให้เห็นว่ามนุษย์กับธรรมชาติมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีการพึ่งพาอาศัยกันมาอย่างยาวนาน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาตินั้นจะแสดงออกผ่านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไป การนำเสนอในส่วนนี้จะเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าแท้จริงแล้วนั้นมนุษย์กับธรรมชาติสามารถจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาเพื่อที่จะเสนอผลการวิจัยตามกรอบแนวคิดที่ได้เสนอไว้แล้ว อีกทั้งการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนกับธรรมชาติจะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป โดยได้จัดหมวดหมู่ของการนำเสนอข้อมูลออกเป็นสามส่วน ในส่วนแรกจะนำเสนอผลการศึกษาริบทและสภาพโดยทั่วไปของชุมชนนาชุมเห็ด เพื่อให้เห็นภาพรวมทั้งหมดของพื้นที่ศึกษาผ่านการศึกษาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อและกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไร การมองเห็นภาพรวมของพื้นที่ศึกษาจะทำให้สามารถนำไปวิเคราะห์ประเด็นอื่นๆได้ ทั้งศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนและเงื่อนไขต่างๆที่จะส่งผลต่อการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาเป็นลำดับถัดไป ในบทนี้ผู้วิจัยได้กำหนดหัวข้อการนำเสนอผลการวิจัย ดังนี้

1. สภาพทั่วไปของชุมชนนาชุมเห็ด
2. วิถีชุมชนคนต้นน้ำ

สภาพทั่วไปของชุมชนนาชุมเห็ด

ชุมชนนาชุมเห็ด เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตอำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง อยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดตรัง ประมาณ 25 กิโลเมตร และห่างจากที่ว่าการอำเภอย่านตาขาวประมาณ 16 กิโลเมตร นาชุมเห็ดเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุเกือบร้อยปี สภาพพื้นที่ของชุมชนมีอาณาเขตติดต่อกับเทือกเขานครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นเทือกเขาที่ทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้ โดยเริ่มจากจังหวัดสุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช พัทลุง ตรัง ไปบรรจบกับเทือกเขาสันกาลาศรีที่จังหวัดสตูล เทือกเขาที่ผ่านเขตจังหวัดพัทลุงและจังหวัดตรังถือเป็นที่ยกั้นเขตแดนระหว่างสองจังหวัด ชาวบ้านแถบนั้นมักจะเรียกกันว่า “เทือกเขาบรรทัด” โดยเรียกจากลักษณะของเทือกเขาที่ยาวตรงเหมือนไม้บรรทัด ป่าเทือกเขาบรรทัดเป็นบริเวณที่มีสภาพสมบูรณ์ อุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้และสัตว์ป่า ถือได้ว่าเป็นป่าแห่งหนึ่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ด้วยเหตุนี้เองจึงเป็นสาเหตุให้มีชาวบ้านอพยพเข้ามาตั้งรกรากที่บริเวณนี้เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยได้รับการบอกเล่าจากผู้นำชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชนว่า

“...แต่ก่อนแถวนี้เป็นป่าหมดเลย แรกๆที่เขาอยู่กันมีประมาณ 4 – 5 ครอบครัว คือเขาจะพาสัตว์มาเลี้ยง พาวัว พาควายเข้ามา แล้วพบว่าบริเวณนี้เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีทุ่งหญ้า มีแม่น้ำหลายสายไหลผ่าน เขาก็เลยมาจับจอง ถางทำไร่กัน นาก็ไม่มี ก็มีแต่ทำไร่เลื่อนลอยกัน หลังจากนั้นก็ชักชวนกันมาเรื่อยๆ ชาวบ้านต่างมาจับจองพื้นที่ที่เป็นของตนเองกัน มีการตกลงกันในการกำหนดอาณาเขตระหว่างแต่ละครอบครัว...” (หนูอิม ปานนิล, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการที่ชาวบ้านตัดสินใจที่จะตั้งถิ่นฐานในบริเวณใดนั้นจะคำนึงถึงความเหมาะสมของพื้นที่ในการเพาะปลูกเป็นสำคัญ ซึ่งการทำเกษตรกรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชนบททั่วไป อีกทั้งทรัพยากรธรรมชาติบริเวณชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์มากทำให้ชาวบ้านต่างเข้ามาจับจองตั้งรกรากบริเวณชุมชน ในระยะแรกชาวบ้านส่วนใหญ่จะจับจองที่ดินกันเพียงแค่อปประมาณ สามารถที่จะทำการเพาะปลูกเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและค้าขายแลกเปลี่ยนเล็กๆน้อยๆเท่านั้น การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านในชุมชนจะห่างกันไม่มากนัก เพื่อให้สามารถไปมาหาสู่กันได้ง่าย แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่ต่อมาได้รวมตัวกันจนเกิดเป็นชุมชนขึ้นมา ในระยะต่อมาจากที่ชุมชนเคยเป็นเพียง

หมู่บ้านเล็กๆ มีจำนวนไม่กี่ครัวเรือน เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนมากยิ่งขึ้น ครอบครัวยุคใหม่ที่เพิ่งอพยพเข้ามาหรือมีความต้องการที่จะขยายครอบครัวยุคใหม่จำเป็นต้องซื้อที่ดินต่อจากชาวบ้านที่ได้จับจองพื้นที่ไว้ก่อนหน้าซึ่งในภายหลังก็ได้มีการใช้เอกสารสิทธิ์ในการครอบครองที่ดินตามกฎหมาย ในระยะแรกนั้นชาวบ้านในชุมชนจะไม่นิยมทำนา แต่จะมีการปลูกพืชสวน เช่น ข่างพารา ทุเรียนกลางสาด มะพร้าว เป็นต้น โดยจะปลูกสลับกันไปเรื่อยๆ ไม่ได้ปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียว เมื่อได้เก็บเกี่ยวผลผลิตจากนั้นชาวบ้านจึงจะนำพืชผลทางการเกษตรเหล่านี้ไปจำหน่ายที่ตลาดบริเวณถนนคด อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง ซึ่งเป็นตลาดแห่งเดียวในสมัยนั้น ด้วยวิธีการเดินเท้าไปเป็นระยะทางประมาณ 9 กิโลเมตร โดยจะมีชาวจีนหรือพ่อค้าขีรถจักรยานมาจากตัวเมืองตรังเพื่อมารับซื้อผลผลิตทางการเกษตรจากชาวบ้านในแถบนั้น และชาวบ้านก็จะซื้อของใช้ที่จำเป็นกลับเข้ามาในชุมชน เช่น กะปิ อาหารทะเล ส่วนเนื้อสัตว์อื่นๆ และพืชผักต่างๆ ชาวบ้านสามารถจะหาได้จากในชุมชนเอง นอกจากการสัญจรทางเท้าแล้ว ชาวบ้านยังได้มีการสัญจรทางเรือ โดยเดินเท้าไปขึ้นเรือที่ทำเรือโหละคล้า ซึ่งเป็นตำบลใกล้เคียง มีลำคลองที่เหมาะสมกับการสัญจรทางเรือเพื่อเดินทางต่อไปยังตัวอำเภอย่านตาขาว ในอดีตอำเภอย่านตาขาวมีท่าเทียบเรือที่มีการติดต่อซื้อขายกันอย่างเป็นกิจจะลักษณะ ทั้งกับพ่อค้าชาวจีนที่อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในจังหวัดตรังและการค้าขายกับต่างประเทศ จังหวัดตรังจึงเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ที่สำคัญแห่งหนึ่ง มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและติดต่อค้าขายกับต่างประเทศทางทะเลมาแต่โบราณ

ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนยังไม่มีสาธารณูปโภคต่างๆ ที่ให้ความสะดวกอย่างเช่นทุกวันนี้ ยังคงใช้ไฟจากตะเกียงและใช้น้ำบาดาลในการอุปโภคและบริโภค บางครัวเรือนที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำก็จะอาบน้ำในลำคลองสายต่างๆ มีการเก็บหาของป่าล่าสัตว์ ในยามที่เจ็บไข้ได้ป่วยชาวบ้านในชุมชนก็จะรักษาโรคต่างๆ โดยใช้สมุนไพรในป่าที่มีสรรพคุณต่างๆ ในการรักษาโรค ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจากเอกสารต่างๆ ของชุมชนรวมทั้งจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชน ทำให้สามารถจะลำดับเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ของชุมชนได้ ดังนี้

พ.ศ.2470 ชาวบ้านได้เริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณริมเทือกเขาบรรทัดจนได้ก่อตั้งเป็นชุมชน

พ.ศ.2488 มีการสร้างสำนักสงฆ์ลำโทะ ต่อมาจึงได้ยกระดับเป็นวัดลำโทะ และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดลำพุกุลจนกระทั่งปัจจุบัน

พ.ศ.2510 พื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนถูกประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ

พ.ศ.2511 รัฐบาลเริ่มมีนโยบายในการให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุนในการเข้ามาหาประโยชน์จากป่าเทือกเขาบรรทัด โดยจะเน้นตัดไม้เนื้อแข็ง ได้แก่ ไม้หลุมพอง ไม้ตะเคียนทอง ไม้จำปา หว่าหิน สามพอน มะค่า

พ.ศ. 2513 การคมนาคมระหว่างชุมชนกับชุมชนภายนอกเริ่มมีความสะดวกมากขึ้น โดยกรมโยธาธิการได้สร้างถนนสายกะช่อง - หาดเลา ซึ่งเป็นถนนสายหลักของชุมชน เพื่อใช้ถนนเส้นนี้ในการสัญจรไปยังชุมชนใกล้เคียง ตำบลอำเภอและสัญจรไปยังตัวเมืองจังหวัดตรัง

พ.ศ. 2518 เกิดน้ำป่าไหลหลากและน้ำท่วมใหญ่ ทำให้ลำคลองต่างๆตื้นเขินมากขึ้น จากในอดีตที่ลำคลองส่วนใหญ่มีความลึกและมีพันธุ์ไม้ต่างๆริมน้ำจำนวนมาก การเกิดน้ำป่าไหลหลากได้ทำให้บริเวณริมตลิ่งเกิดการพังทลายมากขึ้น

พ.ศ. 2518 พื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนได้ถูกประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า-เทือกเขาบรรทัด โดยชาวบ้านรับรู้ว่าในภายหลัง

พ.ศ. 2524 น้ำท่วมใหญ่มีความรุนแรงมากกว่าปี พ.ศ. 2518 พื้นที่เขางบางส่วนเกิดการพังทลาย มีการเปลี่ยนแปลงของทิศทางการน้ำและทำให้บริเวณลำคลองในชุมชนมีหินที่เกิดจากการพัดพาของกระแสน้ำเป็นจำนวนมาก

พ.ศ. 2527 เกิดการขยายตัวของชุมชน มีประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้น บางพื้นที่จึงได้มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่

พ.ศ. 2528 กรมชลประทานได้เข้ามาสร้างฝายลำขนุนบริเวณชุมชน เพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในยามหน้าแล้ง และให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร

พ.ศ. 2530 เริ่มมีไฟฟ้าเข้าในหมู่บ้าน มีการบุกเบิกน้ำตกสายรุ้ง ซึ่งในปัจจุบันกลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่น่าสนใจแห่งหนึ่งของชุมชน

พ.ศ. 2531 กรมชลประทานได้สร้างฝายลำปิ่นะบริเวณคลองลำปิ่นะ

พ.ศ. 2532 รัฐบาลได้ออกประกาศปิดป่า ยกเลิกการสัมปทานไม้ทั่วประเทศและเริ่มให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างจริงจัง

พ.ศ. 2545 สมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เข้ามาสนับสนุนชุมชน ทำให้ชุมชนนาชุมเห็ดมีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นและทำให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น

พ.ศ. 2550 เกิดหน่วยงานที่รับผิดชอบชุมชนโดยตรงคือองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด ซึ่งได้ให้งบประมาณแก่ชุมชนในการสร้างระบบประปาภูเขา ทำให้ชาวบ้านในชุมชนใช้ประโยชน์จากน้ำได้อย่างสะดวกมากขึ้น

พ.ศ. 2551 การเข้ามาสนับสนุนชุมชนของสำนักงานพลังงานจังหวัดตรัง ทำให้ชุมชนมีโครงการที่จะสร้างกระแสไฟฟ้าพลังน้ำเพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนต่อไป

พ.ศ.2554 เริ่มดำเนินการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำ ซึ่งจะเปิดใช้อย่างเป็นทางการ ในอนาคตอันใกล้

เดิมนั้นชุมชนนาซุมเห็ดอยู่ในเขตอำนาจการปกครองของอำเภอกันตัง จังหวัดตรัง ต่อมาจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการแบ่งแยกการปกครองออกมาเป็นกิ่งอำเภอย่านตาขาว ต่อมาจึงได้ยกฐานะเป็นอำเภอย่านตาขาวในปี พ.ศ.2499 โดยมีนายชื่น ทองศิริ เป็นนายอำเภอคนแรก ในอดีตชุมชนนาซุมเห็ดมีการตั้งรกรากเป็น 4 กลุ่ม แต่ละกลุ่มนั้นส่วนมากจะเป็นเครือญาติกัน โดยได้เดินทางมาจากถิ่นอื่นมาหักร้างถางป่าเพื่อทำไร่ ทำสวน บรรพบุรุษกลุ่มแรกๆที่เข้ามาจะอยู่บริเวณบ้านหนองซุมแสง (หมู่ที่ 3 ปัจจุบัน) โดยอพยพมาจากอำเภอเมืองตรังและบางส่วนก็ข้ามเขามาจากจังหวัดพัทลุง ชื่อของตำบลนั้น มาจากการที่ภายในตำบลมีต้นไม้ชนิดหนึ่งอยู่มาก เป็นประเภทไม้ล้มลุก ชื่อต้นซุมเห็ด จึงได้ตั้งชื่อว่า ตำบลนาซุมเห็ด ตำบลนาซุมเห็ดตั้งอยู่บริเวณตอนใต้ของอำเภอเมืองตรังและด้านตะวันออกของอำเภอย่านตาขาว ตามถนนสายตรัง – ปะเหลียน สภาพทางภูมิศาสตร์ของตำบลนาซุมเห็ด มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลโคกสะบ้า ตำบลกะช่อง อำเภอนาโยง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลหนองบ่อ ตำบลโพรงจระเข้ อำเภอย่านตาขาว
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	เทือกเขาบรรทัด อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลเกาะเปียง อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง

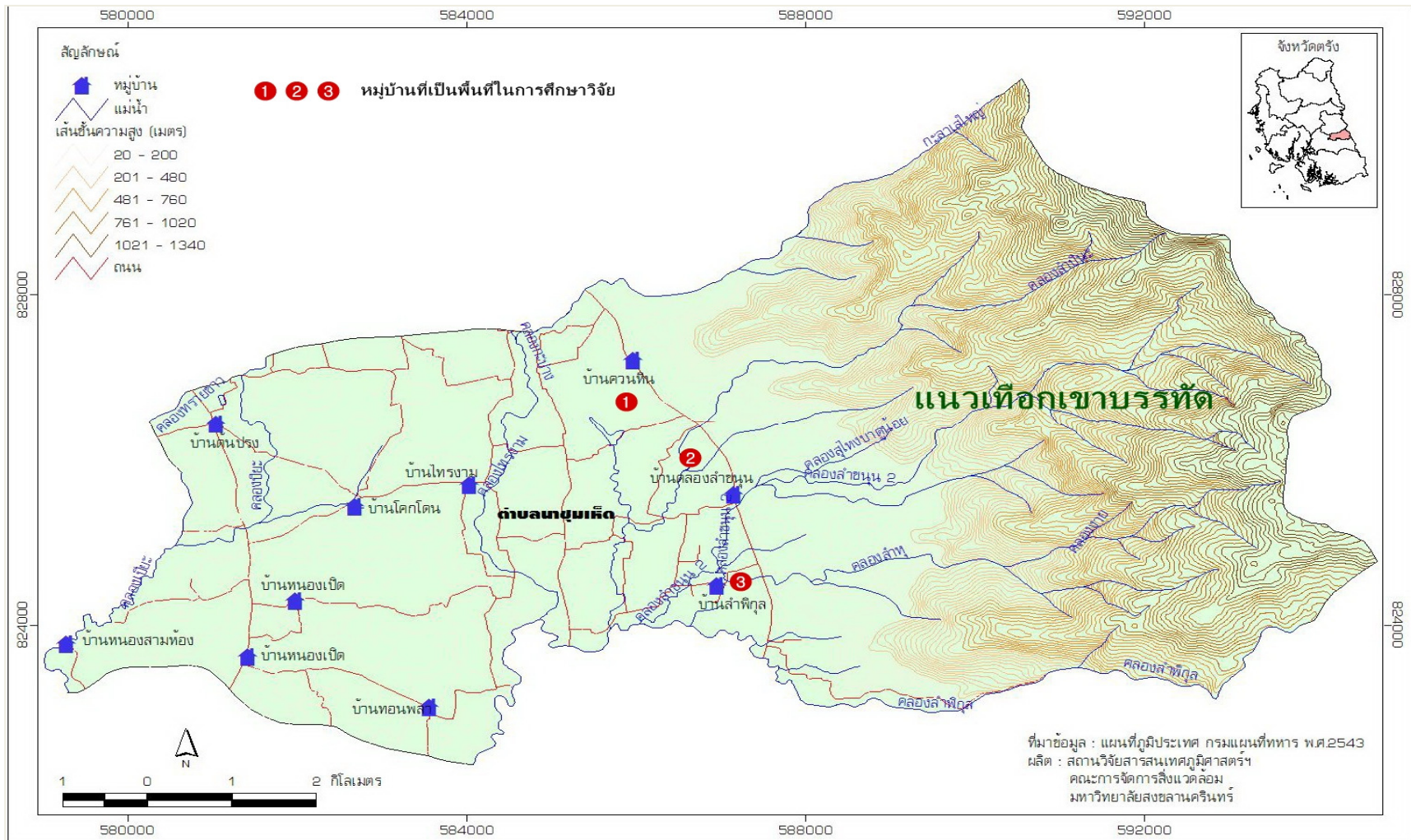
ชุมชนต่างๆที่มีแนวเขตติดต่อกับชุมชนนาซุมเห็ดส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำเช่นเดียวกัน แต่จากการศึกษาข้อมูลจากเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดทำให้ทราบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงมีปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าและการบุกรุกพื้นที่มากกว่าบริเวณชุมชนนาซุมเห็ด (สัมภาษณ์ นิรันดร์ ขวัญแก้ว, 16 มกราคม 2555) จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยเห็นว่าชุมชนนาซุมเห็ดเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่น่าสนใจจะศึกษาถึงกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ทั้งนี้ชุมชนนาซุมเห็ดมีเนื้อที่โดยประมาณ 52.40 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 32,750 ไร่ สภาพพื้นที่ตั้งของชุมชนติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด มีทรัพยากรป่าไม้ประมาณ 35 % บริเวณเชิงเขาบรรทัด เป็นต้นกำเนิดสายน้ำ 9 สาย ประชากรทั้งสิ้น 8,269 คน โดยแยกเป็นประชากรเพศชาย 4,144 คน เพศหญิง 4,125 คน มีจำนวนครัวเรือน 1,756 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนนับถือศาสนาพุทธ (องค์การบริหารส่วนตำบลนาซุมเห็ด 2554)

ในปัจจุบันชุมชนนาซุมเห็ดได้แบ่งการปกครองออกเป็น 9 หมู่บ้าน จากเดิมที่มีเพียง 4 หมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชน มีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นับจากการก่อตั้งของหมู่บ้านทำให้เริ่มมีการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยและมีการตั้งบ้านเรือนมากขึ้น ผู้คนที่อพยพเข้ามานั้นส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในพื้นที่ใกล้เคียง อพยพเข้ามาเนื่องจากชุมชนเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและมีแหล่งน้ำที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรกรรม เหตุผลหนึ่งของการขยายตัวของชุมชน คือ การที่คนในชุมชนแต่งงานมีครอบครัว จึงมีการสร้างบ้านเรือนขึ้นใหม่ ทำให้มีบ้านเรือนกระจายไปทั่วชุมชน ตลอดจนทำให้มีประชากรเพิ่มมากขึ้น หมู่บ้านต่างๆของตำบลนาซุมเห็ด ประกอบด้วย

ตาราง 1 ชื่อหมู่บ้าน จำนวนครัวเรือน และจำนวนประชากรของชุมชนนาซุมเห็ด

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร		
			ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)
1	บ้านไทรงาม	264	564	556	1,120
2	บ้านควนหิน	341	705	697	1,402
3	บ้านต้นปรง	231	420	425	845
4	บ้านลำพิกุล	242	536	553	1,089
5	บ้านมาบเมา	154	316	329	645
6	บ้านหนองเป็ด	194	394	377	771
7	บ้านทอนปลา	238	405	384	789
8	บ้านลำขนุน	216	485	441	926
9	บ้านโคกโค่น	173	319	363	682
รวม		2,053	4,144	4,125	8,269

ที่มา : ข้อมูลจากงานทะเบียนราษฎรอำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง ณ วันที่ 26 พฤษภาคม 2554

ภาพประกอบ 1 แผนที่ชุมชนนาหมื่นเห็ด: พื้นที่ในการศึกษาวิจัย

ที่มา : สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 2555

สภาพพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศของชุมชนส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบเชิงเขาและที่ราบเป็นลักษณะลูกคลื่น บริเวณตอนกลางและตะวันตกเป็นเนินที่ราบ สลับกันไป และมีความลาดเอียง มีพื้นที่ในหมู่ที่ 2 หมู่ที่ 4 และ หมู่ที่ 8 ติดต่อกับเทือกเขาบรรทัด ซึ่งยังคงมีความสมบูรณ์ตามธรรมชาติ มีพืชพรรณนานาชนิด รวมทั้งดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก เทือกเขาบรรทัดถือเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดตรัง เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำปะเหลียน ซึ่งได้หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำมาจนถึงปัจจุบัน ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นจะศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำของเทือกเขาบรรทัด เพื่อแสดงให้เห็นว่าคนกับป่ามีความผูกพันกันอย่างไร และแสดงให้เห็นถึงวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับป่า ผู้วิจัยจึงจะเน้นศึกษาในพื้นที่หมู่ที่ 2 บ้านควนหิน หมู่ที่ 4 บ้านลำพิกุล และหมู่ที่ 8 บ้านลำขนุน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีอาณาเขตติดต่อกับเทือกเขาบรรทัด และมีการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างเป็นรูปธรรม

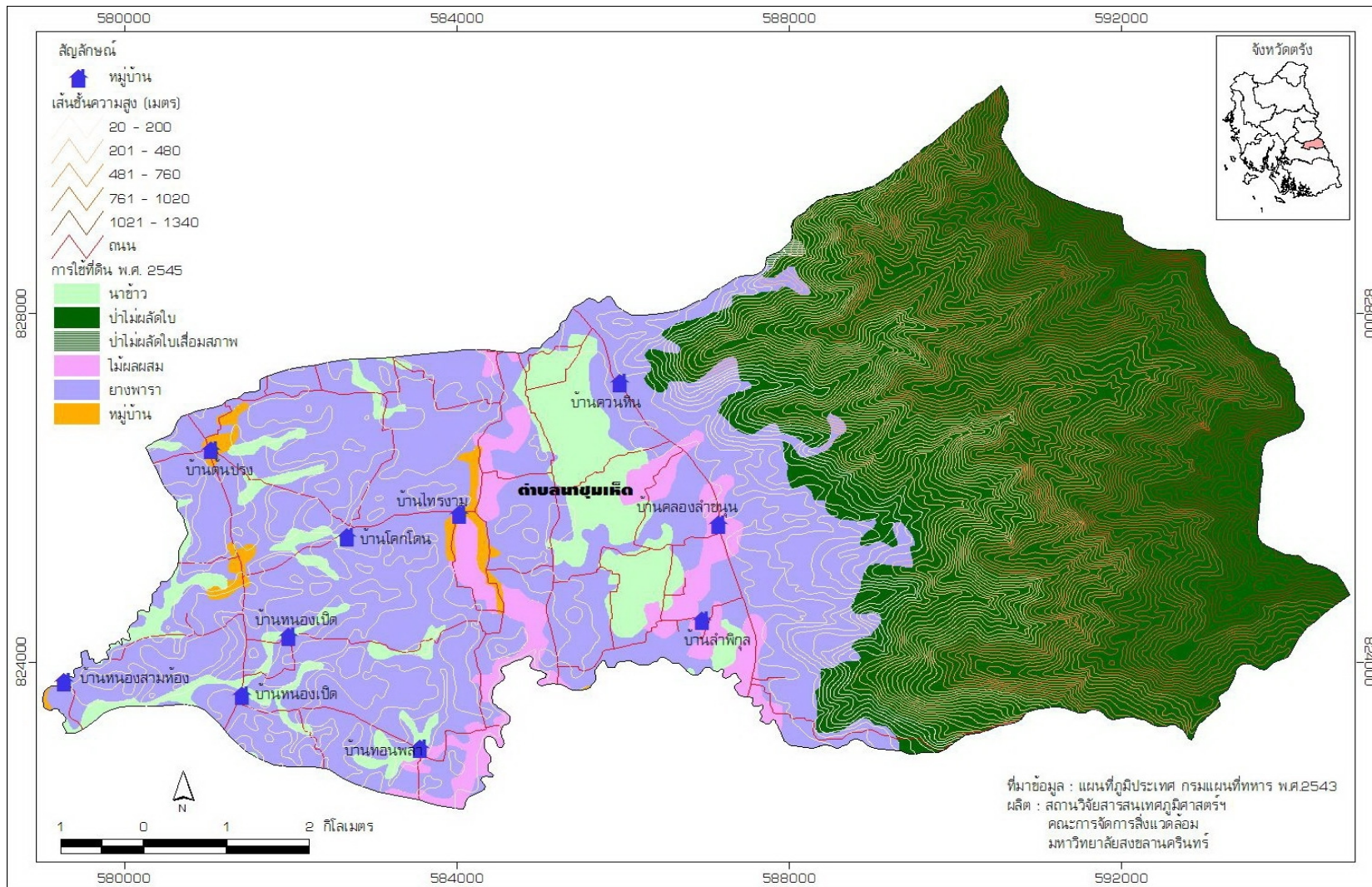
การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของชุมชนนาชุมเห็ด

แบ่งเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ ประมาณ 30,759 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 93.92 และมีพื้นที่สาธารณะ ประมาณ 1,991 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 6.08 (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอย่านตาขาว 2554) พื้นที่ส่วนใหญ่ในชุมชนจะใช้ปลูกยางพารา ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น เลี้ยงสัตว์ และปลูกผักต่าง ๆ ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของชุมชนนาชุมเห็ด

ที่	ประเภทของการใช้ประโยชน์	ไร่	ร้อยละ
1	ปลูกยางพารา	25,838	84.00
2	ปลูกไม้ผลและพืชยืนต้น	2,362	7.68
3	เลี้ยงสัตว์(ไก่,หมู,แพะ,วัว)	1,427	4.64
4	ปลูกข้าว,พืชไร่,ผักสวนครัว	1,030	3.35
5	อื่น ๆ	102	0.33
	รวม	30,759	100

ที่มา: รายงานข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) ของตำบลนาชุมเห็ด 2554

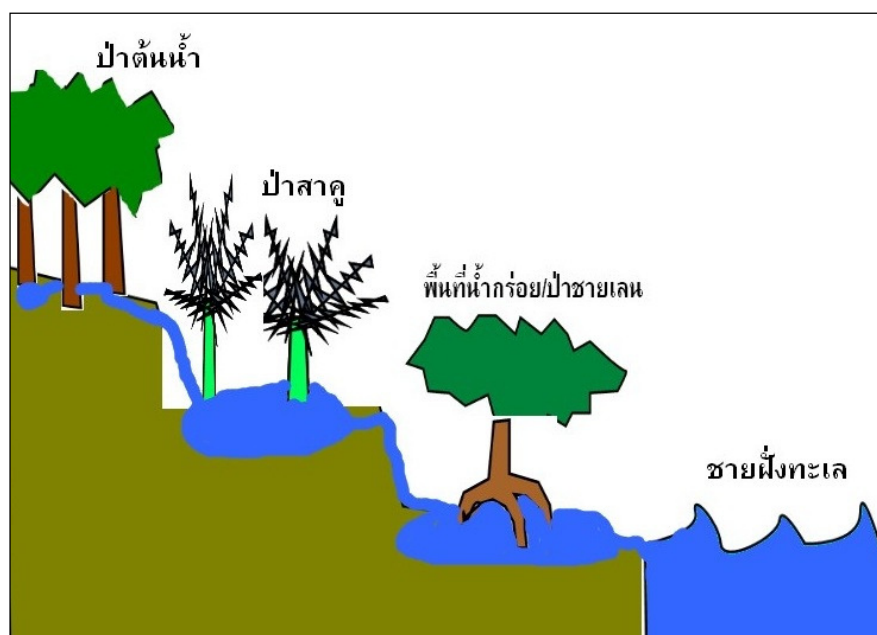
ภาพประกอบ 2 แผนที่การใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนนาชุมเห็ด

ที่มา : สถาบันวิจัยสารสนเทศภูมิศาสตร์ฯ คณะการจัดการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 2555

ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน 177,961.57 บาท/ปี และรายได้เฉลี่ยต่อคน 47,768.32 บาท/ปี (ข้อมูลจาก จปฐ. 2554) จากการสัมภาษณ์พัฒนากรตำบลนาชุมเห็ดและผู้นำชุมชนพบว่าชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีรายได้จากการทำสวนยางพารา ซึ่งปัจจุบันยังมีราคาดี แม้ว่าในปัจจุบันราคายางอาจจะผันผวนตามระบบเศรษฐกิจโลกบ้างก็ตาม การที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้มีการปรับเปลี่ยนอาชีพตามกระแสของการพัฒนาตามแบบทุนนิยมทำให้ในปัจจุบันหลงเหลือพื้นที่นาในบริเวณชุมชนน้อยมากเพราะชาวบ้านมองว่าเป็นอาชีพที่ต้องใช้แรงมากและผลตอบแทนที่ได้รับไม่คุ้มค่ามากเท่ากับการทำสวนยางพารา การปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวบ้านในชุมชนทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป จากเดิมที่ชาวบ้านในชุมชนจะมีการลงแขกหรือการขอแรงจากเพื่อนบ้านมาช่วยกันเก็บเกี่ยวข้าวทำให้ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนมีการพึ่งพาอาศัย ดูแลช่วยเหลือกันเป็นประจำ แต่เมื่อชาวบ้านได้หันมาทำสวนยางพาราทำให้แต่ละครัวเรือนมีการพึ่งพาอาศัยกันในด้านการงานลดลง แต่อย่างไรก็ตามจากการที่ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติเดียวกัน ทำให้คนในชุมชนยังคงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 บ้านลำขนุนได้ให้สัมภาษณ์แก่ผู้วิจัยว่า

“...ชาวบ้านส่วนใหญ่เลิกทำนาแล้ว เพราะเขาคิดว่าถึงเขาไม่ทำพวกคนภาคกลางเขาก็ทำกันอยู่แล้ว ยังไงก็ยังมีข้าวกิน ไม่อดตาย แต่ให้มีเงินซื้อ อีกเหตุผลคือน้ำที่จะใช้ในการทำนํ้ามันขาดแคลน พอมีชลประทานเข้ามา น้ำที่จะเข้านํ้ามันก็ลดน้อยลง ชาวบ้านก็ไม่วู้จะทำอย่างไร แต่เหตุผลหลักๆคือชาวบ้านอยากเปลี่ยนมากกว่า เพราะมองว่าทำนํ้ามันไม่คุ้ม ทำสวนยางรวยกว่าเยอะ...” (หนูอ้อม ปานนิล, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตจากเดิมมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงจากการทำการเกษตรเพื่อยังชีพกลายเป็นมุ่งเน้นทำการเกษตรเพื่อการค้าและเห็นถึงความสำคัญของเงินตรามากขึ้น อีกทั้งยังได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของภาครัฐที่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนชนบท นโยบายบางส่วนของภาครัฐมุ่งเน้นจะสร้างความสะดวกสบายให้กับชาวบ้านในชุมชน กลับกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป

ภาพประกอบ 3 สภาพระบบนิเวศของจังหวัดตรัง

ที่มา : สมาคมหยาดฝน จังหวัดตรัง 2551

จากภาพได้แสดงให้เห็นว่าจังหวัดตรังมีสภาพระบบภูมินิเวศตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ กล่าวคือ เริ่มจากเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำที่สำคัญของ จ.ตรังหลายสาย แม่น้ำเหล่านั้นคอยหล่อเลี้ยงชาวบ้านในจังหวัดมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน สายน้ำสายต่างๆจะไหลจากเทือกเขาบรรทัด ผ่านชุมชนต่างๆไปยังพื้นที่ป่าสาคร ป่าชายเลนก่อนที่จะไหลลงสู่ทะเลต่อไป ระหว่างทางของสายน้ำต่างๆนี้มีชุมชนจำนวนมากที่ดำรงชีวิตโดยการพึ่งพิงธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ในส่วนของชุมชนนาชุมชนเห็ดซึ่งเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำนั้นมีแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งเกิดจากเทือกเขาบรรทัดไหลผ่านหลายสาย เช่น คลองไทรงาม คลองลำพิกุล คลองลำขนุน คลองเป็ยะ เป็นต้น นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติแล้วยังมีแหล่งน้ำที่ได้ปรับปรุงเพื่อใช้เก็บกักน้ำ เช่น ห้วยลำบอน หมู่ที่ 1 ฝายน้ำล้น หมู่ที่ 6 และ หมู่ที่ 4 เพื่อแก้ไขปัญหาขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง ถ้าคลองที่มีอยู่จะใช้ผลิตประปาภูเขาสำหรับให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในการอุปโภคและบริโภค และในอนาคตมีโครงการที่จะผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังน้ำ โดยใช้ประโยชน์จากน้ำตกที่อยู่บริเวณชุมชน จากการศึกษาวิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนพบว่าในชุมชนมีน้ำตกหลายแห่ง เช่น น้ำตกสายรุ้ง น้ำตกโดนเต๊ะ น้ำตกสายนารี เป็นต้น

ด้านลักษณะภูมิอากาศของชุมชนนาซุมเห็ดตั้งอยู่ในเขตภูมิอากาศแบบมรสุมเขตร้อน เนื่องจากชุมชนนาซุมเห็ดอยู่ในภาคใต้ของประเทศไทย ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เส้นศูนย์สูตร จึงเป็นบริเวณที่มักจะมีมรสุมพัดผ่าน ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือและลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ทำให้มีฤดูกาล 2 ฤดู คือ ฤดูฝนและฤดูร้อน โดยฤดูฝนจะแบ่งเป็น 2 ช่วง ช่วงแรกจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย ทำให้มีฝนตกชุกในเดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน ส่วนช่วงที่ 2 จะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งพัดมาจากอ่าวไทย ทำให้มีฝนตกชุกในเดือนตุลาคมถึงเดือนมกราคม ส่วนฤดูร้อน จะเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน ช่วงที่อุณหภูมิต่ำสุด คือช่วง พฤศจิกายน-มกราคม ช่วงที่อุณหภูมิสูงสุด คือช่วงเดือนมีนาคม-เมษายน ปัจจุบันอุณหภูมิมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ฤดูร้อนจะร้อนอบอ้าวถึงร้อนจัด ฤดูฝนบางปีจะมีน้ำท่วมฉับพลัน เกิดน้ำป่าไหลหลาก มีอุณหภูมิเฉลี่ย 27 องศา (องค์การบริหารส่วนตำบลนาซุมเห็ด 2554)

ลักษณะทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนาซุมเห็ด ในบริเวณเทือกเขาบรรทัดยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนนาซุมเห็ด ได้แก่ ดิน น้ำ และป่าไม้ อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านได้กล่าวว่าทรัพยากรธรรมชาติได้ลดปริมาณลงมากในอดีตมาก อันเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ ได้แก่ การเพิ่มขึ้นของประชากรทำให้ความต้องการทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังคงเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ยังคงมีความสมดุลอยู่ ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้ถือเป็นปัจจัยหนึ่งในการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านคนหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“...ที่ตัดสินใจย้ายมาอยู่ตรงนี้ ประทับใจที่สุดคือป่า ภูเขา น้ำ เพราะสิ่งเหล่านี้มันคือชีวิต ชีวิตของคน ธรรมชาติคือชีวิตของคน บนภูเขาจริงๆคือห้างสรรพสินค้านะลูก เป็นวิถีของชาวบ้าน พวกนี้ อายุประมาณ 25-30 ถ้าเขาอยู่บ้าน เขาเซ็งนะ เขาขึ้นบนเขาโดยไม่มีเป้าหมายนะ การขึ้นบนเขา ไปเหมือนไปห้างสรรพสินค้า ถ้าลองชวนไปโลดัลดู เขาไม่ไปนะพวกนี้ ขึ้นไปถึงได้โน่นมาบ้าง ได้นีมาบ้าง สมุนไพรบ้าง บางทีปลาก็มี บางคนได้มา ปลาภูเขา เขาหามาได้ เขารู้ว่าเขาจะไปจับที่ไหน ป่านี้อุดมสมบูรณ์มากนะ...” (บุญธรรม มาแสง, สัมภาษณ์ 23 เมษายน 2554)

ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นได้แสดงให้เห็นถึงทรัพยากรในป่าที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านมีความใกล้ชิดกับผืนป่า เนื่องจากเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ ทรัพยากรป่าไม้ในเทือกเขาบรรทัด แบ่งออกเป็นป่า 3 ชั้น คือ ชั้นป่าแก่หรือป่าสมบูรณ์ ชั้นป่าเฟิร์น และชั้นป่าแคระ ชั้นป่าแก่หรือป่าสมบูรณ์จะมีลักษณะเป็นป่าโปร่ง มีพรรณไม้ต่างๆ เช่น สามพอน ไ้อ๊กลิ่ง จิกนวม ลายตอก เหยี่ยวทอง มันช้าง พังค่า เหยียง สะตอ ชันมะไฟ สอม อีโศ อิกุน เลือดควาย หม้าเหล็ก ขนุนปาน คลุ้ม คล้า หวายค้ำเขา ก่ายาน เป็นต้น ชั้นป่าเฟิร์น คือส่วนที่เป็นป่าต้นน้ำ มีลักษณะเป็นป่าดิบชื้น มีความชื้นสูง มีเฟิร์น มอส และกล้วยไม้หลายชนิดขึ้นปกคลุมต้นไม้ มีพรรณไม้ เช่น แลนบาน กอป่า กอหมู สาย ทุเรียนนก รักเขา นาคบุตร เป็นต้น และชั้นป่าแคระ ซึ่งจะอยู่บริเวณจุดสูงสุดของเทือกเขาบรรทัด ต้นไม้มีลักษณะเป็นไม้พุ่มเตี้ยๆ เนื่องจากมีชั้นหน้าดินน้อยมาก มีพรรณไม้ต่างๆ เช่น ไม้แดง ไม้ไผ่กลาน เป็นต้น

“...ในป่าก็ยังมีสัตว์อยู่มากนะ แต่ต้องเข้าไปในป่าลึกๆ ชาวบ้านที่เข้าป่าบ่อยๆเขาจะรู้ว่าสัตว์ป่าจะอยู่อาศัยบริเวณไหน แต่เขาก็ไม่ได้ไปทำร้ายอะไรมันนะ อาจจะมีบ้างที่เอามาทำอาหารกินบ้างแต่ก็นานๆครั้ง...” (อำนาจ ชูเกื้อ, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

“...สัตว์ป่าก็มีเยอะ สัตว์หายากก็มี ที่เขาไม่ค่อยได้เห็นกันก็หลายอย่าง พวกควาง หมิ ภูปริก็มี ต้องขึ้นไปข้างใน ที่ป่าที่บึบๆ แล้วก็จะมีส่วนที่เพาะเลี้ยงสัตว์ป่า ที่จะนำสัตว์มาขายพันธุ์ก่อนที่จะปล่อยกลับคืนสู่ธรรมชาติ เพื่อสร้างความสมบูรณ์ให้กับป่า...” (นิรันดร์ ขวัญแก้ว, สัมภาษณ์ 21 มกราคม 2555)

จากคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านและเจ้าหน้าที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดสามารถยืนยันได้เป็นอย่างดีถึงความหลากหลายของสัตว์ป่าในเทือกเขาบรรทัด โดยพบว่าในพื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัด ยังมีสัตว์ป่าอยู่หลายชนิด ทั้งสัตว์ป่าคุ้มครอง สัตว์ป่าสงวน สัตว์ทั่วไป ทั้งที่ชาวบ้านหรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้เคยเห็นด้วยตนเอง และจากการสังเกตเห็นรอยเท้าของสัตว์ เช่น เลียงผา สมเสร็จ เสือ เก้ง หมูป่า ค่าง หมิวขอ หมิวควาย ชะมด ลิงเสน ลิงเบ็ด นิ่ม ตะกวด แลน ไก่ป่า งูเหลือม งูเห่า จงโคร่ง เป็นต้น นอกจากนี้ในป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดยังมีนกเงือกซึ่งได้รับความสนใจจากนักวิจัยภายนอกที่ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับนกหายาก โดยได้กล่าวว่าภารกิจที่ในป่าเทือกเขาบรรทัดมีนกเงือกอาศัยอยู่แสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของผืนป่า นกเงือกเป็นเสมือนตัวชี้วัดหนึ่งที่จะบอกได้ว่าป่ามีความอุดมสมบูรณ์เพราะนกเงือกมีนิสัยมักจะอยู่ในป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์เท่านั้น หากปริมาณ

ป่าไม้ลดน้อยลงนกเงือกก็จะอพยพไปสู่ป่าที่สมบูรณ์กว่า ในป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดยังมีพืชสมุนไพรหลายชนิดที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการรักษาโรค เช่น เหล็กฟักไข่ เหล็กไม้ไฟ เหม้าเหล็ก ว่านสบู่เลือด ว่านกิบม้า ว่านนางครวญ กระทุ้งฟ้า ชุนแสหนา ชิงคอกเดียว รากคล่อง อะไหล่เฟือก ฤๅษีสมร ไม้ตาช้อย ครามเรด พรหมคด ขลบบง เหล็กทองแดง หางไหล ว่านนาคราช บริเว้ง ลำท่า จีพรีไฟ กระจคอมพิย ทองคันชั่ง แข่งดอกขาว ขี้นืด ฟ้าทะลายโจร รากปดไฟ จีหมาเป็นเหล็ก กระจดุกไก่อดำ เป็นต้น (หนูอิม ปานนิล 6 เมษายน 2554)

“...ชุมชนที่นี้อยู่กันแบบเอื้อเฟื้อ แบบพึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกัน ส่วนมากเขาจะ... ไม่เกี่ยวกับลุงนะ แต่ส่วนใหญ่คนที่นี่จะเป็นเครือญาติกัน ญาติทั้งหมดเลย จนลุงไม่กล้าจินตนาการ หหมดเลย เป็นญาติหมดเลย นี่เราเป็นคนนอก ญาติกันหมดเลยนะ แปลกมากเลย คนนอกเข้ามาอยู่ก็ไม่มากหรอก...” (บุญธรรม มาแสง, สัมภาษณ์ 23 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนดังกล่าวข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน โดยชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ต่างไปมาหาสู่กันเป็นอย่างดีและชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้จักและมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่เสมอตามแบบสังคมชนบททั่วไป การตั้งบ้านเรือนของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะปลูกสร้างตามแนวถนนโดยเฉพาะถนนสายหลักของชุมชน คือ ถนนกระช่อง – หาดเลา ชาวบ้านมักจะสร้างบ้านในบริเวณที่เป็นเครือญาติเดียวกัน บางส่วนมีการตั้งบ้านเรือนกระจายไปตามลำคลองและพื้นที่เกษตรกรรม เนื่องจากจะมีความสะดวกในการใช้น้ำ สภาพบ้านเรือนจะปลูกสร้างอย่างถาวรและส่วนใหญ่จะเป็นบ้านชั้นเดียว ลักษณะการตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวเดี่ยวที่มีญาติผู้ใหญ่อาศัยอยู่ในละแวกเดียวกัน หรือบางแห่งจะรวมตัวกระจุกกันเป็นหย่อมบ้านประมาณ 3 – 4 หลัง ตั้งอยู่ด้วยกัน ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีบางครัวเรือนต้องซื้อที่ดินจากผู้อื่น เนื่องจากการขยายครอบครัวจากเดิมที่อาจจะมีที่ดินไม่เพียงพอต่อการสร้างครอบครัวใหม่ วัสดุที่ชาวบ้านในชุมชนนำมาสร้างบ้านส่วนใหญ่จะเป็นไม้จากป่าในบริเวณเทือกเขาบรรทัด ซึ่งอยู่ในพื้นที่ป่ากันชนหรือพื้นที่ป่าใช้สอยของชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมปลูกผักสวนครัวและผลไม้ไว้เพื่อรับประทานได้แก่ มะละกอ ทุเรียน มังคุด เงาะ ตะไคร้ ลางสาด ผักเหริย ต้นกระเพรา ต้นมะกรูด กระจดินชะอม เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันไปได้บางส่วน ไม้ยืนต้นเหล่านี้นอกจากจะเป็นอาหารสำหรับชาวบ้านแล้วยังเป็นส่วนที่กินแสดงอาณาเขตของแต่ละครอบครัว ในบางครัวเรือนก็จะมีสวนยางพาราที่ปลูกไว้เป็นแนวยาวแสดงพื้นที่อาณาเขตของตน

ภาพประกอบ 4 – 5 สภาพแวดล้อมของชุมชนนาชุมเห็ดและลักษณะการปลูกยางพาราเพื่อเป็น
แนวเขตระหว่างแต่ละครอบครัว

ที่มา : สายสกุล วิเชียรฉาย 2551

ในด้านสภาพทางเศรษฐกิจนั้นพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำสวนยางพารา สวนปาล์มและสวนผลไม้ โดยจะปลูกไว้ในบริเวณบ้าน ชาวบ้านจะตื่นตอนเช้ามีดเพื่อกรีดยางและเก็บน้ำยางในตอนเช้าจากนั้นจึงจะนำน้ำยางไปขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เข้ามารับซื้อในชุมชน ชาวบ้านไม่นิยมทำยางแผ่นเนื่องจากมองว่าเป็นขั้นตอนที่ทำให้เสียเวลาและไม่คุ้มค่านัก ชาวบ้านจะใช้เวลาทำสวนในช่วงเช้ามืดจนถึงช่วงสายๆจากนั้นช่วงบ่ายจึงจะเป็นเวลาพักผ่อนหรือการทำงานอดิเรกอื่นๆ เช่น การรวมกลุ่มพบปะกับเพื่อนบ้าน การเข้าป่า การเลี้ยงหมู เป็นต้น ใน นอกจากการประกอบอาชีพทำสวนแล้ว ชาวบ้านบางส่วนได้ทำงานรับจ้างทั่วไป เลี้ยงสัตว์ ค้าขาย หรือไปทำงานต่างถิ่น แต่ก็ยังเป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังมีการรวมกลุ่มหารายได้เสริมนอกจากการทำสวนยางพาราซึ่งเป็นอาชีพหลัก เช่น กลุ่มเครื่องแกง กลุ่มทอผ้า กลุ่มปฎิผสม เป็นต้น ซึ่งกลุ่มต่างๆเหล่านี้เป็นการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ คือไม่ได้มีการจัดการที่เป็นธุรกิจอย่างครบวงจร ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างรายได้เสริมและเพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์เท่านั้น โดยชาวบ้านจะใช้เวลาช่วงบ่ายหลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนต่างๆในการทำสวนยางพาราไปเข้ากลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านนอกจากจะเป็นการสร้างรายได้แล้วยังทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีความสนิทสนมกันมากขึ้น เป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นกับชุมชน อีกทั้งกลุ่มองค์กรบางส่วนของชุมชนก็มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ เช่น

กลุ่มเครื่องตัดหญ้า เกิดขึ้นเนื่องจากนาซุมเห็ดเป็นชุมชนเกษตรกรรม ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนประกอบอาชีพทางการเกษตร มีการทำการเพาะปลูกกันในหลายพื้นที่ ทั้งสวนผลไม้ สวนปาล์มและสวนยางพารา เมื่อเกิดวัชพืชรูขี้เหล็กหรือมีแมลงเข้ามากัดกินพืชในสวน ทั้งในบริเวณสวนยางหรือพื้นที่การเพาะปลูก ชาวบ้านมักจะแก้ปัญหาโดยใช้สารเคมี จึงเป็นเหตุผลของการก่อตั้งกลุ่มเครื่องตัดหญ้าขึ้นมา สมาชิกกลุ่มคนหนึ่งได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“...เมื่อก่อนชาวบ้านก็มักจะกำจัดหญ้ารกๆหรือพวกแมลงต่างๆ บริเวณสวนยางตัวเองด้วยการฉีดพ่นยาฆ่าแมลงหรือสารเคมีลงไป ซึ่งการใช้สารเคมีจะส่งผลเสียต่อร่างกาย และสภาพแวดล้อม ทั้งดิน และน้ำ โดยเฉพาะสวนที่อยู่บริเวณริมแม่น้ำลำคลอง สารเคมีมันก็จะปนไปกับน้ำทำให้น้ำเน่าเสียแล้วก็เกิดอันตรายกับคนที่ใช้น้ำได้ชาวบ้านส่วนหนึ่งเกิดความตระหนักถึงผลกระทบนั้น จึงได้เกิดแนวคิดที่จะลดการใช้สารเคมีในชุมชนและอยากมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยการรวมกลุ่มเครื่องตัดหญ้าขึ้นมาเพื่อทดแทนการใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืชรูขี้เหล็ก...” (วิน อรุณย์, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

จากบทสัมภาษณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความตระหนักของชาวบ้านในชุมชนต่อการรักษาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนทั้งดินและน้ำ โดยกลุ่มเครื่องตัดหญ้าได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลนาซุมเห็ด แรกเริ่มของการก่อตั้งจะเป็นการรวมกลุ่มอาชีพรับจ้างตัดหญ้า เพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับสมาชิกในกลุ่มได้อีกทางหนึ่ง ต่อมาชาวบ้านที่เป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้นจึงได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการดำเนินงานไปเป็นต่างคนต่างผ่อนส่งค่าเครื่องตัดหญ้ากับทางกลุ่มเครื่องตัดหญ้า เพื่อไปใช้ส่วนตัวในสวนของตนเอง ในทุกๆเดือนจะมีการประชุมของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มเครื่องตัดหญ้า เพื่อจับฉลากว่าใครจะได้เครื่องตัดหญ้าไปใช้ ซึ่งจะต้องมีการผ่อนส่งกับทางกลุ่มต่อไป การก่อตั้งกลุ่มเครื่องตัดหญ้าของชาวบ้านในชุมชนถือเป็นกระบวนการหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เนื่องจากชุมชนมีความตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์แหล่งน้ำและรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งนี้หากชาวบ้านในชุมชนยังคงปล่อยให้มีการใช้สารเคมีหรือยาฆ่าแมลงเพื่อกำจัดวัชพืชรูขี้เหล็กจะทำให้สารเคมีต่างๆส่งผลเสียต่อแหล่งน้ำต่างๆและส่งผลกระทบต่อสัตว์น้ำและผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำ การก่อตั้งกลุ่มจึงคำนึงถึงประโยชน์ต่อชุมชนเองและชุมชนอื่นๆที่อยู่ปลายน้ำต่อไป

กลุ่มปุ๋ยผสม เป็นอีกกลุ่ม/องค์กรในชุมชนที่ได้ก่อตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับวิถีชีวิตประจำวันและปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในชุมชนที่ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนยางพารา จากการให้สัมภาษณ์ของผู้นำกลุ่มปุ๋ยผสม กล่าวว่า

“...เนื่องจากปุ๋ยในท้องตลาดมีราคาแพงมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีต้นทุนในการประกอบอาชีพสูงขึ้น ก็เลยคิดกันว่าจะทำยังไงให้ลดภาระตรงส่วนนี้ลงได้ ชาวบ้านก็เลยได้เกิดการรวมตัวกันขึ้นมา ก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยผสม โดยจะผลิตปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพ เพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายของชาวบ้านลง นอกจากนี้การใช้ปุ๋ยอินทรีย์หรือปุ๋ยชีวภาพก็เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาสภาพแวดล้อมในชุมชนได้ด้วย เพราะว่า การใช้สารเคมีจะทำให้เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมและส่งผลเสียต่อคนในชุมชนได้...” (ประสิทธิ์ จิตต์สุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าการก่อตั้งกลุ่มปุ๋ยผสมเป็นอีกกลุ่มองค์กรในชุมชนที่เกิดขึ้นจากความตระหนักรู้ต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน เป็นการลดการใช้สารเคมีที่อาจจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติต่างๆในชุมชน จึงเป็นกลุ่มองค์กรหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด ที่แม้จะไม่ได้เป็นการจัดการทรัพยากรทางตรงแต่ก็แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนต่างมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำผ่านกระบวนการรักษาสิ่งแวดล้อมในชุมชน โดยทางกลุ่มได้รับงบประมาณสนับสนุนในการจัดการจากโครงการอยู่ดีมีสุข ซึ่งเป็นโครงการของกระทรวงมหาดไทย ได้รับงบประมาณจำนวนสองแสนบาทในการสร้างโรงปุ๋ยขึ้นมาในชุมชน เพื่อให้สมาชิกกลุ่มปุ๋ยผสมได้มีพื้นที่สำหรับดำเนินกิจกรรมต่างๆและนำปุ๋ยที่ผลิตไปใช้ในการทำเกษตรกรรมของตนเอง นอกจากนี้การที่ชาวบ้านในชุมชนใช้ปุ๋ยผสมที่ผลิตเองจากกลุ่มปุ๋ยผสมทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการทำการเกษตรได้มากขึ้น อีกทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีบางครัวเรือนที่ใช้ปุ๋ยเคมีเนื่องจากมองว่าทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้นและรวดเร็วกว่าการใช้ปุ๋ยผสมหรือปุ๋ยอินทรีย์ ทั้งนี้ผู้นำชุมชนรวมทั้งแกนนำในชุมชนก็ได้มีการแนะนำและให้ความรู้ถึงข้อดีของปุ๋ยผสมอินทรีย์เพื่อให้ชาวบ้านที่ใช้ปุ๋ยเคมีหันมาใช้ปุ๋ยผสมในการทำการเกษตรเพื่อเป็นการดูแลรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง เนื่องจากการใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืชมีส่วนทำให้เกิดมลพิษทั้งทางน้ำและทางอากาศขึ้นในชุมชนได้

กลุ่มรักษ์ภูผาหมอก/ภูผาเมฆ เกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปในป่าเป็นประจำ ทั้งเข้าไปเก็บหาของป่าหรือเข้าไปศึกษาธรรมชาติทั่วไป ทำให้มองเห็นว่าบนยอดของเทือกเขาบรรทัดมีทัศนียภาพที่สวยงาม สามารถมองเห็นได้ไกลจนถึงชายฝั่งทะเลอันดามันและมองเห็นทิวทัศน์ของจังหวัดตรังได้อย่างครอบคลุม ชาวบ้านจึงได้ตั้งชื่อเรียกของยอดเขาบริเวณนั้นว่า “ภูผาเมฆ” และ “ภูผาหมอก” ซึ่งเป็นจุดชมวิวที่สำคัญบนเขาบรรทัด ภูผาเมฆจะอยู่ในพื้นที่ของบ้านลำพิศ ส่วนภูผาหมอกตั้งอยู่ในพื้นที่ของบ้านลำขนุน ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นๆจึงมีบทบาทสำคัญในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นมา ประมาณปี พ.ศ.2550 ชาวบ้านในชุมชนได้เกิดแนวคิดที่จะมีการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูผาหมอกและภูผาเมฆโดยชุมชนขึ้นมาเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ขึ้นไปชื่นชมความสวยงามและความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่า แต่ในปัจจุบันการเดินทางไปศึกษาเส้นทางภูผาหมอกมีความพร้อมมากกว่าเส้นทางภูผาเมฆ ทางชุมชนจึงได้เน้นในด้านการท่องเที่ยวศึกษาเส้นทางธรรมชาติภูผาหมอก โดยสมาชิกกลุ่มได้กล่าวว่าการจัดการท่องเที่ยวนี้มิได้เป็นการจัดการที่เน้นเฉพาะการท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว แต่ชุมชนยังให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ การที่ชาวบ้านนำนักท่องเที่ยวขึ้นไปในป่าต้นน้ำก็ถือเป็นการลาดตระเวนพื้นที่อย่างหนึ่งของชุมชน อีกทั้งทุกๆครั้งชาวบ้านก็จะนำต้นไม้ขึ้นไปเพื่อให้นักท่องเที่ยวได้ช่วยกันปลูกป่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าได้อีกทางหนึ่ง การดำเนินการของกลุ่มรักษ์ภูผาหมอกจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน

กลุ่มพัฒนาอาชีพของสตรี จากการทำชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำสวนยางพาราทำให้มักจะมีเวลาว่างในช่วงบ่ายจากการทำสวนยางตั้งแต่ช่วงเช้ามือถึงประมาณสายๆ โดยเฉพาะกลุ่มสตรีในชุมชนที่ไม่ค่อยมีโอกาสได้เข้าป่าเช่นเดียวกับกลุ่มผู้ชายมากนัก ทำให้มีโครงการสนับสนุนกลุ่มสตรีในการพัฒนาอาชีพต่างๆเพื่อสร้างรายได้เสริมและใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ เช่น กลุ่มสตรีดอกไม้ดินไทยนาชุมเห็ด ของหมู่ที่ 1 กลุ่มสตรีตุ๊กตายางพารา ของหมู่ที่ 6 กลุ่มสตรีทำข้าวซ้อมมือ กลุ่มสตรีทำดอกไม้จากใบยางพารา กลุ่มทำดอกไม้ใบบัว เป็นต้น จะเห็นได้ว่าการพัฒนาอาชีพของสตรีในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่จะเกิดจากการนำทรัพยากรภายในชุมชนมาใช้ในการเพิ่มมูลค่าให้กับสินค้า โดยการนำใบยางพารามาประดิษฐ์เป็นสิ่งของต่างๆ เป็นการลดค่าใช้จ่ายในด้านวัสดุอุปกรณ์และสร้างรายได้ให้กับกลุ่มสตรีต่อไป

การรวมกลุ่มต่างๆของชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่เกิดจากการที่ชุมชนได้รับสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก เช่น การส่งเสริมกลุ่มเครื่องแกงของสมาคมหยาดฝน การสนับสนุนของกรมการพัฒนาชุมชนในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มทอผ้า รวมไปถึงการให้งบประมาณสนับสนุนโครงการต่างๆจากภาครัฐในการก่อตั้งกลุ่ม เป็นต้น ทั้งนี้การสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกเหล่านี้ ได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงาน

ต่างๆอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มต้นวางแผนการดำเนินงานต่างๆ การดำเนินกิจกรรมรวมทั้งการประเมินผล การดำเนินงานของกลุ่มโดยหน่วยงานภายนอกทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ให้คำปรึกษาและสนับสนุนด้าน ทุนการดำเนินการเท่านั้น จึงทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพได้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการรวมกลุ่ม ของชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่เป็นการรวมกลุ่มที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนซึ่งมีความสัมพันธ์ กับธรรมชาติอย่างแยกไม่ได้ การที่ชาวบ้านมีการพึ่งพาอาศัยทรัพยากร ธรรมชาติในชุมชนมาตั้งแต่ เริ่มตั้งรกรากทำให้ชาวบ้านต่างมีวิถีการดำเนินชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ ต่างมองเห็นถึงความสำคัญ ของการรักษาสภาพแวดล้อมในชุมชนและตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำบริเวณชุมชน ตลอดจนมีการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมสามารถนำทรัพยากรที่มีในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อการดำรงชีวิตได้โดยคำนึงถึงการรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน ดังนั้นการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ในชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการต่างๆ

ด้านการคมนาคม ชุมชนนาชุมเห็ดอยู่ห่างจากตัวเมืองจังหวัดตรัง ประมาณ 25 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอย่านตาขาวประมาณ 15 กิโลเมตร ในอดีตช่วงที่ชาวบ้านเริ่ม เข้ามาตั้งรกรากในชุมชน การเดินทางไปไหนมาไหนทั้งในชุมชนเอง ไปยังชุมชนใกล้เคียงหรือไป ในตัวเมืองทับเที่ยง¹ ชาวบ้านมักจะเดินเท้าเป็นระยะทางหลายกิโลเมตรและใช้เวลานานเนื่องจาก การคมนาคมยังไม่สะดวกเช่นในปัจจุบัน ถนนที่ใช้สัญจรยังเป็นเพียงทางเดินเท้าเท่านั้น ปัจจุบัน การคมนาคมติดต่อระหว่างตำบล อำเภอและจังหวัดมีความสะดวกมากขึ้น มีเส้นทางสำคัญคือ ถนน สายนาโยง-ย่านตาขาว ระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร ผ่านหมู่ที่ 3 หมู่ที่ 5 และหมู่ที่ 6 มีรถยนต์ เล็กและจักรยานยนต์วิ่งประจำทางไปตัวจังหวัด และถนนสายกะช่อง-ทุ่งยาง เป็นถนนยุทธศาสตร์ เลียบเขาบรรทัดผ่านหมู่ที่ 2 หมู่ที่ 4 และหมู่ที่ 8 มีลักษณะเป็นถนนลาดยาง ระยะทางประมาณ 25 กิโลเมตร ไปตัวจังหวัดและบ้านทุ่งยาง อำเภอปะเหลียน การคมนาคมในชุมชนนั้นส่วนใหญ่จะเป็น ถนนลูกรัง มีบางส่วนที่เป็นถนนลาดยาง และถนนคอนกรีต การคมนาคมติดต่อระหว่างตำบล หรืออำเภอ จึงยังไม่ได้ได้รับความสะดวกเท่าที่ควร เนื่องจากถนนในพื้นที่ส่วนใหญ่ซึ่งเป็นถนนลูกรัง ในฤดูฝนบางพื้นที่จะกลายเป็นแอ่งโคลนและมีน้ำท่วมขังบ่อยครั้ง มีลักษณะเป็นหลุมเป็นบ่อ ใน ยามหน้าแล้งก็จะเต็มไปด้วยฝุ่นละออง นอกจากนี้บางชุมชนยังไม่มีถนนหนทางในการเดินทาง สำคัญๆไปมา ชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้รถจักรยานยนต์ในการสัญจรทั้งการเดินทางในชุมชนเองหรือ แม้กระทั่งการเดินทางไปที่ว่าการอำเภอ ในยามที่มีความจำเป็นจะต้องเดินทางไปตัวจังหวัดก็จะ อาศัยรถตู้ประจำทางสายตรัง – หาดเลา ซึ่งขับผ่านชุมชน หรือชาวบ้านที่ไม่มีรถยนต์ก็จะอาศัยรถ ของเพื่อนบ้านในการเดินทาง แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่หากไม่มีความจำเป็นมากก็จะไม่เข้าตัวเมือง

¹ คนในจังหวัดตรังนิยมเรียกตัวเมืองตรัง ว่า “ทับเที่ยง”

เนื่องจากภายในชุมชนเองมีความสะดวกทั้งด้านอาหารและเครื่องอุปโภคต่างๆ (องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด 2554)

ในด้านสาธารณสุข ชุมชนนาชุมเห็ดมีสถานอนามัยจำนวน 3 แห่ง โดยสถานอนามัยทั้ง 3 แห่งจะแบ่งเขตกันเพื่อให้บริการด้านสุขภาพแก่ประชาชนอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ยังมีศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชนประจำหมู่บ้านต่างๆ เพื่อให้การบริการด้านสาธารณสุขแก่ชาวบ้านในเบื้องต้นและแบ่งเบาภาระงานจากสถานอนามัย หากชาวบ้านมีอาการเจ็บป่วยที่หนักจนเกินความสามารถของหมออนามัย ชาวบ้านก็จะไปหาหมอในตัวจังหวัดจริง คือ โรงพยาบาลจริง ทั้งนี้สถานอนามัยจะมีการประสานการทำงานกับองค์การบริหารส่วนตำบลในการให้บริการทางด้านสาธารณสุขแก่ชาวบ้านในตำบล เช่น การลงพื้นที่เพื่อตรวจสุขภาพให้แก่ชาวบ้านในชุมชน การลงพื้นที่ให้ความรู้ด้านสุขภาพอนามัยแก่ชาวบ้าน การระวังป้องกันโรคติดต่อต่างๆ มีการรวมกลุ่มกันออกกำลังกายในยามว่าง เป็นต้น และทางองค์การบริหารส่วนตำบลยังมีโครงการที่เสริมสร้างสุขภาพให้แก่ชาวบ้านในชุมชน เช่น การแข่งขันฟุตบอลประจำปี ที่เป็นการสร้างความร่วมมือระหว่างสมาชิกในชุมชน การสนับสนุนให้เยาวชนหันมาเล่นกีฬาเพื่อห่างไกลจากยาเสพติด และเป็นการเสริมสร้างพลานามัยที่สมบูรณ์ให้แก่คนในชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังให้ความสำคัญกับการรณรงค์และป้องกันยาเสพติดในชุมชน โดยมีแนวทางการแก้ไขปัญหายาเสพติด ได้แก่ การตั้งกฎกติกาของหมู่บ้าน การเฝ้าระวังและป้องกัน การรณรงค์เผยแพร่ให้ความรู้แก่เยาวชนถึงโทษของยาเสพติด การขอความร่วมมือจากพ่อแม่ผู้ปกครองในการดูแลบุตรหลาน การพาเยาวชนไปศึกษาคุณงามและให้การอบรมเรื่องปัญหายาเสพติด รวมทั้งมีการตั้งศูนย์การเรียนรู้เพื่อการป้องกันยาเสพติด

ด้านศาสนา ชุมชนนาชุมเห็ดมีวัดที่สำคัญ คือ วัดควนนิมิตศิลาและวัดลำพิกุล ชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมเข้าวัดทำบุญคือกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ ในส่วนของเยาวชนหรือเด็กๆ ในชุมชนจะไม่เข้าวัดทำบุญมากนัก นอกจากนี้ในช่วงเทศกาลต่างๆ ที่สำคัญ เช่น วันสงกรานต์ วันสารทเดือนสิบ เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังมีการจัดเวรกันเพื่อนำปิ่นโตไปถวายพระที่วัด เป็นวิธีการหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของชาวบ้านในชุมชน แต่ในด้านการพัฒนาชุมชน ทางวัดไม่มีบทบาทในการจัดการต่างๆมากนัก นอกจากนี้ชุมชนยังมีการสืบทอดทางด้านศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ได้แก่ มโนราห์โบราณ และ มโนราห์ไกลน เป็นศิลปะการรำรำของชาวดัตที่นับวันจะถูกกลืนกินจากกระแสวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้นเรื่อยๆ มโนราห์เป็นศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเหมือนสื่อกลางทำให้คนในชุมชนมารวมตัวกัน ในชุมชนมีคณะมโนราห์ประดิษฐ์ศิลป์ ซึ่งดำเนินการโดย มโนราห์รัชชชัย วรรณเดช โดยสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ และมีการประยุกต์คิดแปลงให้เข้ากับยุคสมัย แต่ยังคงเอกลักษณ์แบบโบราณไว้ โดยเฉพาะทำรำที่อ่อนช้อย สวยงาม บทร้องเป็นกลอนสด เครื่องดนตรีของมโนราห์จะประกอบด้วย กลอง ทับคู่ ฉิ่ง

โหม่ง ปี่ชวา และกรับ การแสดงมโนราห์ นิยมจัดแสดง ตามงานเทศกาลต่างๆ ในท้องถิ่น จะหาชมได้ในโอกาส สำคัญๆ เช่น งานอนุรักษ์วัฒนธรรม ในพิธีไหว้ครูของมโนราห์ (โนราโรงครู) งานแก้บน หรือในงานต่างๆ

นอกจากนี้ยังได้มีการสืบทอดศิลปะการร่ำมโนราห์ให้แก่เยาวชนในชุมชน เพื่อให้เยาวชนได้เกิดความรักความหวงแหนและเป็นการสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวใต้ จึงได้มีการฝึกสอนการร่ำมโนราห์ให้กับเยาวชน โดยจะมีการฝึกซ้อมกันในช่วงค่ำของทุกวัน และจะมีผู้ปกครองของเยาวชนเหล่านั้นมาร่วมชมการแสดง ซึ่งครูผู้สอนมโนราห์ให้แก่เยาวชนในชุมชน ได้กล่าวว่า

“...การที่มีผู้ปกครองและเด็กๆ มาทำกิจกรรมร่วมกันเช่นนี้ ถือว่าเป็นการส่งเสริมสถาบันครอบครัวอีกทางหนึ่ง นอกจากจะสอนการร่ำมโนราห์ให้กับเยาวชนแล้วนั้น ยังมีการปลูกฝังมารยาท และสิ่งที่ควรประพฤติให้กับเยาวชนเหล่านั้น เพื่อให้เขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีในอนาคต การร่ำมโนราห์ถือเป็นการสร้างองค์ความรู้ที่สำคัญของเยาวชน ทำให้พวกเขาไม่ลืมในความเป็นชาวใต้และช่วยกับสืบทอดศิลปวัฒนธรรมใต้อีกด้วย...”
(จิต วรรณเดช, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

ด้านการศึกษา ชาวบ้านส่วนใหญ่จบการศึกษาภาคบังคับ คือ ระดับชั้นประถมศึกษา จบชั้นมัธยมศึกษาประมาณ 15% ปริญญาตรีหรือสูงกว่า ประมาณ 5% ผู้สูงอายุหรือคนวัยทำงานในชุมชนจะมีส่วนน้อยที่จบการศึกษาในระดับสูง เนื่องจากสภาพการคมนาคมในอดีตที่ไม่สะดวกต่อการไปศึกษาเล่าเรียนมากนัก แต่ในปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนได้สนับสนุนให้ลูกหลานได้เข้าเรียนในระดับที่สูงขึ้น ชุมชนมีโรงเรียนระดับประถมศึกษาจำนวน 6 แห่ง ประกอบด้วย

โรงเรียนบ้านไทรงาม	ตั้งอยู่หมู่ที่ 1
โรงเรียนวัดควนนิมิตศิลา	ตั้งอยู่หมู่ที่ 2
โรงเรียนบ้านหนองชุมแสง	ตั้งอยู่หมู่ที่ 3
โรงเรียนวัดหนองเป็ด	ตั้งอยู่หมู่ที่ 6
โรงเรียนบ้านทอนปลา	ตั้งอยู่หมู่ที่ 7
โรงเรียนบ้านลำพิกุล	ตั้งอยู่หมู่ที่ 8

โรงเรียนดังกล่าว ได้ขยายโอกาสทางการศึกษาถึงระดับ ม.3 มีจำนวน 2 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านไทรงามและโรงเรียนวัดหนองเป็ด (องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด 2554) แต่ชาวบ้านในชุมชนมักจะส่งลูกหลานของตนไปเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาในอำเภอใกล้เคียง ได้แก่ โรงเรียนวิเชียรมาตุ 2 และโรงเรียนสวัสดิ์รัตนากิมุข เนื่องจากมีความพร้อมในด้านการเรียนการสอน และอุปกรณ์การศึกษาต่างๆมากกว่าโรงเรียนในชุมชน แสดงให้เห็นว่าพ่อแม่ให้ความสำคัญกับคุณภาพการศึกษาของบุตรหลานเป็นอย่างดี

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนพบว่าองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด มีการสนับสนุนด้านการศึกษาให้แก่เยาวชนในตำบล โดยจะมอบทุนการศึกษาให้กับนักเรียนในตำบลเป็นประจำทุกปี นอกจากจะเพื่อประโยชน์ต่อเยาวชนแล้ว ยังเป็นการวัดคุณภาพของสถานศึกษาได้อีกด้วยว่ามีประสิทธิภาพในการสอนมากน้อยเพียงใด โดยวัดจากจำนวนของนักเรียนที่ได้รับทุนการศึกษา ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการแข่งขันในด้านการเรียนการสอนให้แต่ละโรงเรียนมีความกระตือรือร้นในการปรับปรุงระบบการเรียนการสอนให้ดีขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งในโรงเรียนยังมีการปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนให้นักเรียนได้เรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน โดยในส่วนที่ติดกับป่าในเทือกเขาบรรทัด ทางโรงเรียนจะนำนักเรียนไปศึกษาพันธุ์พืชต่างๆเพื่อให้ได้เห็นถึงประโยชน์และสรรพคุณของทรัพยากรที่มีอยู่ โครงการนี้จะทำให้เยาวชนได้เกิดความตระหนักในความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ นอกจากนี้ทางโรงเรียนยังได้สร้างสวนป่าและสวนป่าสาธิตเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ระบบนิเวศป่าต้นน้ำอย่างใกล้ชิดตลอดจนสามารถพัฒนาองค์ความรู้ต่างๆได้ การที่เด็กๆได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ จะทำให้พวกเขาเกิดความรัก ความหวงแหนต่อทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนได้

นอกจากนี้ยังมีศูนย์คอมพิวเตอร์ระดับตำบล ตั้งอยู่ที่องค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อเปิดโอกาสให้เด็กๆในตำบลได้รู้จักการใช้เทคโนโลยีและสามารถหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต นอกจากนี้ในช่วงปิดเทอมจะมีอาจารย์สอนการใช้คอมพิวเตอร์ให้กับเด็กๆในตำบล เป็นการเปิดโอกาสทางการเรียนรู้ให้กับเยาวชนในท้องถิ่น เด็กในชุมชนส่วนใหญ่นอกจากจะเรียนรู้จากการเรียนการสอนในห้องเรียนแล้วนั้น จากการสังเกตพบว่าเด็กยังได้เรียนรู้ไปพร้อมกับวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ เช่น การเรียนรู้วิธีจับปลา การเรียนรู้ประโยชน์ของพืชสมุนไพรบางชนิด ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการประสบการณ์ที่เด็กได้รับจากครอบครัว ในอดีตบุตรหลานในชุมชนที่เล่าเรียนจบ ก็จะกลับมาประกอบอาชีพภายในชุมชน แต่ในช่วงระยะหลังที่บุตรหลานในชุมชนเข้าไปเล่าเรียนในระดับสูงขึ้นในสถานศึกษาที่ห่างไกลออกไป เช่น มหาวิทยาลัยในกรุงเทพมหานคร เมื่อสำเร็จการศึกษา ก็มีแนวโน้มที่จะทิ้งชุมชนท้องถิ่นเพื่อการประกอบอาชีพในเมืองใหญ่มากขึ้น

วิถีชุมชนคนต้นน้ำ

ภาพประกอบ 6 คลองลำขนุนมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาบรรทัดที่คอยหล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชน ตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย มกราคม 2554

จากภาพแสดงให้เห็นถึงลักษณะของคลองลำขนุน ซึ่งเป็นสายน้ำสายหลักที่คอยหล่อเลี้ยงชาวบ้านในชุมชน เป็นลำคลองสายหลักที่มีต้นกำเนิดมาจากป่าเทือกเขาบรรทัดอันอุดมสมบูรณ์ ชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนต้นน้ำที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับป่ามาอย่างช้านานตั้งแต่ในยุคเริ่มก่อตั้งชุมชน โดยมีป่าเทือกเขาบรรทัดซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชน การที่ชาวบ้านได้มาตั้งรกรากในบริเวณนี้ก็เนื่องมาจากความสมบูรณ์ของดิน น้ำ และป่าไม้นั่นเอง ในอดีตชุมชนมีวิถีชีวิตอยู่กันอย่างเรียบง่าย ทำไร่ ทำสวน ปลูกผัก ป่าเทือกเขาบรรทัดจึงเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชุมชน ชาวบ้านมีการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจึงทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับธรรมชาติโดยจะสะท้อนผ่านวิถีชีวิตด้านต่างๆของชุมชน มนุษย์นั้นต่างมีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเป็นแหล่งพักพิงที่สำคัญต่อการดำรงชีวิตมาตั้งแต่สมัยโบราณ จึงทำให้มนุษย์ต่างมีวิถีการดำเนินชีวิตและวัฒนธรรมแตกต่างกันไปตามบริบทของพื้นที่ ผู้วิจัยได้ศึกษาสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงต่างๆของชุมชนและได้จำแนกการเปลี่ยนแปลงต่างๆของชุมชนนาชุมเห็ด ดังนี้

ช่วงตั้งถิ่นฐาน/ป่าไม้อุดมสมบูรณ์ (พ.ศ.2470 – พ.ศ.2503)

ช่วงนี้เรียกได้ว่าเป็นช่วงแห่งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เนื่องจากข้อมูลทางสถิติของกรมป่าไม้ (2541) พบว่าในช่วงก่อนปี พ.ศ.2504 พื้นที่ป่าไม้ในภาคใต้ มีจำนวนถึง 40% ของพื้นที่ภาคก่อนที่จะลดจำนวนลงเป็นลำดับนับตั้งแต่ พ.ศ.2504 รวมทั้งจากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนพบว่าในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2470 ที่ชาวบ้านต่างถิ่นได้อพยพเข้ามาอยู่ในชุมชน มีการจับจองที่ดินเป็นของตนเอง พื้นที่ป่าบริเวณเทือกเขาบรรทัดมีความอุดมสมบูรณ์มาก มีพันธุ์พืชและสัตว์นานาชนิด อีกทั้งยังมีดิน น้ำและป่าไม้ที่เหมาะสมแก่การทำเกษตรปลูก ทำให้ชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติต่างๆได้อย่างเสรี ทั้งในด้านการอุปโภคและบริโภค มีการเก็บหาของป่าไปขายและใช้ประกอบอาหารกันในครัวเรือน ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทำให้มีประชากรอพยพเข้ามาในชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ โดยได้อาศัยเป็นหย่อมบ้านต่างๆตามลักษณะความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่มที่ชักชวนกันเข้ามา จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านถึงการจัดการทรัพยากร ชาวบ้านในชุมชนได้กล่าวว่า

“...ช่วงแรกๆก็ไม่ได้มีการจัดการอะไรที่เกี่ยวกับป่า เพราะมันเป็นพื้นที่ใหม่ความอุดมสมบูรณ์จึงยังมีมาก สัตว์ป่าก็เยอะ ชาวบ้านก็ทำไร่ไปตามประสาไม่ได้ไปจัดการหรือดูแลป่า เพราะมันเป็นไปตามธรรมชาติของมันอยู่แล้วป่ามันจัดการของมันเอง ชาวบ้านมาถึงก็สร้างบ้าน หากินจากป่าข้าง...” (หนูอ้อม ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนยังไม่มีแนวคิดในการที่จะบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นรูปธรรม เนื่องจากป่ามีความอุดมสมบูรณ์มาก ชาวบ้านจึงสามารถใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำได้ตลอดเวลาอย่างไม่เคັงคร้อน ในยามที่ว่างจากการทำไร่ไถนา ชาวบ้านที่ส่วนใหญ่จะเป็นเพศชายก็จะมีความสุขกับการเข้าป่าไปหาอาหารและเที่ยวสนุกๆในป่า จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีความเกี่ยวข้องกับป่าต้นน้ำพบว่าหากชาวบ้านเข้าไปในป่าก็จะสามารถพบเห็นสัตว์ป่าหายากต่างๆได้ ส่วนผู้หญิงในชุมชนจะไม่ได้เข้าป่ามากนักเนื่องจากมองว่าการเข้าป่าจะเป็นความลำบาก ผู้หญิงส่วนใหญ่ในชุมชนจึงมักจะรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่างๆในหมู่ผู้หญิง ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านในชุมชนจะนิยมทำไร่เลื่อนลอย ถางปลูกพืชไปเรื่อยๆ เช่น ทุเรียน กล้วย ฝรั่ง มะพร้าว ยางพารา เป็นต้น หลังจากได้ผลผลิตชาวบ้านในชุมชนก็จะนำไปขายให้กับคนภายนอก และซื้อของที่ในชุมชนไม่มีกลับมาในชุมชน

“...ตั้งแต่สมัยเด็กๆแล้ว ก็จะเข้าป่าไปกับคนแถวๆบ้าน ไปเที่ยวสนุกๆ ก็ไม่ได้มีเป้าหมายสำคัญอะไร บางทีก็เอาอุปกรณ์เครื่องแกง ไปทำกันในป่า ไม่ได้เอากลับออกมา เมื่อก่อนป่าสมบูรณ์มาก ทั้งป่า ทั้งสัตว์ป่า เห็นกันอยู่บ่อยๆ...” (อำนาจ ชูเกื้อ, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีความผูกพันกับป่า ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้าไปเก็บเห็ด ขุดมัน เก็บผัก ลำตัดว์ ตกปลา เพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ครอบครัวที่อพยพกันเข้ามาก็จะใช้ไม้จากในป่ามาสร้างบ้านเรือน มีการถางป่าเพื่อใช้พื้นที่โล่งในการทำไร่ ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานชาวบ้านจะไม่นิยมทำนา การทำนาเพิ่งเกิดขึ้นหลังจากตั้งถิ่นฐานในชุมชนประมาณ 5 – 10 ปี ชาวบ้านก็มีความผูกพันกับป่าต้นน้ำ คือการนำน้ำจากป่าต้นน้ำมาใช้ในการทำนา ส่วนใหญ่จะเป็นการทำนาเพื่อใช้กินกันในครัวเรือน ชาวบ้านในชุมชนได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า

“...เคยมีอยู่ช่วงหนึ่งที่ข้าวในชุมชนขาดแคลนมาก มีกินไม่ได้ตลอดทั้งปี ชาวบ้านต้องไปขุดกลอย ขุดมันมากินแทนข้าว ถ้าชาวบ้านรู้ว่าบ้านไหนมีข้าวสารมากก็จะนำของไปแลกข้าวสาร บางคนก็เข้าป่าไปเก็บของป่ามาแลกข้าว เพราะว่าในอดีตยังไม่มีการค้าขายข้าวในชุมชน แต่ทรัพยากรอื่นๆในชุมชนถือว่าอุดมสมบูรณ์มาก...” (จรรยา มากอ้น, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี และแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของชาวบ้านในชุมชนกับป่าไม้นานเทือกเขาบรรทัด ซึ่งชาวบ้านต่างใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิต ชาวบ้านที่เป็นผู้ชายในชุมชนก็จะใช้เวลาที่ว่างจากการทำไร่ทำนาชักชวนกันเข้าป่า บางครั้งก็ได้ของคิดไม่ถึงมือกลับมา แต่บางครั้งก็ไม่ได้นำกลับมาแต่ชาวบ้านจะนำอุปกรณ์ต่างๆเข้าไปประกอบอาหารกันในป่า ชาวบ้านในชุมชนที่ใช้ชีวิตผูกพันกับป่าจะมีองค์ความรู้เกี่ยวกับการเดินป่าเป็นอย่างดีและมักจะทราบว่าคุณภาพใดควรเข้าไปเก็บเกี่ยวพันธุ์พืชหรือหาอาหารชนิดใด อีกทั้งชาวบ้านในชุมชนจะไม่แย่งชิงทรัพยากรในป่ากัน หากใครหาสิ่งใดมาได้ก็จะมีการแบ่งปันปันส่วนกันเสมอ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาห่มเห็ดต่างมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันและให้ความเคารพต่อเจ้าป่าเจ้าเขาโดยจะใช้ประโยชน์จากป่าเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ในช่วงแรกของการตั้งถิ่นฐานในชุมชนหรือในยุคที่ป่ายังคงความอุดมสมบูรณ์ การจัดการป่าไม้ของชุมชนจึงยังมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมมากนักเพียงแต่ชาวบ้านจะแสดงออกผ่านความเชื่อและภูมิปัญญาต่างๆ เช่น ความเกรงกลัวต่อเจ้าป่าเจ้าเขา ภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ เป็นต้น

ช่วงป่าไม้ถูกทำลาย (พ.ศ.2504 –พ.ศ.2532)

จากการสำรวจข้อมูลด้านป่าไม้พบว่าอัตราการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้เกิดขึ้นสูงที่สุดในช่วงปี พ.ศ.2504 ถึง พ.ศ.2532 โดยมีอัตราการลดลงโดยเฉลี่ยเท่ากับร้อยละ 3.23 ต่อปี หรือ 8,827 ตารางกิโลเมตรต่อปี การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ในช่วงเวลานี้เกิดขึ้นมากที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ โดยมีจำนวนพื้นที่ป่าไม้ลดลงถึงร้อยละ 12 และ 16 ตามลำดับ (ธงชัย จารุพัฒน์ 2541) สืบเนื่องมาจากในช่วงนี้เป็นช่วงที่ประเทศไทยได้เข้าสู่แนวทางการพัฒนาไปสู่ภาวะความทันสมัยรัฐได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและเทคโนโลยีด้านต่างๆเพิ่มมากขึ้น โดยประเทศไทยเริ่มมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ.2504 ได้เกิดกระแสการพัฒนาของระบบทุนนิยมที่ค่อยๆเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ นโยบายการพัฒนาประเทศส่วนใหญ่ถูกกำหนดและสั่งการจากภาครัฐ มีนโยบายสนับสนุนให้ชุมชนหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจของประเทศ สนับสนุนพันธุ์ยางเพื่อให้ชาวบ้านได้ทดลองปลูกในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ป่าไม้ถูกทำลาย

“...ทรัพยากรเปลี่ยนแปลงไปมากพอสมควร ถ้าแต่ก่อนนี้ชาวบ้านยังมีการตัดไม้ทำลายป่ากันมาก มีการถางป่า เผ้วถางป่า ปลูกยาง แต่ตอนนี้ลดลงมากแล้ว แต่ก่อนมองขึ้นไปบนภูเขาเห็นไปหมดเลยที่ชาวบ้านถางป่า ปลูกยางกัน เพราะมันเป็นช่วงที่ยางได้ราคาดี ชาวบ้านก็เลยหันมาปลูกยางกันมาก...” (จรรยา มากอ้น, สัมภาษณ์ 26 มกราคม 2555)

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นของชาวบ้านในชุมชนได้สะท้อนให้เห็นถึงสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนนาชุมเห็ดมีปริมาณลดน้อยลงและถูกทำลายมากขึ้นเนื่องจากชาวบ้านในชุมชนได้ปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตดั้งเดิมจากการทำไร่ทำนา หันไปปลูกยางพาราเนื่องจากได้ราคาดีว่าการทำไร่ทำนา สาเหตุอีกประการที่สำคัญคือ การพัฒนาไปสู่ความทันสมัยได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆในชุมชน โดยกรมชลประทานได้เข้ามาพัฒนาสาธารณูปโภคของชุมชน มีการสร้างชลประทานและการสร้างฝายขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านได้กักเก็บน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้งและคิดว่าระบบชลประทานจะสามารถช่วยให้เกษตรกรมีความสะดวกในการเพาะปลูกมากขึ้น แต่จากการที่มีระบบชลประทานเข้ามาทดแทนเหมืองดินของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านเริ่มขาดแคลนน้ำในการทำนามากยิ่งขึ้น เนื่องจากชลประทานไม่สามารถผันน้ำให้พอเพียงกับความต้องการของชาวบ้านได้ทำให้น้ำของชาวบ้านที่อยู่ห่างจากแหล่งน้ำไม่ได้รับน้ำตามความต้องการ เมื่อชาวบ้านขาดแคลนน้ำจึงทำให้เริ่มคิดที่จะปรับเปลี่ยนพื้นที่นามาเป็นปลูกยางเนื่องจากไม่จำเป็นต้องใช้น้ำมากนักและมีรายได้ดีกว่าการทำนา ทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการรुक้าพื้นที่ป่าโดยการถางป่าเพื่อปลูกยางพารากันมากขึ้น

“...แถวนี้สมัยก่อนเค้าก็ให้สัมปทานป่ากันมากเหมือนกัน แถวๆ น้ำตกสายรุ้ง เพราะว่าทางมันสะดวกเข้าไปในป่า ทำให้ป่าหมดไปเป็นอ่าวๆเหมือนกัน มีการให้สัมปทานป่า สร้างโรงเลื่อย ตัดไม้เนื้อแข็ง พวกไม้หลุมพอ ไม้มะค่า ต้นตะเคียน ตัดจนไม้ใหญ่จนหมดเลย...” (หนูอิม ปานนิล, สัมภาษณ์ 16 เมษายน 2554)

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ชาวบ้านในชุมชนยังได้กล่าวถึงสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรป่าไม้ในป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดถูกทำลายมากขึ้นเนื่องจากการให้สัมปทานป่าในพื้นที่เทือกเขาบรรทัดในช่วงปี พ.ศ.2511- พ.ศ.2529 ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงไปเป็นจำนวนมาก การที่รัฐบาลได้ประกาศห้ามมิให้ชุมชนท้องถิ่นได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าแต่กลับมาการให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุนเพื่อตัดไม้ไปใช้ในงานอุตสาหกรรมกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชนท้องถิ่นในหลายพื้นที่มากขึ้น การดำเนินนโยบายของภาครัฐที่อนุญาตให้นายทุนได้เข้าไปตัดไม้ในป่าจึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ต้องสูญเสียพื้นที่ป่าไปเป็นจำนวนมาก หน่วยงานภาครัฐรวมทั้งบุคคลภายนอกส่วนใหญ่มักจะมองว่าการที่ป่าไม้ถูกทำลายและลดจำนวนลงอย่างต่อเนื่องนั้นเกิดจากการบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านในชุมชนดังนั้นชาวบ้านในชุมชนที่ใกล้ชิดกับป่าจึงเป็นสิ่งที่แปลกปลอมจากธรรมชาติ แต่จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่า การที่ป่าไม้ถูกทำลายนั้นไม่ได้เกิดจากปัจจัยภายในชุมชนเพียงอย่างเดียวแต่สาเหตุที่สำคัญส่วนหนึ่งเกิดจากปัจจัยภายนอกเช่นกระแสการพัฒนาของระบบทุนนิยมที่มุ่งเน้นในการนำทรัพยากรธรรมชาติไปตอบสนองภาคอุตสาหกรรมรวมทั้งการดำเนินนโยบายสัมปทานป่าของภาครัฐที่ให้นายทุนเข้ามาหาประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มที่ เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ในประเทศรวมทั้งในชุมชนนาชุมเห็ดเกิดความเสื่อมโทรมและลดจำนวนลง

กล่าวโดยสรุปปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในข้างต้นเป็นส่วนสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ทั้งนี้สาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีอิทธิพลจากแนวคิดภาวะความทันสมัยและแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมที่ได้เข้ามามีส่วนทำให้ป่าไม้ในชุมชนถูกทำลายมากขึ้นและอยู่ในสถานะเสื่อมโทรมทั้งจากการกระทำของชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดเองและการกระทำของบุคคลภายนอก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวในชุมชนได้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนรวมทั้งเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวิถีการผลิตจากเดิมที่ชุมชนเคยยังชีพโดยการทำการเกษตรแบบพอเพียงกลายเป็นมุ่งเน้นการทำการเกษตรเพื่อการค้าอีกทั้งได้ส่งผลกระทบต่อดำเนินชีวิตของชุมชนในหลายๆด้าน

ช่วงฟื้นฟู/พัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ (พ.ศ.2532 – ปัจจุบัน)

ช่วงฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเกิดขึ้นเมื่อหลายๆฝ่ายเริ่มมองเห็นถึงความเสื่อมโทรมของป่าไม้ในพื้นที่ต่างๆรวมทั้งบริเวณเทือกเขาบรรทัด จากการที่รัฐบาลได้ประกาศให้พื้นที่ป่าเทือกเขาบรรทัดเป็นเขตป่าสัมปทานที่อนุญาตให้กลุ่มนายทุนได้เข้ามาหาประโยชน์จากป่าทำให้ป่าไม้ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก จนเมื่อรัฐได้เริ่มตระหนักถึงการอนุรักษ์ป่าจึงได้ประกาศปิดป่าสัมปทานประมาณ ปี.พ.ศ.2532 โดยได้ห้ามมิให้บุคคลหรือกลุ่มคนใดเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่ารวมทั้งได้เข้มงวดกวัดจันกับชาวบ้านในชุมชนที่มีพื้นที่รุกเข้าไปในเขตป่าสงวน ในขณะที่ภาครัฐได้กล่าวหาชุมชนว่าเป็นผู้บุกรุกป่าแต่ทางฝ่ายชุมชนเองก็ได้ให้เหตุผลว่าเป็นพื้นที่ทำกินเดิมของชาวบ้านอยู่แล้วแต่มีการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดโดยทับซ้อนพื้นที่ของชุมชน ดังนั้นชุมชนจึงควรมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากที่ดินส่วนนั้นต่อไป ประเด็นดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนมาอย่างยาวนาน จนกระทั่งในปี พ.ศ.2545 ชุมชนจึงได้เริ่มมีการจัดทำกฎกติกาและวางข้อระเบียบของชุมชนในการดูแลรักษาป่า ต่อมาจึงได้มีการตั้งองค์กรชุมชนบ้านถ้ำขุนขึ้นในปี พ.ศ.2546 เพื่อคอยดูแลและควบคุมการใช้ประโยชน์ของสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งสมาชิกในกลุ่มส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตป่าทับซ้อนกับพื้นที่ของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างอำนาจต่อรองกับภาครัฐและหาแนวทางในการช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้ต่อไป อีกทั้งการที่ชุมชนมีแนวทางการจัดการป่าต้นน้ำอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้นเกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนมองเห็นถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำที่ให้ประโยชน์แก่ชุมชนมาอย่างช้านานและการรักษาป่าต้นน้ำยังเป็นการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศโดยรวมได้อีกทางหนึ่ง

การที่ชุมชนได้หันมาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ส่วนสำคัญอีกประการคือการที่ชุมชนได้เข้ารับการฝึกอบรมและให้ความรู้จากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับการรักษาป่าไม้ทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นถึงคุณค่าของการรักษาป่าต้นน้ำมากขึ้นมีการทบทวนและค้นหาองค์ความรู้ต่างๆในชุมชนเอง การค้นหาศักยภาพของชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพได้ต่อไปรวมทั้งมีการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาต่างๆในชุมชน มีการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักว่าพวกเขาสามารถที่จะช่วยกันรักษาป่าได้และเกิดการเรียนรู้ในการที่จะจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างเหมาะสมและเกิดความยั่งยืน ทั้งนี้การพัฒนาของชุมชนส่วนหนึ่งเกิดจากการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่องและการที่ชุมชนเองมีทุนที่พร้อมจะพัฒนาชุมชนต่อไป ซึ่งกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำและศักยภาพด้านต่างๆของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำนั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดในบทต่อไป

ชุมชนนาซุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติ การที่ชาวบ้านในชุมชนใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับป่ามาอย่างช้านานทำให้สามารถที่จะปรับตัวให้กับสภาพแวดล้อมของชุมชนได้อย่างเหมาะสม ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาโดยการลงศึกษาชุมชนนาซุมเห็ดตั้งแต่ปี พ.ศ.2551 และเข้าไปเยี่ยมเยือนชุมชนอย่างต่อเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบันทำให้สัมผัสได้ถึงมิตรไมตรีที่ดีของชาวบ้านในชุมชน ที่มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่เสมอทั้งยังได้หยิบยื่นสิ่งดีๆ ให้กับผู้วิจัยซึ่งเป็นเพียงคนนอก แต่ทุกครั้งที่เข้าไปในชุมชน ชาวบ้านก็จะเอ็นดูผู้วิจัยเหมือนเป็นลูกหลานของคนในชุมชนเอง และได้ชักชวนเข้าป่าบ่อยครั้ง ทำให้ได้สังเกตเห็นถึงความสมบูรณ์ของผืนป่าที่ยังคงมีความงดงามตามธรรมชาติและได้เห็นถึงภูมิปัญญาความเชื่อของชุมชนตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในการอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้โดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านในชุมชนนาซุมเห็ดใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการที่ชาวบ้านมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำทำให้ชาวบ้านในชุมชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ของชุมชนเองตลอดจนเห็นถึงความสำคัญของการดูแลรักษาป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรัง

การที่ผู้วิจัยได้ศึกษาบริบทต่างๆ ของชุมชนรวมทั้งศึกษาความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ของชุมชนจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นกระบวนการหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมองเห็นถึงปัญหาสาเหตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งอาจจะช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้ต่อไป อีกทั้งการศึกษาถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่และกระบวนการต่างๆ ในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ และสามารถนำไปวิเคราะห์ปัจจัย/เงื่อนไขต่างๆ ที่จะส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนได้ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำและศักยภาพด้านต่างๆ ของชุมชนนาซุมเห็ดในบทถัดไป

บทที่ 5

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

การนำเสนอในบทที่ 4 ข้างต้น ผู้วิจัยได้นำเสนอถึงบริบททั่วไปของชุมชนนาชุมเห็ด ตลอดจนกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนที่ได้สะท้อนผ่านวิถีชีวิต ความเชื่อ และวัฒนธรรมต่างๆของชาวบ้านในชุมชน โดยในบทนี้จะเป็นการนำเสนอถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเพื่อเกื้อหนุนบรรทัดและเงื่อนไขต่างๆที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ดังนี้

เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. ความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน
3. ความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรในชุมชน
4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง
5. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก
6. การฝึกอบรมและศึกษาดูงานต่างๆ

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. ศักยภาพด้านภูมิปัญญา
2. ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ
3. ศักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม
4. บทบาทขององค์กรในชุมชนและศักยภาพของผู้นำชุมชน
5. ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน
6. วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

การที่ชุมชนนาชุมชนเห็ดจะประสบความสำเร็จในการจัดการป่าต้นน้ำได้นั้นจะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขสำคัญต่างๆที่จะส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีประสิทธิภาพการศึกษาในประเด็นนี้จะมีส่วนสำคัญคือทำให้ชุมชนสามารถนำไปวิเคราะห์ถึงแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้ต่อไปและเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนป่าต้นน้ำอื่นๆ การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาชุมชนนาชุมชนเห็ดและจำแนกเงื่อนไขต่างๆที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ อีกทั้งการเพิ่มขึ้นหรือการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติยังเป็นตัวชี้วัดหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ แต่หากขาดการบริหารจัดการที่ดีหรือชาวบ้านในชุมชนขาดความตระหนักต่อความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติย่อมทำให้ทรัพยากรต่างๆอาจจะเกิดความเสื่อมโทรมหรือถูกทำลายได้มากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติถือว่าเป็นต้นทุนวัตถุดิบที่สำคัญที่จะเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการพัฒนาศักยภาพของชุมชน ถือเป็นข้อได้เปรียบสำหรับชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติมาก ก็จะมีโอกาสในการแสดงศักยภาพในการพัฒนาได้ดีกว่าชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติน้อย การที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทำให้ชุมชนจำเป็นต้องจัดการทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นอย่างเหมาะสม เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไป ชุมชนนาชุมชนเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำ มีอาณาเขตติดต่อกับเทือกเขาบรรทัดซึ่งยังคงเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ดังคำกล่าวของชาวบ้านในชุมชน

“...สภาพป่าหรือ ก็ป่าธรรมชาติของมันก็สมบูรณ์ดีลูก แต่ว่า...ก็
นั้นแหละ ลุงหวงมากเลยผืนป่าผืนนี้ ลุงขึ้นไปแล้วนะข้างบน
อุดมสมบูรณ์มากเลย มีนก มีสัตว์ มีอะไรเยอะแยะเลย มันเป็นป่า
ดิบชื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์มากๆ...” (บุญธรรม มาแสง, สัมภาษณ์
6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างชาวบ้านในชุมชนกับทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำและป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดต่างใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเช่นในอดีตชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำไร่ทำสวน ปลูกพันธุ์พืชต่างๆ เมื่อเสร็จจากไร่หนึ่งก็จะถางป่าเพื่อปลูกพืชชนิดอื่นต่อไป เนื่องจากการที่ในอดีตป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์มากทำให้ชาวบ้านต่างใช้ทรัพยากรธรรมชาติกันอย่างเสรี นอกจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการเพาะปลูกเพื่อหาเลี้ยงชีพแล้วนั้น ชาวบ้านยังใช้ทรัพยากรน้ำเพื่อการอุปโภคและการบริโภค โดยจะใช้น้ำบ่อที่ขุดขึ้นมา น้ำประปาภูเขา น้ำฝนและน้ำในลำคลองต่างๆตามแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนใช้น้ำได้ตลอดทั้งปีโดยไม่เคยประสบปัญหาใดๆ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านคนหนึ่งชุมชนได้กล่าวว่า

“...ที่นี่มีความอุดมสมบูรณ์มากทั้งดิน น้ำแล้วก็ป่าไม้ เมื่อก่อนชาวบ้านเขาก็จะปลูกผัก ปลูกผลไม้กัน ได้ผลผลิตดีมากเลย เพราะดินมันดีด้วย แล้วก็มือน้ำตลอดทั้งปี ทำให้ชาวบ้านที่นี่อยู่กัน ได้โดยไม่ต้องไปพึ่งพาคนข้างนอกเลย...” (จรรยา มากอ้น, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าความสมบูรณ์ของผืนป่าเทือกเขาบรรทัดมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชนที่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก อีกทั้งการมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถหาเลี้ยงชีพได้โดยการพึ่งพาตนเอง การที่ชาวบ้านมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารจัดการเพื่อให้สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติต่างๆมาใช้ประโยชน์ได้อย่างสะดวก จึงทำให้เกิดเป็นแนวคิดและภูมิปัญญาต่างๆของชุมชนในการจัดการกับทรัพยากรต่างๆที่มีภายในชุมชน ซึ่งการก่อเกิดเป็นระบบคิด ภูมิปัญญาและความเชื่อต่างๆของชุมชนนั้นเป็นผลมาจากการที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญคือ ป่าไม้ในเทือกเขาบรรทัด

การที่ชาวบ้านมีแนวคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ โดยมนุษย์จำเป็นที่จะต้องมีการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้ จึงทำให้เกิดการพัฒนาและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆขึ้นมา เป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์ ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดต่างมองเห็นถึงความสำคัญของการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติต่างๆจึงได้ก่อเกิดเป็นภูมิปัญญาและ

ความเชื่อต่างๆของชุมชนที่มีความเคารพต่อธรรมชาติ เมื่อประเทศไทยได้เริ่มมุ่งเน้นการพัฒนาตามแบบประเทศตะวันตกโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกโดยการบุกกรุกพื้นที่ป่ามากขึ้น ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มเกิดความเสื่อมโทรมมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มขาดแคลนน้ำในหน้าแล้งมากขึ้นประกอบกับการที่พื้นที่ป่าส่วนใหญ่ถูกประกาศให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัดทำให้ชาวบ้านมีปัญหาขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้บ่อยครั้ง ชาวบ้านจึงเริ่มมองเห็นถึงความจำเป็นในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นไม่ถูกทำลายไปมากขึ้นและเพื่อให้ชุมชนยังสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ต่อไป นำมาซึ่งการออกกฎระเบียบข้อบังคับต่างๆของชุมชนรวมทั้งได้ทำให้เกิดองค์กรต่างๆในชุมชนที่ทำหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ

ภาพประกอบ 7 – 8 สภาพความอุดมสมบูรณ์ของเทือกเขาบรรทัด

ที่มา: หนูอิม ปานนิล 2554

จากภาพประกอบแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าในเทือกเขาบรรทัดที่มีความสำคัญต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ด การที่ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งผลิตอาหารให้กับชาวบ้านในชุมชนมาอย่างช้านานและทำให้ชาวบ้านสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อชีวิตประจำวันได้นั้น เมื่อวันหนึ่งทรัพยากรในชุมชนของพวกเขาเริ่มประสบปัญหา ทำให้ชาวบ้านต่างเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรกันมากขึ้นนำมาซึ่งกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในรูปแบบต่างๆ เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนต่างทราบกันดีว่าทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของตนเอง การรักษาทรัพยากรธรรมชาตินอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเองแล้วยังเป็นการรักษาสุขภาพของระบบนิเวศโดยรวมได้อีกทางหนึ่ง ดังนั้นการที่ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้นั้น เงื่อนไขสำคัญ

ประการหนึ่งคือชุมชนจะต้องคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีภายในชุมชน และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

2. ความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน

การที่ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจะส่งผลดีต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เนื่องจากการทำงานพัฒนาใดๆก็ตามย่อมไม่สามารถประสบความสำเร็จได้หากขาดความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน ชุมชนนาซุมเห็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่ชาวบ้านต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เห็นได้จากการที่ชาวบ้านในชุมชนได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“...ชุมชนที่นี้อยู่กันแบบเอื้อเพื่อ แบบพึ่งพาอาศัยกัน ช่วยเหลือกัน ส่วนมากเขาจะ...ไม่เกี่ยวกับลุงนะ แต่ส่วนใหญ่คนที่นี้จะเป็นเครือญาติกัน ญาติทั้งหมดเลย จนลุงไม่กล้ากินทาใคร หมดเลย เป็นญาติหมดเลย นี่เราเป็นคนนอก ญาติกันหมดเลยนะ แปลกมากเลย คนนอกเข้ามาอยู่ก็ไม่มากหรอก...” (บุญธรรม มาแสง, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนดังกล่าวข้างต้นและการศึกษาในชุมชนพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด อีกทั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะอยู่ในละแวกเดียวกัน ทำให้ต่างไปมาหาสู่กันได้ง่าย และมีลักษณะดังเช่นสังคมชนบทส่วนใหญ่ที่คนในชุมชนมักจะไปมาหาสู่และพึ่งพาอาศัยกันเป็นอย่างดี การที่ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลดีต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาซุมเห็ด เนื่องจากทำให้ชาวบ้านในชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆและร่วมทำกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ จากการลงพื้นที่ของผู้วิจัยและได้สังเกตถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มชาวบ้านในชุมชนมักจะพบเห็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในลักษณะผู้หญิงจะมีการรวมกลุ่มกันเฉพาะผู้หญิง เช่น การรวมกลุ่มตำเครื่องแกง การรวมกลุ่มทำดอกไม้ประดิษฐ์ เป็นต้น ในขณะที่ผู้ชายก็มักจะรวมกลุ่มและชวนกันเข้าป่าเพื่อไปหาของป่า อีกทั้งมีการลาดตระเวนในพื้นที่ป่าของชุมชนเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าของชาวบ้านหรือบุคคลภายนอกอย่างต่อเนื่อง ผู้ชายในชุมชนจึงมีความคุ้นเคยกับป่าในเทือกเขาบรรทัดมากกว่าผู้หญิง

จากการที่ผู้วิจัยได้รู้จักชุมชนนี้ครั้งแรกตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2551 เนื่องจากได้ลงพื้นที่ไปฝึกงานภาคสนามในชุมชน โดยได้เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนอย่างต่อเนื่องทำให้ผู้วิจัยสัมผัสได้ถึงความมีน้ำใจและการพึ่งพาอาศัยกันของชาวบ้านในชุมชน เช่น ในชุมชนนาชุมเห็ดจะมีภูมิปัญญาอย่างหนึ่งที่น่าสนใจ คือ การตีฝึ้ง ในการตีฝึ้งเพื่อเอาน้ำฝึ้งนั้นไม่สามารถจะดำเนินการได้ด้วยคนเพียงคนเดียว แต่จะต้องเกิดจากการร่วมมือกันของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป ชาวบ้านในชุมชนจึงมักจะชักชวนกันไปเพื่อตีฝึ้งที่จะหาเจอได้บริเวณกลางป่า เมื่อได้น้ำฝึ้งมาแล้วชาวบ้านก็จะนำมาแบ่งปันกัน อีกทั้งชาวบ้านจะไม่มีการแข่งขันฝึ้งกัน หากชาวบ้านคนใดพบเห็นรังฝึ้งก่อนก็จะทำเครื่องหมายไว้บริเวณต้นไม้ เรียกว่า “การปักกำ” เพื่อให้ชาวบ้านคนอื่นที่มาพบเห็นในภายหลังจะได้ทราบว่ารังฝึ้งนี้มีคนจองแล้ว นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนต่างมีการพึ่งพาอาศัยไปมาหาสู่กันอยู่เสมอ ทำให้เป็นการสร้างความประทับใจให้กับผู้ที่เข้ามาอยู่ในชุมชนใหม่ ๆ อย่างสุภาพ มาแสง

“...ป่านะ เมื่อก่อนป่าคิดว่า ป่าคงแก่ ที่ป่าพูดแบบนี้ ป่าคิดแบบนี้ คือในความรู้สึกว่า พอมาเห็นที่นี้ว่าน่าจะมาอยู่ที่นี่ตั้งนานแล้วนะ ทำไมถึงเพิ่งมา ในความรู้สึกนะ พอมาเห็นวิถีชีวิตชาวบ้าน รู้สึกชอบค่ะ ชอบความเป็นอยู่ ชอบอะไร รู้สึกชอบ น่าจะมาชะตั้งนานแล้ว ทำไมถึงเพิ่งมา ชีวิตเราคงจะดีกว่านี่อะไรแบบนี้ ชาวบ้านที่นี้น่ารักมากพึ่งพาอาศัยกันดีตลอดเลย เวลามีงานอะไร เขาก็ช่วยกันตลอด...” (สุภา มาแสง, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

โดยสรุปการที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีการประสานความร่วมมือในด้านต่าง ๆ กันได้ดีมากขึ้น มีการชักชวนกันมาร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานของชุมชน ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนาดังต่อเนื่อง ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดทำให้เกิดการร่วมกันจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และช่วยกันดูแลรักษาป่าของชุมชน เนื่องจากในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำนั้นควรเป็นหน้าที่ของชาวบ้านทุกคนในชุมชนร่วมมือกันทำให้ป่ายังคงสภาพความอุดมสมบูรณ์เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนยังเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เกิดองค์กรหรือกลุ่มต่างๆ ขึ้นในชุมชน เนื่องจากการเกิดองค์กรในชุมชนนั้นมักจะเกิดจากการที่สมาชิกในกลุ่มมีความ

ชำนาญหรือมีเป้าหมายร่วมกัน เช่น กลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอกที่เกิดจากการเข้าป่าบ่อยครั้งจนชำนาญ ทำให้เกิดแนวคิดในการก่อตั้งกลุ่มเพื่อสร้างรายได้เสริมและเป็นการช่วยสอดส่องดูแลป่าได้อีกทางหนึ่ง เป็นต้น การที่สมาชิกในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดย่อมทำให้กลุ่มหรือองค์กรในชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถพัฒนาศักยภาพได้ต่อไป

นอกจากนี้การที่ชาวบ้านในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำก็เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เนื่องจากในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำนั้นจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากสมาชิกทุกคนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วยกัน ทั้งนี้การที่ชาวบ้านในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการต่าง ๆ นั้นจะต้องเกิดจากจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านที่จะต้องตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาป่าต้นน้ำ และเห็นถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำที่จะส่งผลกระทบต่อชุมชนและชุมชนปลายทางต่อไป

จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในชุมชนต่างตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ โดยส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ชาวบ้านได้มองเห็นถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติในป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งในอดีตชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้มีการบุกรุกทำลายพื้นที่ป่ากันมาก ทั้งการบุกรุกเพื่อถางป่าทำเป็นพื้นที่ทำกินและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆอย่างเสรีตลอดจนในช่วงที่ประเทศมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจโดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีการบุกรุกพื้นที่ป่ากันมากขึ้นและการที่รัฐมีนโยบายให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุนได้เข้ามาตัดไม้ไปใช้ในงานอุตสาหกรรมก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ป่าในบริเวณชุมชนนาชุมเห็ดเกิดความเสื่อมโทรมและลดจำนวนลงไปเป็นจำนวนมากจากการให้สัมปทานของชาวบ้านคนหนึ่งชุมชน ได้กล่าวว่า

“...ตั้งแต่จำความได้ป่าผืนนี้มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีสัตว์ป่า มีต้นไม้เยอะแยะ แต่พอช่วงหนึ่งที่มีสัมปทานป่าเข้ามาแล้วคนก็มีการตัดไม้กัน ความอุดมสมบูรณ์ก็ลดลงไปมาก มองขึ้นไปนี่แทบจะไม่เห็นต้นไม้เลย เป็นภูเขาหัวโล้น ดูแห้งแล้งมาก แต่พอหลังๆมาเนี่ยความอุดมสมบูรณ์ก็กลับมา มองไปแล้วเห็นต้นไม้ ดูมีชีวิตชีวาขึ้น ชาวบ้านก็เลิกตัดไม้ทำลายป่า ช่วยกันดูแลป่า...”

(จรรยา มากอัน, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

ในปี พ.ศ.2510 พื้นที่ป่าในบริเวณชุมชนได้ถูกประกาศให้เป็นเขตอนุรักษ์โดยประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและได้ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัดใน พ.ศ.2518 ทำให้พื้นที่บางส่วนทับซ้อนกับพื้นที่ชุมชน จึงทำให้ชุมชนนาซุมเห็ดมีปัญหาขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้บ่อยครั้ง เมื่อชาวบ้านมองเห็นว่าพื้นที่ป่าบริเวณชุมชนลดลงอย่างชัดเจนและน้ำในลำคลองต่างๆเริ่มลดน้อยลงโดยเฉพาะในหน้าแล้งประกอบกับการที่ชาวบ้านถูกกล่าวหาจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ว່ว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเริ่มมองเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ อีกทั้งการเข้ามาของสมาคมหยาดฝนซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ให้ความสำคัญกับการรักษาสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้กระตุ้นให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยได้เข้ามาให้ความรู้และทำความเข้าใจ รวมทั้งสร้างเจตคติที่ดีในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ส่งเสริมให้ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิของชุมชนในการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้กับชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดจิตสำนึกที่ต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ว่านอกจากจะทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้รับประโยชน์แล้วยังส่งผลต่อระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดจริง หากป่าต้นน้ำขาดน้ำย่อมส่งผลต่อชุมชนที่อยู่ปลายน้ำต่อไปจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนนาซุมเห็ดจะต้องร่วมมือกันรักษาป่าต้นน้ำต่อไป

เมื่อชาวบ้านในชุมชนเกิดจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำแล้วจึงได้ร่วมกันกำหนดกฎกติกาหรือข้อบังคับของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ เพื่อป้องกันมิให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรธรรมชาติกันอย่างเสรี จากการที่ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีจิตสำนึกร่วมกันในการที่จะรักษาป่าต้นน้ำเพื่อให้ป่ายังคงมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ทั้งด้านอุปโภคและบริโภค ทำให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดและมีกระบวนการในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆผ่านวิถีชีวิต ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดูแล จัดการและรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำ การมีจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาซุมเห็ดสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรต่อไป

3. ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชนและองค์กรในชุมชน

การที่ชุมชนนาซุมเห็ดมีผู้นำชุมชนและมีองค์กรต่างๆในชุมชนที่เข้มแข็งถือเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ส่งเสริมศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เนื่องจากผู้นำจะเป็นผู้ที่มิบทบาท

สำคัญในการกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการต่างๆของชุมชน อีกทั้งเป็นผู้ที่คอยขับเคลื่อน โครงการต่างๆในชุมชนให้มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น รวมทั้งความเข้มแข็งขององค์กรต่างๆในชุมชนก็มีส่วนสำคัญทำให้การดำเนินงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น จากการศึกษาพบว่าในส่วนของผู้นำชุมชน ชุมชนนาชุมเห็ดมีผู้นำชุมชน 2 ลักษณะ คือ

3.1 ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ

ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการที่มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนนาชุมเห็ด คือ ผู้ใหญ่บ้าน หมู่บ้านต่างๆ เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ที่มีความใกล้ชิดกับชาวบ้านในชุมชนมากที่สุดและเป็นผู้ที่รู้จักชุมชนในด้านต่างๆเป็นอย่างดี ชุมชนนาชุมเห็ดจะมีการประชุมร่วมกันของกลุ่มผู้นำเป็นประจำทุกเดือน โดยมีนายอำเภอเป็นประธานในที่ประชุมเพื่อหารือร่วมกันในประเด็นปัญหาต่างๆของชุมชนตลอดจนรับมอบนโยบายจากรัฐหรือทางจังหวัดที่มีโครงการ/งบประมาณต่างๆให้กับชุมชนท้องถิ่น หลังจากการประชุมระดับอำเภอแล้วก็จะมีการประชุมกลุ่มระดับผู้นำในตำบลโดยมีกำนันเป็นประธานในที่ประชุม ซึ่งจะนำวาระการประชุมมาจากอำเภอ การประชุมครั้งนี้จะเป็นการเสนอแนะและหารือร่วมกันเกี่ยวกับปัญหาในระดับตำบล ก่อนที่ผู้ใหญ่บ้านจะนำนโยบายต่างๆที่ได้รับมาแจ้งแก่ชาวบ้านในชุมชนต่อไป แต่ละหมู่บ้านในตำบลนาชุมเห็ดจะมีการประชุมร่วมกันเป็นประจำทุกเดือน เพื่อพูดคุยกันในเรื่องปัญหาต่างๆของชุมชนตลอดจนร่วมกันลงประชามติในโครงการต่างๆของชุมชน เป็นแนวทางหนึ่งของการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้กับสมาชิกในชุมชน ผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการต่างๆมากขึ้น จากการศึกษาวิจัยได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชนทำให้ทราบว่าทุกครั้งที่การประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะกล่าวถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและเชิญชวนให้ชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันดูแลและจัดการป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อชุมชนเองและระบบนิเวศโดยรวมต่อไป

“...เราก็จะเน้นย้ำกับชาวบ้านอยู่ตลอดว่าให้ช่วยกันดูแลรักษาป่า ก็มีชาวบ้านบางส่วนที่ยังคิดที่จะบุกรุกถางป่าเพื่อปลูกยาง เราก็ต้องขอร้องกัน เขตใครเขตมัน ห้ามต่อเข้าไปในเขตป่า คือที่มีอยู่แล้วก็ทำไป แต่ต้องรับผิดชอบกันเอง ห้ามบุกรุกไปในเขตป่าสมบูรณ์...” (จรรยา มากอ้น, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าผู้นำชุมชนต่างตระหนักเป็นอย่างดีถึงการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างกระแสการอนุรักษ์ให้กับชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้ในหมู่บ้านต่างๆของนาชุมเห็ดยังได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็นเขตบ้าน กล่าวคือ ในหมู่บ้านหนึ่งๆจะประกอบไปด้วย 4 เขตบ้าน ในแต่ละเขตบ้านจะมีหัวหน้าเขตบ้านและหัวหน้ากลุ่มบ้าน หัวหน้ากลุ่มบ้านจะรับผิดชอบลูกบ้านหรือชาวบ้านในชุมชนไม่เกิน 10 ครอบครัว เป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้การสื่อสารของผู้นำชุมชนกับชาวบ้านในชุมชนมีความสะดวกและรวดเร็วขึ้น เป็นการแบ่งเบาภาระงานของผู้ใหญ่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านจะส่งงานผ่านหัวหน้าเขตบ้านที่มีหน้าที่รับผิดชอบครัวเรือนต่างๆในเขตบ้านของตน หัวหน้าเขตบ้านจะส่งข่าวผ่านไปยังหัวหน้ากลุ่มบ้านอีกทอดหนึ่งเพื่อกระจายข่าวต่างๆให้กับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างรวดเร็วที่สุด เช่น ในเดือนตุลาคมซึ่งเป็นช่วงที่มีฝนตกหนัก มีการแจ้งเตือนภัยพิบัติให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ริมเทือกเขาบรรทัดระมัดระวังการเกิดน้ำป่าไหลหลากและดินถล่ม ผู้ใหญ่บ้านก็จะประสานไปยังหัวหน้ากลุ่มบ้านต่างๆให้แจ้งเตือนชาวบ้านในชุมชน จากการประสานงานกันอย่างรวดเร็วของกลุ่มผู้นำได้ส่งผลให้การจัดการต่างๆเป็นไปอย่างสะดวกมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านสามารถระวังน้ำป่าไหลหลากได้อย่างทันท่วงทีและไม่เกิดความสูญเสียใดๆกับชาวบ้านในชุมชน

3.2 ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ

“...นอกจากกลุ่มผู้นำหลักๆแล้วก็จะมีพวกปราชญ์ชาวบ้าน แกนนำกลุ่มต่างๆที่มีบทบาทในการพัฒนาศักยภาพของชุมชน เพราะคนพวกนี้ก็มีส่วนในการกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์มากขึ้นเหมือนกัน...” (ชนพัฒน์ สุนทรกิจจาภรณ์, สัมภาษณ์ 23 มกราคม 2555)

จากการสัมภาษณ์ข้อมูลดังกล่าวข้างต้นจากเจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชนที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนทำให้ทราบว่านอกจากผู้นำอย่างเป็นทางการแล้ว ยังมีกลุ่มคนที่มีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำโดยมีส่วนในการกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ ได้แก่ แกนนำกลุ่มต่างๆในชุมชน เช่น ผู้นำกลุ่มสตรี ผู้นำกลุ่มรักษาสภาพหมอก โดยแกนนำกลุ่มต่างๆในชุมชนเหล่านี้จะเป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นสมาชิกให้มีการบริหารจัดการกลุ่มโดยมองเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เป็นผู้ที่คอยแนะนำและบอกกล่าวให้สมาชิกกลุ่มได้ช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อประโยชน์ต่อชุมชนเองและระบบนิเวศโดยรวม เนื่องจากบ่อยครั้งที่แกนนำกลุ่มต่างๆจะได้รับโอกาสในการไปศึกษาดูงานในท้องถิ่นอื่น ๆ ร่วมกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านหรือผู้นำที่เป็นทางการ ทำให้แกนนำกลุ่มต่างๆสามารถนำประสบการณ์และการเรียนรู้ที่ได้รับมาปรับใช้กับกลุ่มองค์กรของตนเองและส่งต่อด้านองค์ความรู้ต่างๆให้แก่สมาชิกในกลุ่มต่อไป

ผู้ที่มิบทบาทต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนอีกกลุ่ม คือ กลุ่มผู้อาวุโสหรือปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน ซึ่งจะเป็นผู้ที่ได้รับความเคารพนับถือและไว้วางใจจากชาวบ้านในชุมชน ผู้อาวุโสในชุมชนจะมีความรู้ในด้านภูมิปัญญาหรือมีแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำ เช่น ผู้อาวุโสหลายท่านจะมีความรู้ในเรื่องสมุนไพรต่างๆในป่า สามารถที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันภูมิปัญญาด้านสมุนไพรเริ่มที่จะหายไปพร้อมกับผู้อาวุโสในชุมชน เนื่องจากไม่มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านนี้ให้กับรุ่นลูกรุ่นหลานมากนัก

ความสำคัญของภาวะผู้นำในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อทรัพยากรธรรมชาติในเทือกเขาบรรทัดเริ่มเกิดความเสื่อมโทรมและมีปริมาณลดน้อยลงไป ทั้งพันธุ์พืช สัตว์ป่าและทรัพยากรน้ำ ประกอบกับการที่ชุมชนมักจะมีปัญหาขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำให้ผู้นำในชุมชนได้กระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากหากทรัพยากรต่างๆหมดลงย่อมส่งผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อชาวบ้านเริ่มเกิดความตระหนักต่อคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ จึงทำให้เกิดการรวมตัวกันเพื่อช่วยกันดูแลรักษาทรัพยากรป่าต้นน้ำ มีการประชุมกันเพื่อค้นหาปัญหาสาเหตุต่างๆที่เกิดขึ้นและหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาไปสู่การบริหารจัดการป่าต้นน้ำที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชนจึงเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

ความเข้มแข็งของกลุ่มองค์กรต่างๆในชุมชนเป็นอีกเงื่อนไขหนึ่งที่จะส่งผลกระทบต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ทั้งนี้กลุ่มองค์กรต่างๆในชุมชนมีส่วนสัมพันธ์กับผู้นำชุมชนเนื่องจากพบว่าผู้นำชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้นำในกลุ่มองค์กรต่างๆเช่นกัน โดยการที่ผู้นำเหล่านั้นจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มต่างๆขึ้นภายในชุมชน การที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้ใช้ประโยชน์จากป่าเทือกเขาบรรทัดเพื่อตอบสนองต่อการดำเนินชีวิตประจำวันและในด้านการเกษตร ทำให้ชุมชนมีความผูกพันกับทรัพยากรป่าต้นน้ำทั้งดิน น้ำ และป่า รวมไปถึงมีความผูกพันกันระหว่างชาวบ้านในชุมชนที่ช่วยกันบริหารจัดการป่าต้นน้ำ

“...ในชุมชนก็มีการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ทั้งกลุ่มสตรี กลุ่มอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชน แล้วก็ให้ชุมชนสามารถนำสิ่งที่มีอยู่แล้วภายในชุมชนเองมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ และชาวบ้านต่างก็เห็นถึงความสำคัญของการจัดการป่าต้นน้ำอย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากที่สุด...”
(อรอุมา บุญนิค, สัมภาษณ์ 23 มกราคม 2554)

การที่ในชุมชนนาชุมชนเห็ดมีการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรทางสังคมที่สำคัญต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการสร้างและจัดการทุนทางสังคมในชุมชน ซึ่งการที่ชาวบ้านเกิดการรวมกลุ่มในการดำเนินการใดๆ นั้น พลังกลุ่มจะเป็นพลังสำคัญที่จะกระตุ้นให้เกิดการบริหารจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การที่ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีกลุ่มทางสังคมต่างๆ ที่เข้มแข็ง สามารถช่วยกันบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพถือเป็นทุนทางสังคมที่เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

4. การเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

การที่ชุมชนสามารถจะแสดงศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพส่วนหนึ่งเกิดจากนโยบายหรือการพัฒนาที่ขึ้นอยู่กับภาครัฐ เช่นแนวทางของประเทศไทยในอดีต ภาครัฐไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในชนบทมากนัก ชุมชนท้องถิ่นต่างถูกปล่อยให้อยู่เป็นเอกเทศ ไม่ได้ได้รับความสนใจจากภาครัฐ จนกระทั่งเกิดแนวคิดการพัฒนาชุมชนขึ้นมาในช่วงปี พ.ศ.2500 รัฐบาลจึงเริ่มให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนมากขึ้น แต่ก็เป็นที่ไปในลักษณะการสั่งการจากเบื้องบน คือประชาชนจะอยู่ภายใต้อำนาจรัฐที่ทำหน้าที่สั่งการหรือกำหนดแนวทางการพัฒนาของชุมชนโดยชาวบ้านในชุมชนเองไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาแต่อย่างใด ในช่วงแรกของการพัฒนา รัฐมองว่าชุมชนไม่มีศักยภาพเพียงพอที่จะสามารถจัดการชุมชนได้ด้วยตนเองจึงเน้นการกำหนดนโยบายหรือโครงการต่างๆ จากส่วนกลางเพื่อให้ชุมชนดำเนินการตามแนวทางที่ได้วางไว้ อีกทั้งในช่วงแรกรัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานขึ้นในชุมชนเพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ จากการศึกษาชุมชนพบว่าโครงการหลายๆ โครงการที่เกิดจากการกำหนดจากภาครัฐมักจะไม่ประสบความสำเร็จมากนัก ผู้นำชุมชนได้ให้ความเห็นถึงประเด็นดังกล่าวว่า

“...โครงการของรัฐหลายๆ โครงการ เหมือนพวกชลประทาน ฝ่าย ประปาภูเขาแบบต่อแท่งก็ มันเป็นเหมือนโครงการ สิ้นเปลืองหมดเลย เพราะชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์เหมือน ชลประทานก็ยิ่งทำให้ขาดน้ำเข้านา ฝ่ายก็ไม่ค่อยได้มีคนดูแล เพราะเขาไม่รู้สึกรู้ว่ามีส่วนร่วม แท่งก้นน้ำมันก็ไม่ใช่วิถีชีวิตของคนภาคใต้...” (ประสิทธิ์ จิตต์สุวรรณ, สัมภาษณ์ 23 มกราคม 2554)

ภาพประกอบ 9 แทงก์น้ำและเหมืองชลประทานในชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย เมษายน 2554

จากภาพประกอบข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงโครงการพัฒนาจากภาครัฐที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ทำให้ในปัจจุบันสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ถูกปล่อยให้ทิ้งร้างในชุมชน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์เท่าที่ควร ทั้งนี้ระบบชลประทานที่รัฐมุ่งหวังจะให้ชุมชนมีความสะดวกในด้านการเกษตรมากขึ้นแต่กลับพบว่าเหมืองที่สร้างขึ้นไม่ได้สร้างประโยชน์ให้กับชุมชนมากนัก ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ปลายน้ำขาดแคลนน้ำในการทำนาเนื่องจากน้ำในเหมืองชลประทานไหลไม่ถึง ในปัจจุบันสายเหมืองที่สร้างโดยชลประทานจึงถูกตั้งรกร้างและชาวบ้านเองก็ไม่ได้ประโยชน์ รวมไปถึงฝายที่กรมชลประทานสร้างขึ้นก็ไม่ได้รับการดูแลจากชาวบ้านในชุมชนมากนัก เนื่องจากชาวบ้านมองว่าพวกเขาไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินการต่างๆตั้งแต่ต้นจึงไม่ได้รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ หรือโครงการประปาภูเขาที่ใช้ระบบของการจัดสรรน้ำผ่านแทงก์โดยต่อน้ำจากภูเขามาใส่แทงก์ไว้ให้ชาวบ้านในชุมชนมานำน้ำจากแทงก์ไปใช้ในครัวเรือน แต่ชาวบ้านในชุมชนมองว่าเป็นการจัดการที่ยุ่งยาก ไม่สะดวกต่อการใช้ประโยชน์ทำให้โครงการดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจจากชาวบ้านในชุมชน

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 – พ.ศ.2544) จึงได้มีการเสนอให้มีการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศ ให้หันมาพัฒนา “คน” เป็นศูนย์กลาง เป็นการพัฒนาที่มองเห็นถึง “ศักยภาพ” ของคนว่าคนทุกคนมีศักยภาพในตัวเองที่สามารถจะพัฒนาได้ การเน้นคนเป็นจุดมุ่งหมายของการพัฒนาคือการให้คนทุกคนได้รับการพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ มีส่วนร่วมกับภาครัฐในการพัฒนาประเทศ มีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมส่วนรวม รัฐจึงได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มมากขึ้น ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนให้สอดคล้องกับวิถีชุมชน จะเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงแนวคิดการพัฒนาประเทศของภาครัฐมีส่วนสำคัญอย่าง

มากต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ การที่รัฐเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนมากขึ้นทำให้รัฐได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้มีส่วนในการดำเนินงานต่างๆและมีส่วนร่วมในทุกๆกระบวนการ เช่น การที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เสนอโครงการพัฒนาต่างๆและมีส่วนในการดำเนินการทุกขั้นตอนโดยรัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนด้านงบประมาณให้กับชุมชนเท่านั้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ดำเนินการต่างๆด้วยตนเองทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้มากขึ้น เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้กับชาวบ้านในชุมชนอีกทั้งทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกว่าพวกเขาเองก็มีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและมีความกระตือรือร้นในการดำเนินกิจกรรมต่างๆมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจก็เป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน กล่าวคือ จากเดิมที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำไร่ทำนาทำให้ชุมชนจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติ จึงได้เกิดภูมิปัญญาระบบเหมืองฝายขึ้นในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนช่วยกันขุดเหมืองเพื่อนำน้ำไปใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชนร่วมกัน แต่ต่อมาในยุคของการพัฒนาระบบทุนนิยมทำให้ชาวบ้านหันไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวกันมากขึ้น โดยการปลูกยางพาราเนื่องจากมีราคาดีกว่าและลำบากน้อยกว่าการทำนา ทำให้ภูมิปัญญาการสร้างเหมืองดินเริ่มเลือนหายไป เยาวชนในชุมชนไม่ได้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านต่างๆที่เคยมีในชุมชนที่สำคัญคือในช่วงแรกของการพัฒนาทำให้ชาวบ้านในชุมชนส่วนหนึ่งต้องการที่จะขยายพื้นที่การเพาะปลูกสวนยางพาราโดยการแผ้วถางรุกล้ำพื้นที่ป่ามากขึ้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของการขยายตัวทางเศรษฐกิจได้ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านบางส่วนในชุมชนทำลายป่ากันมากขึ้น ต่อมาเมื่อเกิดกระแสการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกครั้งหนึ่ง มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้ความรู้แก่ชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาป่ามากขึ้นและเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้จนกระทั่งปัจจุบัน

“...คือถ้าถามเรื่องระบบทรัพยากร ป่าไม้ แล้วยังนี่...นี่ผมเพียงแค่อาคาการณ์นะ คาตการณ์ว่าในอนาคตนี้ต้องมีการช่วงชิงกันมากคือมองในเรื่องอนาคตนะ นี่เหมือนไฟฟ้าพลังน้ำเข้ามา พอทำไฟฟ้าพลังน้ำ เข้ามาผลิตไฟ น้ำที่ผลิตไฟเสร็จก็ปล่อยทิ้งลงในคลองนั่นแหละ แต่ว่าพอกันน้ำอย่างนั้นแล้ว อีกส่วนหนึ่งพวกที่

ใช้น้ำประปาที่จะพยายามเอาท่อเข้าไปต่อเพื่อเอาน้ำเข้ามาใช้ มันก็จะเกิดการช่วงชิงกัน พอเราต่อน้ำประปาเข้ามาใช้ แล้วน้ำเพื่อผลิตไฟฟ้าก็จะไม่พอ มันก็จะเป็นอย่างนั้น เพราะน้ำมันมาจากที่เดียวกัน กล่าวอนาคตจะเกิดการช่วงชิงกันตรงนี้มาก นี้ตามที่ดูรูปการนะ...” (หนูอิม ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้นำชุมชนยังได้แสดงความวิตกกังวลถึงการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติในอนาคตที่อาจจะเกิดการแย่งชิงกันได้อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่ก็ได้สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนยังคงมีความตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นซึ่งอาจจะส่งผลกระทบต่อชุมชนทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถจะรับมือต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆได้ดีขึ้น เมื่อชุมชนได้คำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงในอนาคตจะทำให้ชุมชนสามารถสร้างภูมิคุ้มกันโดยการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างเหมาะสมมากยิ่งขึ้น โดยสรุปการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองของประเทศเป็นส่วนหนึ่งที่เป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เคยหยุดนิ่งทำให้ชาวบ้านในชุมชนจำเป็นต้องก้าวตามให้ทันกระแสการเปลี่ยนแปลงต่างๆและพัฒนากระบวนการจัดการป่าต้นน้ำให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

5. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

หน่วยงานภายนอกต่างๆถือเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่จะสนับสนุนให้การบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องจากชุมชนท้องถิ่นหลายๆชุมชนต่างมีทุนภายในชุมชนอยู่แล้ว เช่น ทุนธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเชื่อ จิตสำนึกร่วมในการพัฒนาชุมชน เป็นต้น ซึ่งองค์ความรู้ต่างๆเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชน แต่หลายๆชุมชนอาจจะขาดความรู้ในการพัฒนาหรือต่อยอดทุนต่างๆในชุมชน ดังนั้นหน่วยงานภายนอกจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพได้ต่อไป โดยการเข้ามาให้ความรู้ต่างๆแก่ชุมชนหรือการส่งเสริมในด้านต่างๆที่ชุมชนยังคงต้องการความช่วยเหลืออยู่ สำหรับชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำจนกระทั่งเป็นชุมชนต้นแบบแห่งหนึ่งในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดตรัง จากการศึกษาพบว่าหน่วยงานที่เข้ามาสนับสนุนชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีดังนี้

5.1 สมาคมหยาดฝน

เป็นหน่วยงานแรกๆที่เข้ามาสนับสนุนชุมชนนาชุมชนเห็ดและมิบทบาทสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกันมากขึ้น สมาคมหยาดฝนเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2528 ที่จังหวัดตรัง ซึ่งได้จดทะเบียนเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้านคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม เมื่อปี พ.ศ.2536 สมาคมหยาดฝนได้เข้าไปสนับสนุนชุมชนในกลุ่มแม่ น้ำปะเหลียน ตั้งแต่พื้นที่ป่าต้นน้ำ พื้นที่ป่าสาธุ พื้นที่ป่าชายเลน ไปจนถึงชุมชนริมชายฝั่งทะเลอันดามัน เนื่องจากเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันทั้งลุ่มน้ำเพราะระบบนิเวศหนึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อภูมิเวศอื่น ดังนั้นพื้นที่ในแต่ละภูมิเวศจึงจะต้องมีกระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถประสานความร่วมมือระหว่างภูมิเวศต่างๆเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรังต่อไป การสร้างเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งเพื่อให้แต่ละชุมชนได้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในด้านต่างๆ เจ้าหน้าที่สมาคมหยาดฝนได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“...ทางสมาคมก็มีการส่งเสริมเยาวชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ มีการจัดค่ายเยาวชนเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียน เน้นให้เยาวชนเป็นตัวขับเคลื่อน ได้เรียนรู้เกี่ยวกับป่าต้นน้ำ มีการต่อเติมศูนย์การเรียนรู้ภูผาหมอก ภูผาเมฆ ก็จะเน้นในส่วนหมู่ 4 กับหมู่ 8 แต่ด้วยข้อจำกัดของเจ้าหน้าที่ด้วยทำให้บางครั้งก็ทำงานไม่เต็มที่มากนัก...” (ชนพัฒน์ สุนทรกิจจาภรณ์, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าทางสมาคมหยาดฝนยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเยาวชนซึ่งจะเป็นกลุ่มที่เป็นพลังสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนต่อไป สมาคมหยาดฝนได้ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ บนฐานคิดที่ว่า การอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจะไม่มีทางสำเร็จ ถ้าหากคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์และผลกระทบโดยตรงจากทรัพยากรธรรมชาติขาดเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สมาคมหยาดฝนจึงได้ทำงานในรูปแบบของการประสานความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับชาวบ้านในชุมชนผ่านทางโครงการและกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งความแตกต่างของกิจกรรมจะขึ้นอยู่กับ

กับสภาพของแต่ละชุมชน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชนนั้นๆ เช่น หากชุมชนดังกล่าวมีป่าสาคร ก็จะนำเรื่องการอนุรักษ์ป่าสาครมาเป็นกิจกรรมหลักของชุมชนนั้น โดยกิจกรรมต่างๆที่ได้มีการจัดทำขึ้น ชุมชนจะเป็นผู้ดำเนินการเองโดยมีสมาคมขยายคณาทำหน้าที่เป็นเสมือนพี่เลี้ยงคอยให้คำปรึกษา และให้ข้อมูล ผลจากการดำเนินการต่างๆนอกจากชุมชนจะได้เรียนรู้ถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และการจัดการทรัพยากรอย่างถูกต้องแล้ว ยังเป็นการปลูกจิตสำนึกให้กับชาวบ้านในชุมชนได้ดูแลและจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองอย่างต่อเนื่อง สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกหลาน นอกจากนี้ชุมชนยังได้เรียนรู้กระบวนการทำงานในรูปของกระบวนการกลุ่ม เพื่อดูแลจัดการกับปัญหาต่างๆ ประสบการณ์ที่ได้รับจากกระบวนการทำงานและการแก้ไขปัญหาเหล่านี้จะได้นำไปปรับใช้กับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นการพัฒนาศักยภาพของผู้นำชุมชนและสร้างความแข็งแกร่งให้ชุมชนไปพร้อมๆกัน

การทำงานของสมาคมขยายคณาจะไม่เน้นผลสัมฤทธิ์อันเป็นรูปธรรมจากโครงการหรือกิจกรรมต่างๆที่ชุมชนกระทำเป็นเป้าหมายหลัก แต่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ในการทำงาน การหาแนวทางในการแก้ไขและจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้ การใช้ปัจจัยที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกชุมชนอย่างเหมาะสม โดยจะเข้าไปเสริมสิ่งที่มีอยู่แล้วในชุมชนสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาอาชีพตามความถนัดโดยคำนึงถึงศักยภาพของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ความสอดคล้องและวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชน โดยเน้นผลที่ได้รับให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนให้มากที่สุด ให้ชุมชนมีกระบวนการคิด มีกลุ่มที่เข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น และสามารถจัดการปัญหาและความต้องการของชุมชนได้

สมาคมขยายคณาได้เข้ามาสนับสนุนพื้นที่ป่าต้นน้ำในช่วงประมาณปี พ.ศ.2546 โดยได้กระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนป่าต้นน้ำตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น กระตุ้นให้ชุมชนใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว กล่าวคือได้ให้งบประมาณสนับสนุนกลุ่มสตรีไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆเพื่อที่จะได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และสามารถนำสิ่งที่ได้รับจากการศึกษาดูงานนั้นมาปรับใช้กับชุมชนต่อไป จากการที่กลุ่มสตรีได้ไปศึกษาดูงานในหลายๆพื้นที่จึงทำให้เกิดแนวความคิดที่จะสร้างกลุ่มเครื่องแกงตำมือขึ้นมา ซึ่งวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตเครื่องแกงส่วนใหญ่จะเป็นทรัพยากรจากภายในท้องถิ่นเอง เช่น พริกไทย ขมิ้น เป็นต้น สมาคมขยายคณาได้เข้ามาสนับสนุนในด้านงบประมาณการลงทุนของกลุ่มและได้เป็นที่ปรึกษา คอยให้คำแนะนำชาวบ้านในเรื่องการตลาดและบรรจุภัณฑ์ต่างๆ โดยทางสมาคมจะปล่อยให้ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินการต่างๆด้วยตนเองเพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ศักยภาพของตนเองอย่างเต็มที่และสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ในระยะยาวต่อไป นอกจากนี้ยังได้พยายามเข้ามาประสาน

ความร่วมมือกับชุมชน ด้วยการให้การสนับสนุน และส่งเสริมกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การให้งบประมาณสนับสนุนกิจกรรมการศึกษาาระบบนิเวศป่าต้นน้ำ การสร้างสวนป่าของโรงเรียนวัดควนนิมิตศิลา เพื่อให้เยาวชนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ ตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้และได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่าต่อไป การส่งเสริมการดำเนินงานของกลุ่มรักย์เดินภูผาหมอก ด้วยการสนับสนุนงบประมาณสร้างศูนย์การเรียนรู้ระบบนิเวศป่าต้นน้ำ การสนับสนุนงบประมาณสร้างโรงเรียนเพาะชำกล้าไม้ เพื่อให้การดำเนินงานของกลุ่มเกิดประสิทธิภาพมากขึ้น การทำปฎิบัติเพื่อให้ชุมชนลดการใช้ปุ๋ยชีวภาพที่จะเป็นการทำลายธรรมชาติ การปล่อยปลาในคลองเพื่อเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ปลาและให้ชุมชนได้ร่วมกันดูแลรักษาแหล่งน้ำต่อไป การอบรมสัมมนากลุ่มผู้นำและเยาวชนให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เป็นต้น

การดำเนินการของสมาคมหยาดฝน เป็นกระบวนการที่กระตุ้นให้ชาวบ้านคิดและตัดสินใจด้วยตนเอง ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้โดยการมีสมาคมหยาดฝนเป็นผู้คอยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนา ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทรัพยากรท้องถิ่น ตามศักยภาพของชุมชนเอง นอกจากนี้สมาคมหยาดฝนยังมีโครงการต่างๆที่ช่วยกระตุ้นจิตสำนึกของเยาวชนในการร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีแนวคิดว่าการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ควรที่จะมีการปลูกฝังจิตสำนึกกันตั้งแต่ยังเด็ก เนื่องจากเด็กจะเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนต่อไปในอนาคต มีการจัดโครงการเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำให้แก่เยาวชนได้เข้าใจและเห็นคุณค่าของป่าต้นน้ำ ตลอดจนเพื่อสร้างจิตสำนึกที่ดีให้แก่เยาวชนในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำอย่างรู้ค่า ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป

การที่สมาคมหยาดฝน ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนชุมชนอย่างจริงจังให้ชาวบ้านในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า ให้ความรู้แก่ชุมชนในด้านการจัดการต่างๆและให้ชุมชนได้ดำเนินการต่างๆด้วยตนเอง จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้พัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำผ่านการดำเนินการตามกระบวนการและโครงการต่างๆอย่างต่อเนื่อง เจ้าหน้าที่จากสมาคมหยาดฝนซึ่งทำงานในชุมชนมาอย่างต่อเนื่องได้แสดงความคิดเห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่า

“...ตอนนี้ชุมชนก็มีศักยภาพและชุมชนก็มีความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง ความเข้มแข็งหรือไม่เข้มแข็งของชุมชนนี้ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนอย่างเดียว ภาครัฐที่กุมอำนาจอยู่ก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนด้วย มันต้องเกิดจากการประสานงานกันของหลายๆฝ่าย...” (พงศ์เทพ แก้วเสถียร, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้นั้นจะต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างภาคส่วนต่างๆในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่น ในปัจจุบันสมาคมหยาดฝนไม่มีเจ้าหน้าที่ประจำอยู่ในชุมชนป่าต้นน้ำ เนื่องจากขาดแคลนเจ้าหน้าที่ในการดำเนินงาน แต่สมาคมก็ยังคงมีบทบาทในการสนับสนุนชุมชนอย่างต่อเนื่องโดยการประสานงานกับผู้ใหญ่บ้านในชุมชนให้เป็นผู้ที่คอยขับเคลื่อนงานต่างๆของชุมชน สมาคมจะสนับสนุนชุมชนโดยการนำผู้นำชุมชนไปศึกษาดูงานจากภายนอกก่อนที่จะนำมาปรับใช้กับชุมชนต่อไป ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น กล่าวโดยสรุปสมาคมหยาดฝนเป็นหน่วยงานภายนอกที่มีส่วนสำคัญทำให้ชุมชนนาชุมเห็ดสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างเหมาะสมมากขึ้นโดยการเข้ามากระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้เกิดจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

5.2 สำนักงานพลังงานจังหวัดตรัง

เป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงพลังงานที่เข้ามาสนับสนุนชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549 โดยเป็นหน่วยงานที่ให้ความสำคัญกับการค้นหาศักยภาพของชุมชนในด้านการใช้พลังงานทดแทน เนื่องมาจากแนวคิดที่ว่าใน โลกยุคปัจจุบันที่จำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งพลังงานต่างๆจึงถูกนำไปใช้เพื่อการดำรงชีวิตมากขึ้น พลังงานต่างๆในโลก เช่น น้ำมัน ก๊าซธรรมชาติ เป็นต้น เป็นทรัพยากรที่มีแนวโน้มว่าจะเกิดความขาดแคลนและเกิดการแย่งชิงกันได้ในอนาคต จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่เราจะต้องค้นหาพลังงานทดแทนต่างๆเพื่อให้สามารถใช้พลังงานต่างๆได้อย่างยั่งยืนต่อไป โดยทางสำนักงานพลังงานจังหวัดได้เข้ามาผลักดันและให้งบประมาณสนับสนุน โครงการต่างๆ เช่น การร่วมมือระหว่างกระทรวงพลังงานและองค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด ในการคิดโครงการวางแผนพลังงานชุมชน เพื่อค้นหาพลังงานทดแทน คือ การผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เนื่องจากตำบลนาชุมเห็ดมีแหล่งน้ำหลายสายที่เหมาะสมแก่การผลิตกระแสไฟฟ้า นอกจากนี้ทางพลังงานจังหวัดได้มีการณรงค์ให้ชาวบ้านในชุมชน

ได้ตระหนักถึงการประหยัดพลังงาน การใช้พลังงานได้อย่างยั่งยืน มีการเข้าค่ายครอบครัวต้นแบบ และค่ายเยาวชนรักษ์พลังงาน เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนมีจิตสำนึกในการประหยัดพลังงานต่อไป สำนักงานพลังงานจังหวัดตรังได้เข้ามาสนับสนุนชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนผ่านโครงการต่างๆ ได้แก่

5.2.1 โครงการสร้างโรงไฟฟ้าพลังงานน้ำ เกิดขึ้นเนื่องจากในชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การนำมาใช้ประโยชน์ โดยทางพลังงานจังหวัดได้เข้ามาให้ความรู้กับชาวบ้านในเรื่องเกี่ยวกับพลังงานต่างๆ เพื่อให้รู้จักการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาทำให้เกิดประโยชน์ ชาวบ้านจึงคิดว่าน้ำเป็นจุดเด่นของชุมชนเนื่องจากในชุมชนมีแม่น้ำ ถ้าคลองสามารถที่จะทำเป็นฝายเพื่อนำมาทำเป็นโรงไฟฟ้าพลังงานน้ำได้ ทำให้การจัดทำโครงการโรงไฟฟ้าพลังงานน้ำโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน การสร้างโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำในพื้นที่ตำบลนาชุมเห็ดนี้ มีประชาชนให้ความสนใจเข้าร่วมกันเป็นจำนวนมาก ทั้งช่วยกันระดมความคิดเห็น และพูดคุยกันถึงปัญหาที่จะตามมาในอนาคต พร้อมกับวิธีการแก้ไข ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการก่อสร้างโรงไฟฟ้าพลังงานน้ำ เพราะเป็นโครงการที่ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมมากนัก และยังมีส่วนในการช่วยกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำต่อไป เนื่องจากหากป่าไม้ถูกทำลายย่อมไม่มีกระแสน้ำเพียงพอที่จะนำไปปั่นกระแสไฟฟ้า โดยจะดำเนินการขึ้นใน 5 พื้นที่ คือ คลองห้วยว่าว หมู่ที่ 2 คลองใหญ่ หมู่ที่ 4 คลองลำพิกุล หมู่ที่ 4 คลองลำขนุน หมู่ที่ 8 และคลองลำปีน๊ะ หมู่ที่ 8 ด้วยงบประมาณในด้านต่างๆ เช่น ฝายพร้อมอาคารรับน้ำ และทางระบายตะกอน เป็นเงิน 1,250,000 บาท ระบบส่งน้ำ เป็นเงิน 6,000,000 บาท โรงไฟฟ้า เป็นเงิน 500,000 บาท เครื่องกังหันน้ำและเครื่องกำเนิดไฟฟ้าพร้อมอุปกรณ์ เป็นเงิน 7,500,000 บาท สายส่งไฟฟ้าพร้อมอุปกรณ์ เป็นเงิน 7,550,000 บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 35,500,000 บาท ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณทั้งหมดจากกระทรวงพลังงาน (ไชย ส่องอาชีพ 2551) บุญชอบ ทองโอ ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยถึงประเด็นที่ว่า การผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำจะส่งผลกระทบต่อความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติหรือไม่

“...การผลิตกระแสไฟฟ้าจะกระทบต่อทรัพยากรน้ำไม่เกิน 5 % โดยจะนำกำลังความแรงของน้ำมาปั่นไฟ ก่อนที่จะปล่อยน้ำคืนสู่ธรรมชาติต่อไป โครงการนี้ยังเป็นการกินรายได้ให้กับน้ำ กินรายได้ให้กับธรรมชาติ คือ อบต.จะนำกำไรที่ได้จากการผลิตกระแสไฟฟ้าไปแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำ นำไปปลูกป่าเพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งจะนำไปสนับสนุนกลุ่มต่างๆ

ในชุมชน การผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำจะเป็นการวัดทรัพยากร
ป่าด้วยน้ำ กล่าวคือ หากป่าลด น้ำลด ไฟก็จะลดตามไปด้วย...”

(บุญชอบ ทองโอ, สัมภาษณ์ 23 มกราคม 2554)

“...การสร้างโรงไฟฟ้าขึ้นในชุมชน ก็คือเหมือนกับว่าทำให้
ชุมชนจะต้องดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ถ้าไม่มีน้ำ ก็ไม่มีไฟฟ้า ไม่มี
ประปา ก็เหมือนว่านั่นเป็นสิ่งที่ต้องบริหารจัดการโดยชุมชน...”

(ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นเป็นเสียงส่วนหนึ่งของผู้เกี่ยวข้องและชาวบ้านใน
ชุมชนที่มองว่าการทำโครงการโรงไฟฟ้าพลังน้ำนั้นจะผลดีมากกว่าส่งผลเสียแก่ชุมชน เนื่องจากจะ
ใช้น้ำเพียงบางส่วนในการปั่นกระแสไฟฟ้าก่อนที่จะผันน้ำคืนสู่ธรรมชาติเหมือนเดิม ชาวบ้านจึง
เชื่อว่าการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำจะไม่กระทบต่อทรัพยากรป่าต้นน้ำมากนัก อีกทั้งจะทำให้
ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำกันมากขึ้นเนื่องจากหากป่าขาด
น้ำย่อมส่งผลต่อการผลิตกระแสไฟฟ้า เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภายนอกคนหนึ่งได้กล่าวถึงประเด็น
นี้ว่า

“...ถ้าถามว่าการทำโรงไฟฟ้าจะมีผลกระทบต่อธรรมชาติเรเปล่า
มันก็มี แต่ไม่ได้ถึงขนาดโรงไฟฟ้าขนาดใหญ่ที่เขาเป็นข่าวกัน
เพราะมันเป็นขนาดเล็ก เขาไม่ได้มีเป้าหมายจะตั้งโรงงานไฟฟ้า
เพื่อขายไฟฟ้าให้กับการไฟฟ้า แต่เขาตั้งใจที่จะทำเพื่อให้เห็นว่า
มันเป็นพลังงานทางเลือกได้ ชุมชนเขามีทรัพยากรพวกนี้อยู่ มีน้ำ
มีป่า เขาก็มีศักยภาพที่จะพัฒนาได้...” (พงศเทพ แก้วเสถียร,
สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนและบุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการ
จัดการป่าต้นน้ำของชุมชนต่างให้ความเห็นไปในทิศทางเดียวกันว่าการสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำจะไม่
กระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมากนัก แต่จะเป็นส่วนหนึ่งที่จะกระตุ้นให้
ชุมชนพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำมากขึ้น

5.2.2 โครงการสร้างพลังงานทดแทน การสนับสนุนของสำนักงานพลังงาน

จังหวัดส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับการพัฒนาศักยภาพของชุมชนเอง เช่น

- การใช้ประโยชน์จากพลังงานชีวมวล เมื่อทางพลังงานจังหวัดได้เข้ามาสำรวจทรัพยากรของชุมชนและได้พบว่า ชุมชนนั้นมีเศษไม้เหลือใช้จำนวนมากซึ่งสามารถนำมาทำเป็นไม้ฟืนได้ จึงได้ร่วมมือกับผู้นำชุมชนที่จะจัดทำพลังงานชีวมวลขึ้น โดยนำความรู้ที่ทางพลังงานเข้ามาแนะนำ ประกอบกับนำภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาประยุกต์ใช้ร่วมกัน ประกอบไปด้วย การสร้างเตาแก๊สชีวมวล เตาเศรษฐกิจ เตาเผาถ่าน ถึง 200 ลิตร เตาฟืนขนาดเล็ก เป็นต้น เพื่อช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนประหยัดค่าใช้จ่ายในส่วนของการใช้เชื้อเพลิง สามารถนำเอาสิ่งของที่เหลือใช้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ ตลอดจนเป็นการรักษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาของชาวบ้านในชุมชน

- การผลิตแก๊สชีวภาพ เนื่องจากทางพลังงานจังหวัดตรงได้เข้าไปสำรวจศักยภาพและทรัพยากรที่ทางหมู่บ้านนาชุมเห็ดมีจึงได้สังเกตเห็นว่าทรัพยากรที่นาชุมเห็ดมีนั้นสามารถนำมาทำแก๊สชีวภาพได้ ประกอบกับปัญหาที่ชาวบ้านชุมชนนาชุมเห็ดได้พบเจอ คือ กลิ่นของมูลสุกรที่เลี้ยงได้ส่งกลิ่นรบกวนชาวบ้าน และมูลสุกรที่ไม่ได้จัดเก็บเป็นระบบ จึงทำให้ชาวบ้านเองมีความคิดเห็นสอดคล้องกับทางพลังงานจังหวัดที่จะจัดทำแก๊สชีวภาพจากมูลสุกรขึ้นเพื่อลดปัญหาได้ดังกล่าว และยังเป็นการทำประโยชน์ให้กับชาวบ้านเองอีกด้วย ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถลดการใช้แก๊สหุงต้มในการประกอบอาหารได้ ซึ่งจะช่วยลดในเรื่องของค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

5.2.3 โครงการริสอร์ทชุมชน เกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนได้ไปศึกษาดู

งานในชุมชนอื่น ๆ ที่มีการจัดการริสอร์ทชุมชนหรือโฮมสเตย์ ทำให้ทางชุมชนเกิดแนวคิดที่จะสร้างริสอร์ทชุมชน โดยการสนับสนุนของสำนักงานพลังงานจังหวัด เนื่องจากชุมชนนาชุมเห็ดมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนบ่อยครั้งและทางชุมชนเองก็มีการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูผาหมอก การจัดการริสอร์ทชุมชนจะเป็นทางเลือกหนึ่งของผู้ที่เข้ามาเยือนชุมชนนาชุมเห็ดให้สามารถพักผ่อนในชุมชนและเที่ยวชมทัศนียภาพตลอดจนชมฐานการเรียนรู้ต่างๆของชุมชนได้อย่างสะดวก อีกทั้งเพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับชาวบ้านในชุมชนนอกเหนือจากอาชีพหลักคือการทำสวนยางพารา เป็นการประชาสัมพันธ์ชุมชนให้เป็นที่รู้จักในหมู่นักท่องเที่ยวมากขึ้น โครงการริสอร์ทชุมชนจะสอดคล้องกับโครงการฐานเรียนรู้พลังงานของชุมชนและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ มีการกำหนดกิจกรรมต่างๆของนักท่องเที่ยว ได้แก่ การศึกษาดูงานฐานพลังงานชุมชน การเดินขึ้นภูผาหมอก การเที่ยวน้ำตกสายรุ้ง น้ำตกสายนารี ศึกษาระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ป่าดิบชื้น และเข้าพักในริสอร์ท เป็นต้น ในการดำเนินงานต่างๆมีการประชุมและแบ่งฝ่ายกันอย่างชัดเจน โดยมีสำนักงานพลังงานจังหวัดสนับสนุนในด้านงบประมาณและให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านในชุมชน

ปัจจุบันชุมชนนาชุมเห็ด เป็น 1 ใน 80 ชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงพลังงาน ให้ดำเนินโครงการแผนพลังงานชุมชน โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้เรียนรู้และเข้าใจแนวทางในการอนุรักษ์พลังงาน รวมทั้งสามารถค้นหาพลังงานทดแทน ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดเป็นแผนพลังงานชุมชนขึ้นมาตามความต้องการของชุมชน และสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง เพราะมีคณะทำงานแผนพลังงานชุมชนระดับตำบลคอยกำกับดูแล และมีการพัฒนาศักยภาพของคณะทำงาน โดยสำนักงานพลังงานจังหวัดตรัง ซึ่งจากการดำเนินการตามแผนพลังงานของชุมชน ทำให้ตำบลนาชุมเห็ด ได้รับรางวัลชนะเลิศการประกวดแผนพลังงานดีเด่น และได้รับรางวัลถ้วยพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ภาพประกอบ 10 - 11 ศูนย์เรียนรู้พลังงานชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานพลังงานจังหวัด และการดำเนินการสร้างโรงไฟฟ้าพลังน้ำของชุมชน
ที่มา : สำนักงานพลังงานจังหวัด 2554

จากภาพประกอบเป็นการดำเนินงานของชุมชนนาชุมเห็ดที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานพลังงานจังหวัด โดยสรุปการสนับสนุนจากสำนักงานพลังงานจังหวัดตรัง นอกจากช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนรู้จักการอนุรักษ์พลังงานและช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ยังมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้ชุมชนสามารถแสดงศักยภาพในการจัดการต่างๆออกมาได้มากขึ้นและช่วยพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากโครงการต่าง ๆ นั้นทางสำนักงานพลังงานจังหวัดได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการต่างๆอย่างเต็มที่ ทางสำนักงานพลังงานมีหน้าที่เป็นเพียงผู้ที่ช่วยกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนและคอยให้คำปรึกษาตลอดจนให้การ

สนับสนุนด้านงบประมาณดำเนินการ สำนักงานพลังงานจังหวัดตรังจึงเป็นหน่วยหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด

5.3 สำนักงานพัฒนาที่ดิน

สังกัดกรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้เข้ามาให้ความรู้แก่ชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับการทำเกษตรกรรม เพื่อให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการดูแลรักษา วิธีการจัดการดิน และการใช้ประโยชน์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาการเกษตรในพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น ชาวบ้านจะได้มีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีงานทำตลอดปี อันจะนำไปสู่ความต่อเนื่องในการประกอบอาชีพทางการเกษตรที่มีความยั่งยืนตลอดไป นอกจากนี้ทางสำนักงานพัฒนาที่ดินได้คัดเลือกเกษตรกรในชุมชนให้เป็นหมอดินอาสา ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของกรมพัฒนาที่ดิน เป็นผู้ประสานงานในทุกๆ เรื่องที่เป็นงานรับผิดชอบของกรมพัฒนาที่ดิน เช่น การฟื้นฟูระบบปรับปรุงดิน การใช้เทคนิควิธีต่างๆ ในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น ชาวบ้านในชุมชนที่มีปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรดินก็สามารถจะไปปรึกษาจากหมอดินอาสาได้ตลอดเวลา การสนับสนุนของสำนักงานที่ดินมีส่วนให้ชุมชนสามารถนำทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาปรับใช้ในการประกอบอาชีพของตนเองได้ ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองมากขึ้น ทำให้ในปัจจุบันชาวบ้านในหลายๆพื้นที่ให้ความสำคัญกับการทำสวนผลไม้หรือสวนไม้ยืนต้นมากขึ้น นอกจากการทำสวนยางพาราซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านในชุมชน

ภาพประกอบ 12 - 13 แปลงสาธิตทำไร่นาสวนผสม และสภาพที่ดินของชุมชนนาชุมเห็ด
ที่มา: สายสกุล วิเชียรฉาย 2553

จากภาพประกอบแสดงให้เห็นถึงแปลงสาธิตการทำไร่นาสวนผสม และ สภาพที่ดินของชุมชน เนื่องจากชุมชนนาชุมเห็ดมีพื้นที่อยู่ในบริเวณป่าต้นน้ำจึงทำให้มีทรัพยากร ธรรมชาติ ทั้งดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกหรือทำเกษตรกรรมต่างๆ พืชผลต่างๆมีความเจริญงอกงามได้ดี จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนจะต้องมีความรู้ในด้านการจัดการดินและใช้พื้นที่ในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุลของธรรมชาติ การเข้ามาสนับสนุนในด้านการจัดการทรัพยากรดินของสำนักงานพัฒนาที่ดินจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในด้านการจัดการดินได้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่มากยิ่งขึ้น

“...คือบางครั้งมันจะมีโครงการจากรัฐเข้ามา แต่ชุมชนไม่ได้ใช้ประโยชน์ ก็เหมือนถังพักน้ำของโรงเรียน เห็นไหม ชาวบ้านไม่ค่อยได้ใช้ ตอนนี่ก็ร้างไป คือบางโครงการมันอาจไม่ได้มีความจำเป็นสำหรับชุมชน มันมีความจำเป็นสำหรับที่อื่น แต่โครงการมันออกมาแล้วแบบนั้น ก็ต้องให้ทุกชุมชนเหมือนกัน อีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเรื่องน้ำที่เขาต่อถังมาตามบ้าน ต่อถังสี่เหลี่ยมเอาไว้ หลังจากนั้นก็ต้องถูกทุบทิ้ง เพราะว่าชาวบ้านไม่มีความต้องการ หลากๆโครงการของรัฐที่เราไม่มีความต้องการ แต่เขาให้มา บางทีมันก็เกิดความสิ้นเปลือง...” (ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

บทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในบางครั้งก็ได้ส่งผลดีต่อชุมชนเพียงอย่างเดียว เนื่องจากในบางครั้งโครงการที่สนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกไม่ตรงกับความต้องการของชาวบ้านในชุมชนอีกทั้งยังไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน จากการมุ่งเน้นพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนในช่วงเริ่มต้นของการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นจำนวนมาก สิ่งก่อสร้างบางส่วนก็ถูกทิ้งร้างไว้โดยชุมชนไม่ได้ใช้ประโยชน์ โครงการบางโครงการก็เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าโดยไม่ได้ก่อให้เกิดความยั่งยืนหรือเกิดประโยชน์ต่อชุมชนในระยะยาว เป็นส่วนหนึ่งที่ได้สะท้อนให้เห็นว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวไม่ประสบความสำเร็จและไม่ได้ก่อให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นแต่อย่างใด แต่อย่างไรก็ตามหลายๆโครงการพัฒนาของภาครัฐ ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดก็สามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับวิถีชีวิตของชุมชนได้

“...หลายๆอย่างชุมชนก็เอามานูรณาการได้ อย่างเช่น ยุงข้าว ที่ตอนนี้ชุมชนไม่มีข้าวแล้ว เพราะชุมชนไม่ได้ปลูกข้าว เราก็เอามาตัดแปลงใช้ประโยชน์อื่นๆ เช่น เป็นโรงน้ำดื่ม เป็นลานพักยาง หรืออย่างเช่นการมีถังพักน้ำที่ควนหิน ก็สามารถนำมาบูรณาการใหม่ได้ทั้งหมด...” (ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของภาครัฐเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้แสดงศักยภาพในการบริหารจัดการต่างๆออกมาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การที่ชุมชนสามารถนำสิ่งก่อสร้างที่เป็นผลจากการพัฒนาของภาครัฐมาบูรณาการให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงวิถีคิดและการดำเนินงานที่มีประสิทธิภาพของชุมชน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนนาชุมเห็ดมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ

นอกจากหน่วยงานภายนอกที่ได้กล่าวข้างต้นซึ่งเป็นหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญต่อการสนับสนุนชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด ที่จะมีบทบาทในการสนับสนุนด้านงบประมาณแก่ชุมชนสำหรับการพัฒนาชุมชน อีกทั้งมีโครงการปลูกป่าเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยจะเชิญชวนชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมาร่วมกันปลูกต้นไม้บริเวณชุมชนเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนโครงการพัฒนาโรงไฟฟ้าพลังน้ำของชุมชนร่วมกับสำนักงานพลังงานจังหวัด หน่วยงานพัฒนาสังคมจังหวัดตรง ได้เข้ามาสนับสนุนในด้านการให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการกลุ่มในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น รวมทั้งเกษตรจังหวัดหรือเกษตรอำเภอที่ได้เข้ามาสนับสนุนเกี่ยวกับการเพาะปลูกหรือให้ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานด้านการเกษตรของชุมชน

กล่าวโดยสรุปการที่หน่วยงานภายนอกได้เข้ามาให้การสนับสนุนชุมชนอย่างต่อเนื่องในด้านการจัดการป่าต้นน้ำ เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่สำคัญทำให้ชุมชนนาชุมเห็ดสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เนื่องจากหน่วยงานภายนอกต่างๆเหล่านั้นได้เข้ามาให้การสนับสนุนหรือเพิ่มเติมในส่วนที่ชุมชนยังขาดและต้องการความช่วยเหลือ ทำให้ชุมชนสามารถจัดการองค์ความรู้ต่างๆจนกลายเป็นชุมชนต้นแบบในการพัฒนาการจัดการป่าต้นน้ำแก่ชุมชนอื่นๆต่อไป

6. การฝึกอบรม/ศึกษาดูงานต่างๆ

“...ชุมชนก็ได้ออกไปศึกษาดูงานข้างนอกอยู่บ่อยๆ เคยไปดูงานที่จังหวัดนครศรีธรรมราช ตอนวันเกษตรแห่งชาติ วันที่ 16 นี้ก็จะไปดูงานที่กั้นตัง เกี่ยวกับการทำกระดาษสา เพราะว่าชุมชนจะได้นำมาปรับใช้กับการทำงานของชุมชน ในการฝึกอบรมต่างๆ ชุมชนก็ได้ฝึกลูกอยู่เรื่อยๆนะ มีหน่วยงานโน่นนี่เข้ามาอยู่บ่อย เพราะว่าบางเรื่องชุมชนก็ยังไม่รู้ดี...” (อรอุมา บุญนิค, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

บัณฑิตอาสา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ซึ่งได้ลงไปทำงานในชุมชนนาชุมเห็ดมาเป็นระยะเกือบหนึ่งปีได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังถึงการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานของชุมชนว่าชุมชนมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำผ่านการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานในชุมชนอื่นๆอย่างต่อเนื่อง โดยทางสำนักบัณฑิตอาสาเองก็มีส่วนสำคัญต่อการนำชาวบ้านในชุมชนไปศึกษาดูแลรวมทั้งการฝึกอบรมให้กับชาวบ้านในชุมชนเพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในด้านต่างๆให้มากขึ้น กลุ่มชาวบ้านในชุมชน คือ ผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำกลุ่มต่างๆมักจะได้รับโอกาสไปศึกษาดูงานนอกสถานที่จากชุมชนอื่นๆที่ประสบความสำเร็จในด้านการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เช่น การศึกษาดูงานชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชุมชนป่าต้นน้ำที่เข้มแข็งมากชุมชนหนึ่งจนเป็นที่รู้จักของนักท่องเที่ยวทั่วไป เป็นต้น ประโยชน์ของการศึกษาดูงานในชุมชนอื่นๆคือชาวบ้านจะได้นำประสบการณ์และองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอด/เผยแพร่จากชุมชนอื่นมาปรับใช้กับชุมชนนาชุมเห็ดได้ต่อไป ตลอดจนเกิดการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆ ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สามารถก่อให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆในอนาคต ส่งผลดีต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ นอกจากการศึกษาจากหน่วยงานภายนอก ชาวบ้านยังได้กล่าวว่า

“...ที่นี้ก็มีคนภายนอกเข้ามาดูงานอยู่บ่อยๆ ในด้านการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ การอนุรักษ์พลังงาน การทำโรงไฟฟ้าในอนาคต ป่าว่ามันก็ดีนะ มันเป็นการประชาสัมพันธ์ชุมชนให้บุคคลภายนอกได้รู้จัก ได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน ประโยชน์ก็ตกอยู่กับชุมชนทั้งนั้น...” (สุภา มาแสง, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากปรากฏการณ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการติดต่อสื่อสารกันระหว่างชุมชนต่างๆ เป็นกระบวนการหนึ่งที่มีผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชน เนื่องจากทำให้แต่ละชุมชนได้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันนำมาซึ่งการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นกระบวนการหนึ่งที่จะพัฒนาความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนอย่างบูรณาการมากขึ้น ในปัจจุบันชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนและด้านการอนุรักษ์พลังงาน เนื่องจากชุมชนได้รับรางวัลต่างๆ ในระดับประเทศและในระดับจังหวัดบ่อยครั้งทำให้เริ่มเป็นที่รู้จักขององค์กรภายนอกมากขึ้น เช่น มีคณะจากประเทศพม่า ประเทศฝรั่งเศส นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยฮาวายและมหาวิทยาลัยวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา เข้ามาศึกษาดูงานเรื่อง การจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเครือข่ายลุ่มน้ำปะเหลียนในอำเภอต่างๆ ของจังหวัดตรัง เข้าเยี่ยมชมและศึกษาเรียนรู้เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง นักศึกษาเข้ามาศึกษาชุมชน เรื่อง พืชผักสมุนไพรพื้นบ้านกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ยั่งยืน เป็นต้น การที่ชุมชนมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่องเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถเป็นตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนนาชุมเห็ดมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภายนอก แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของชุมชนนาชุมเห็ดในการจัดการป่าต้นน้ำ

การที่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชนแต่ละครั้ง ชาวบ้านในชุมชนเองก็จะมีส่วนร่วมในการดำเนินการต่างๆ แตกต่างกันไป เช่น บางกลุ่มก็จะทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยาย บางกลุ่มก็ทำหน้าที่ต้อนรับบุคคลภายนอก บางกลุ่มก็จะทำหน้าที่ประกอบอาหารเลี้ยงแขก เป็นต้น การต้อนรับบุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงานจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะกระตุ้นให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน นอกจากนี้ในชุมชนนาชุมเห็ดยังมีนักศึกษาจากสถาบันต่างๆ เข้ามาฝึกงานในชุมชนเป็นประจำทุกปีโดยจะเข้ามาศึกษาเรียนรู้เรื่องต่างๆ ภายในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้ทบทวนองค์ความรู้ต่างๆ ของชุมชนและมองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนผ่านการบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนหรือการให้ข้อมูลชุมชนแก่นักศึกษาฝึกงาน นอกจากนี้จะเป็นการนำเสนอชุมชนให้เป็นที่รู้จักของบุคคลภายนอกแล้วนั้นยังทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเช่นกัน

ภาพประกอบ 14 – 15 กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชน
ที่มา : อรุณา บุญนิต 2554

“...เราก็มีการอบรมอยู่บ่อยๆ วันก่อนก็ไปอบรม เรื่องวิถีเศรษฐกิจพอเพียง กลับมาก็ถือว่า ได้ผลดีนะ ได้มองเห็นวิสัยทัศน์ที่กว้างขึ้น แล้วชุดใหม่กำลังจะเข้ามาอีก ให้ชาวบ้านได้อบรมอย่างต่อเนื่อง ใครจะอบรมก็ได้แล้วแต่ความพร้อมของพี่น้องในชุมชนเอง ก็ถ้าเข้าไปตรงนี้มัน ไม่มีส่วนเสีย มีแต่ได้ ได้ความรู้ ได้ประสบการณ์ ได้หลายๆเรื่อง แล้วหลังจากนั้นชาวบ้านก็เอาสิ่งที่ได้รับมาแชร์ มาแลกเปลี่ยนกัน...” (ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าการฝึกอบรมหรือการศึกษาคุณงานต่างๆจะส่งผลดีต่อชุมชนได้ก็ต่อเมื่อชาวบ้านในชุมชนนำประสบการณ์ต่างๆที่ได้รับมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันและรู้จักนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน กล่าวโดยสรุปการที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้รับการฝึกอบรมและศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่องทำให้ชุมชนสามารถนำความรู้และประสบการณ์ต่างๆที่ได้รับมาปรับใช้กับชุมชนได้ต่อไป จึงเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่าศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนจะแสดงออกผ่านวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่นและแนวคิดต่างๆของชุมชน ผู้วิจัยได้จำแนกศักยภาพด้านต่างๆของชุมชน ดังนี้

1. ศักยภาพด้านภูมิปัญญา

ในแต่ละชุมชนย่อมมีองค์ความรู้ด้านต่างๆแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมและประสบการณ์การเรียนรู้ต่างๆของชุมชน ซึ่งภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้เหล่านั้นจะเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาได้ต่อไป ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้เราได้มองเห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การปรับตัวหรือการผสมผสานองค์ความรู้ต่างๆเข้าด้วยกัน เป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม ชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่มีภูมิปัญญาด้านต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ได้แก่

1.1 ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร

มนุษย์รู้จักการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคมานานหลายพันปีแล้วรวมทั้งประเทศไทยก็ได้มีการใช้สมุนไพรกันอย่างกว้างขวางก่อนที่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันจะเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย โดยสมุนไพรเป็นสิ่งที่ประชาชน โดยเฉพาะในชนบทต่างมีความคุ้นเคยเป็นอย่างดีและสามารถหาได้ในท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้อย่างหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงภายนอก ชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนหนึ่งที่มีผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านสมุนไพรและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ในชีวิตประจำวัน

ในป่าต้นน้ำเทือกเขาบรรทัดมีพันธุ์พืชจำนวนมากที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ และมีสรรพคุณนำมารักษาโรคต่างๆได้ดี ผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรต่างๆเป็นอย่างดีส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนที่มีความรู้ในด้านสมุนไพรจากการถ่ายทอดของบรรพบุรุษและจากการที่ได้ติดตามผู้เฒ่าเข้าป่าเป็นประจำตั้งแต่เด็กทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับองค์ความรู้ด้านสมุนไพร เนื่องจากในอดีตชุมชนนาชุมเห็ดมีการคมนาคมที่ไม่สะดวกอย่างเช่นทุกวันนี้ หากจะเดินทางไปรักษาที่สถานพยาบาลในเมืองก็ใช้เวลาเดินทางหลายชั่วโมง ดังนั้นชาวบ้านในชุมชนจึงได้เกิดการเรียนรู้และทดลองนำพันธุ์พืชสมุนไพรต่างๆมาใช้เป็นยารักษาโรค การใช้สมุนไพรส่วน

ใหญ่เกิดจากการลองใช้แล้วได้ผล จึงได้เกิดการจดจำและแนะนำต่อชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนให้ทราบถึงสรรพคุณต่างๆ ตั้งแต่อดีตผู้รู้เรื่องสมุนไพรมักจะเข้าไปหาสมุนไพรบ่อยครั้ง จึงเรียกได้ว่าเป็นผู้ที่คอยดูแลสอดส่องผู้ลักลอบตัดไม้ทำลายป่าอย่างไม่เป็นทางการได้อีกทางหนึ่ง โดยผู้รู้เหล่านี้จะทราบดีว่าแหล่งสมุนไพรที่สำคัญจะอยู่บริเวณใดและนำมาใช้ประโยชน์ได้บ้าง ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนรวมทั้งชุมชนใกล้เคียงจะมีความเชื่อถือในการรักษาโรคบางอย่างของหมอสมุนไพรมากกว่าแพทย์แผนปัจจุบัน เช่น การใช้สมุนไพรรักษาโรคมะเร็ง การรักษาโรคผิวหนัง เป็นต้น จากการบอกเล่าของหมอสมุนไพรพบว่าบ่อยครั้งจะมีบุคคลจากภายนอกชุมชนมาหาหมอสมุนไพรเพื่อขอสูตรหรือยาสมุนไพรไปรักษาโรคมะเร็งและสามารถทำให้หายขาดจากโรคได้ เนื่องจากบุคคลเหล่านั้นได้รับการบอกเล่าเกี่ยวกับการรักษาของหมอสมุนไพรจากการบอกเล่าต่อกันไป ทำให้เกิดความเชื่อและศรัทธาในการรักษาด้วยพืชสมุนไพรมากขึ้น

นอกจากนี้ชาวบ้านในชุมชนยังมีภูมิปัญญาในด้านการนำวัตถุดิบที่มีในชุมชนมาใช้ในการทำสมุนไพรหลายชนิด เช่น หากนำไปตากแห้งไปตากแห้งนำมาตำละเอียดผสมกับน้ำปูนใส จะสามารถแก้อาการคันได้ หรือผลหมากรากไม้ที่มีทั่วไปในชุมชนทุกอย่าง สามารถนำมาทำเป็นยารักษาโรคได้ ชาวบ้านในชุมชนเรียกว่า “การเข้ายา” คือ พืชแต่ละชนิดนั้นมีสรรพคุณในการเป็นยารักษาโรคได้หมด และเมื่อนำพืชหลาย ๆ ชนิดมารวมกัน ก็สามารถนำไปรักษาโรคได้แตกต่างกัน พืชชนิดหนึ่งอาจจะเข้ายาเป็นส่วนผสมในการรักษาโรคได้หลาย ๆ ตัวยา ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาสมุนไพรเพื่อการรักษาโรคเบื้องต้นได้เองภายในชุมชน ในปัจจุบันนี้ มีผู้รู้เรื่องในด้านยาสมุนไพรในชุมชนเหลืออยู่เพียงไม่กี่คน ซึ่งผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ถึงรายละเอียดต่างๆ จากหมอสมุนไพรในชุมชน

“...ตาเป็นหมอสมุนไพรที่รักษาโรคทั่วไป มะเร็ง โรคเบาหวาน นิ้ว ริดสีดวง โรคเลือด ไข้ป่า คือจะใช้พืชสมุนไพรหลายๆชนิด นำมาต้มหรืออบ ก็มีทั้งยาที่ใช้ทา กิน พอก ฟัน การรักษาจะรักษาตามอาการ มีชาวบ้านแถวนี้แล้วก็คนที่อื่นจะมาหาเพื่อให้รักษาโรคต่างๆ การรักษาด้วยสมุนไพรสามารถทำให้โรคหลายๆอย่างหายขาดได้จริง และชาวบ้านบางคนก็เชื่อว่ายาบางอย่างดีกว่ายาแผนปัจจุบัน...” (ชู มากศร , สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

พืชสมุนไพรหลายๆชนิดก็จะถูกปลูกไว้บริเวณข้างๆบ้านของหมอสมุนไพรเพื่อให้สามารถใช้ได้อย่างทันที่ บางชนิดหากผู้ป่วยต้องการอย่างเร่งด่วนมากจนไม่สามารถหามาได้ทันทีก็จะรักษาอาการเบื้องต้นก่อนที่จะแนะนำให้ไปหาจากร้านยาสมุนไพรต่างๆที่อาจจะมีตัวยานอกจาก ชู มากศร แล้วนั้นในชุมชนนาชุมเห็ดยังมีหมอมองที่จะรักษาผู้ที่ถูกงูกัดโดยใช้สมุนไพร คือ ยอด จิตรสุพรรณ เป็นหมอมอง ที่รักษาอาการโดยใช้พืชสมุนไพรในชุมชน การจะเลือกจะใช้พืชสมุนไพรชนิดไหนจะดูตามชนิดของงูที่กัด การรักษาจะรักษาด้วยยาสมุนไพร ร่วมกับการสวดคาถารีดพิษ ซึ่งจะต้องทำพิธีรีดพิษ และไหว้ครูในวันพฤหัสบดีเท่านั้น เป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อในชุมชน อีกทั้งยังมีความเชื่อว่าถ้าไม่รีดพิษ พิษก็จะยังอยู่ในตัวและก็จะกลับมาเจ็บแผลอีก แผลอาจจะเรื้อรัง ไม่หายขาด

จากการที่ผู้รู้เกี่ยวกับสมุนไพรส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ ทำให้ในปัจจุบันผู้รู้เหล่านี้ไม่สะดวกในการเดินทางเข้าไปเก็บสมุนไพรในป่ามากนัก ในบางครั้งจึงได้ขอช่วยให้ลูกหลานได้เข้าไปช่วยเก็บสมุนไพรต่างๆมาไว้แทน โดยการที่ผู้สูงอายุเหล่านั้นจะบอกลักษณะของสมุนไพร หรือมีตัวอย่างพืชสมุนไพรให้ลูกหลานได้รู้จักก่อนจะเข้าไปเก็บสมุนไพรมาให้ แต่ในด้านวิธีการหรือสรรพคุณยาต่างๆผู้รู้เหล่านี้ไม่มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ลูกหลานมากนัก บอกเพียงสมุนไพรบางชนิดที่มีคนเข้ามาขอคำปรึกษาและขอให้จัดสมุนไพรให้เท่านั้น ทำให้รุ่นลูกหลานรู้จักสมุนไพรเพียงบางชนิดเท่านั้น อีกทั้งส่วนหนึ่งมาจากตัวลูกหลานเองที่ไม่ให้ความสนใจต่อภูมิปัญญาด้านนี้มากนักเพราะในปัจจุบันคนรุ่นใหม่จะพึ่งพาแผนปัจจุบันก่อนที่จะสนใจยาสมุนไพรเนื่องจากเชื่อมั่นในประสิทธิภาพของยาแผนปัจจุบันมากกว่า จึงทำให้ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรมีแนวโน้มที่จะหายไปจากชุมชนนาชุมเห็ดได้

แต่อย่างไรก็ตามทางโรงเรียนควนนิมิตศิลาซึ่งเป็นสถานศึกษาหนึ่งในชุมชนได้มีการจัดหลักสูตรสถานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับพันธุ์พืชสมุนไพร คือมีการจัดกิจกรรมสวนป่าในโรงเรียน โครงการสวนป่า ได้เริ่มทำในปีการศึกษา 2550 เริ่มต้นจากการให้นักเรียนเข้าไปสำรวจ สภาพสวนป่า พบว่าสวนป่ามีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์ เป็นสังคมพืชป่าดิบชื้น มีต้นไม้ใหญ่ ต้นไม้เล็ก พืชสมุนไพรและพืชคลุมดินมากมาย มีความหลากหลายทางชีวภาพ จึงได้จัดสร้างสวนป่าขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้นักเรียนและชุมชนได้รู้จักพันธุ์พืชต่างๆและเกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะป่าไม้ มีการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้โดยใช้สวนป่าเป็นห้องเรียนธรรมชาติ เช่น กิจกรรมการสำรวจป่า ให้นักเรียนได้รู้จักพันธุ์พืชต่างๆรวมทั้งพืชสมุนไพรว่ามีประโยชน์หรือมีสรรพคุณใดบ้าง ทำให้เยาวชนในชุมชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรได้อีกทางหนึ่ง

ภาพประกอบ 16 – 17 “สวนหลังบ้าน” พันธุ์พืชสมุนไพรที่ชาวบ้านนำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้าน
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย มกราคม 2554

นอกจากการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าแล้วนั้น ชาวบ้านยังมีแนวคิดในการที่จะอนุรักษ์พันธุ์พืชสมุนไพรต่างๆ โดยการสร้าง “สวนหลังบ้าน” คือ การปลูกพันธุ์พืชทั่วไป พืชสมุนไพร รวมทั้งผักสวนครัวต่างๆไว้ในบริเวณบ้าน การที่ปลูกพืชสมุนไพรไว้ในบ้านส่วนหนึ่งเพื่อให้สามารถนำสมุนไพรต่างๆมาใช้ได้อย่างสะดวก อีกเหตุผลหนึ่งคือเป็นการช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในป่าได้อีกทางหนึ่ง เพื่อที่ชาวบ้านจะได้ไม่ต้องเข้าไปรบกวนธรรมชาติมากเกินไป พืชสมุนไพรบางชนิดที่ไม่สามารถนำมาปลูกเองได้ ชาวบ้านก็จะไม่ใช่ทรัพยากรจนเกินความพอดี จะเก็บสมุนไพรมาเฉพาะส่วนที่ต้องการเท่านั้น จึงทำให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรมาจนถึงทุกวันนี้ กล่าวโดยสรุปชุมชนนาชุมเห็ดสามารถนำภูมิปัญญาด้านสมุนไพรมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชาวบ้านในชุมชนได้อย่างเหมาะสมโดยคำนึงถึงศักยภาพการรองรับของทรัพยากรธรรมชาติหรือพันธุ์พืชสมุนไพรในเทือกเขาบรรทัด จึงเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ

1.2 ภูมิปัญญาในด้านระบบนิเวศวิทยา

ชาวบ้านในชุมชนต่างมีความรู้ในด้านระบบนิเวศวิทยาอย่างไม่เป็นทางการผ่านการให้ความรู้ของสมาคมหยาดฝนที่ได้เข้ามาให้ความรู้ในเรื่องระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรัง โดยได้บอกกล่าวกับชาวบ้านในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำว่า หากป่าต้นน้ำขาดน้ำย่อมจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรังต่อไป ทำให้ชาวบ้านได้รับความรู้และเกิดความตระหนักต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำมากขึ้น รวมทั้งชาวบ้านได้มีความเข้าใจถึงความสัมพันธ์ทางธรรมชาติของน้ำกับป่า จากประสบการณ์ของชุมชนในอดีตยามที่ป่าไม้ถูกทำลายเพิ่มมากขึ้น มีการตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่ ทำให้น้ำในลำคลองสาย

ต่างๆเริ่มลดน้อยลง ทำให้ชาวบ้านเริ่มที่จะตระหนักถึงการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ การที่ชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับป่า มีการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างชุมชนกับป่า โดยชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สภาพป่าเกิดความสมดุลได้ต่อไป อีกทั้งการที่ชาวบ้านได้พยายามที่จะใช้ประโยชน์จากป่าโดยคำนึงถึงศักยภาพการรองรับของทรัพยากรธรรมชาติ การมีกฎระเบียบของชุมชนห้ามมิให้มีการตัดไม้ทำลายป่า รวมถึงมีการช่วยกันสอดส่องดูแลไม่ให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าของบุคคลภายนอก แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจของชุมชนเกี่ยวกับระบบนิเวศวิทยา

ชาวบ้านต่างมีความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ กับคน โดยต่างมีความเข้าใจดีว่าป่ากับน้ำและความอุดมสมบูรณ์ของดิน มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้ง หากป่าหมดก็จะไม่มีน้ำในลำห้วย ระบบการผลิตของชุมชนก็จะไม่มีผล คนก็อยู่ไม่ได้ ทุกสิ่งทุกอย่างสัมพันธ์เชื่อมโยงและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

“..เวลาน้ำป่าจะมาจะรู้เลย น้ำที่น้ำตกจะมีสีแดงๆ ชุ่นๆ สังเกตดี ๆ จะมีโคลนปนมาบ้าง แสดงว่าบนเขาน้ำเริ่มจะหลากแล้ว บางทีข้างล่างฝนไม่ตก แต่ข้างบนมันตก เราก็วิ่งกันสิ จะอยู่ทำไม ที่รู้ได้นี่เนื่องจากพ่อบอก แล้วก็เล่นน้ำที่นี้มาประจำ ก็รู้ได้เอง...”
(ณัฐวัฒน์ ชูเกื้อ, สัมภาษณ์ 15 มกราคม 2554)

คำพูดข้างต้นเกิดจากการที่ผู้วิจัยได้พูดคุยกับเด็กในชุมชนขณะที่กำลังเล่นน้ำในน้ำตกพร้อมกับเด็กๆ จนกระทั่งเกิดฝนตกและได้พูดคุยกันในเรื่องเกี่ยวกับน้ำป่าไหลหลากที่มักจะมีข่าวเกิดขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้ทราบว่าชาวบ้านทั่วไปในชุมชนรวมทั้งเด็กๆ ในชุมชนต่างมีความรู้ในด้านการระวังภัยจากน้ำป่าไหลหลากอันเกิดจากประสบการณ์ที่ชาวบ้านได้รับจากการอยู่อาศัยร่วมกับป่าอย่างช้านาน ทำให้ชาวบ้านสังเกตได้ว่าลักษณะน้ำแบบใดที่แสดงว่าอาจจะเกิดน้ำป่าไหลหลากขึ้นได้ เนื่องจากในบางครั้งบริเวณลำคลองหรือในชุมชนไม่มีฝนตกหนัก แต่อาจจะเกิดฝนตกหนักบริเวณยอดเขา ทำให้แหล่งน้ำบนเขาไม่สามารถรองรับน้ำฝนไว้ได้ โดยหากน้ำมีลักษณะขุ่นและเริ่มมีสีแดง แสดงว่าอาจจะเกิดอันตรายจากน้ำป่าได้ ชาวบ้านจะต้องอยู่ห่างจากลำคลองหรือห้วยในชุมชนเพื่อความปลอดภัย นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2529 ชาวบ้านในชุมชนได้พัฒนาน้ำตกคลองลำพิกุลเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เปลี่ยนชื่อเป็น “น้ำตกสายรุ้ง” และได้ตั้งกลุ่ม “รักษาสายรุ้ง” เพื่อจัดการน้ำตกในปี พ.ศ.2547 มีการจัดเวรยามเพื่อคอยดูแลและช่วยเหลือนักท่องเที่ยวในยามที่มายังชมรมน้ำตกตลอดจนคอยเตือนนักท่องเที่ยวให้ระวังอันตรายที่อาจจะเกิดจากน้ำป่าไหลหลาก

การที่ชุมชนมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรต่างๆของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ได้อย่างคุ้มค่าและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนเอง ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรและภูมิปัญญาด้านระบบนิเวศของชุมชนนั้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษรวมทั้งเป็นความรู้ที่ได้รับจากประสบการณ์ตรงของชาวบ้าน เกิดการเรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อมต่างๆ ภูมิปัญญาส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน การที่ชาวบ้านในชุมชนได้นำภูมิปัญญาด้านต่างๆมาใช้ในการจัดการป่าต้นน้ำจึงเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

2. ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ

ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณชุมชนนาชุมเห็ดมีความอุดมสมบูรณ์มากทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ต่างๆมาได้ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามชุมชนก็ยังคงจำเป็นที่จะต้องมีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากร และเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรัง จากการศึกษาของผู้วิจัยพบว่ากระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเกิดการพัฒนาได้ต่อไป ทั้งนี้ศักยภาพของชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำสามารถสะท้อนผ่านกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในด้านต่างๆ โดยผู้วิจัยได้จำแนกตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสำนักงานนโยบายและแผน กระทรวงมหาดไทย ดังนี้

2.1 ด้านการสงวนทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

การสงวน หรือ การธำรงไว้ซึ่งความสมดุลของธรรมชาติ โดยปล่อยทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้มีการเจริญเติบโตและมีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามธรรมชาติทุกประการ โดยมนุษย์ไม่ไปแตะต้องใดๆทั้งสิ้น พื้นที่ป่าต้นน้ำส่วนใหญ่บริเวณชุมชนนาชุมเห็ดนั้น เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าที่ครอบคลุมพื้นที่รอยต่อของ 4 จังหวัด คือ พัทลุง ตรัง สตูลและสงขลา มีเนื้อที่รวมประมาณ 805,000 ไร่ โดยมีหน่วยงานหน่วยพิทักษ์ป่าน้ำตกสายรุ้ง ตั้งอยู่ที่บ้านลำพิกุล คอยดูแลป่าในพื้นที่บริเวณชุมชนนาชุมเห็ด ป่าเทือกเขาบรรทัดจึงเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐคอยดูแลรักษาป่าตามหน้าที่อยู่แล้ว โดยจะคอยดูแลและลาดตระเวนในพื้นที่ป่าอย่างสม่ำเสมอเพื่อป้องกันผู้ที่ลักลอบเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้กล่าวว่า

“...ผมมาทำงานที่นี่ ประมาณ 3 ปีแล้ว ทำงานป่าไม้ไม่อย่างเข้าปีที่ 20 ผมไปมาหลายที่แล้ว ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคตะวันตก ผมว่าป่าไม้ที่นี่สมบูรณ์มากที่สุดเลย มีความอุดมสมบูรณ์มาก ทั้งสัตว์ป่า พันธุ์พืชต่างๆ ทางเขตรักษาพันธุ์ก็มีโครงการต่างๆ เช่น โครงการพุทธอุทยาน คือการชวนชาวบ้านมาช่วยกันปลูกป่า แล้วเราก็จะไปประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านรู้ถึงผลกระทบของการตัดไม้ทำลายป่า ให้ชาวบ้านได้ช่วยกันดูแลรักษาป่า ผลตอบรับก็คือชาวบ้านส่วนใหญ่จะให้ความร่วมมือดี...” (นิรันดร์ ขวัญแก้ว, สัมภาษณ์ 28 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือระหว่างชาวบ้านในชุมชนต้นน้ำกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในการช่วยกันดูแลรักษาป่า โดยในอดีตก่อนที่ป่าบริเวณชุมชนจะถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ชาวบ้านก็มีแนวคิดในการสงวนป่าไม้ไม่ได้แบ่งพื้นที่ป่าในเทือกเขาบรรทัดออกเป็นป่าสามชั้น ได้แก่ ชั้นป่าแก่หรือชั้นป่าสมบูรณ์ ป่าเฟิร์นและป่าแคระ โดยชาวบ้านจะไม่เข้าไปใช้ประโยชน์หรือทำลายป่าไม้ในชั้นป่าสมบูรณ์และป่าเฟิร์นซึ่งเป็นจุดที่เป็นต้นน้ำลำธาร ชาวบ้านต่างมีความเข้าใจกันเป็นอย่างดีว่าหากป่าบริเวณนั้นถูกทำลายจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวมอย่างไร ในปัจจุบันนอกจากพื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่จะมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้คอยสอดส่องดูแลในส่วนนี้แล้ว ชาวบ้านในชุมชนเองก็มีส่วนร่วมกับเจ้าหน้าที่ในการออกลาดตระเวนร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพื่อป้องกันมิให้บุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้ทำลายป่าในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด นอกจากนี้ทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ องค์กรชุมชนนาซุมเห็ดและผู้นำในชุมชนยังมีการร่วมกันกำหนดกฎกติกา ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่าเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้ปฏิบัติตามและลดความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านในชุมชน โดยการห้ามมิให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าสมบูรณ์เด็ดขาด หากมีการฝ่าฝืนก็จะถูกดำเนินการตามกฎหมายต่อไป

2.2 ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชน

การอนุรักษ์ หรือ การดูแล ป้องกัน รักษา ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวมมากที่สุด โดยไม่ทำลายหรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด ชุมชนนาซุมเห็ดได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมาอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านมองว่าทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นได้สร้างอาชีพ สร้างรายได้ และสร้างชีวิต

ให้กับชุมชนมาอย่างช้านาน ดังนั้นชุมชนจึงจะต้องช่วยกันอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ดนั้น ส่วนหนึ่งจะสะท้อนให้เห็นจากการดำเนินชีวิตประจำวันของชุมชน โดยชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่จะตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรป่าต้นน้ำ จึงทำให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าอย่างพอเหมาะพอดี เพื่อประโยชน์ต่อชาวบ้านในชุมชนและระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดตรัง ผู้นำชุมชนได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“... การสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้ช่วยกันอนุรักษ์ป่านี้เป็นเรื่องสำคัญ เราก็จะพยายามพูดกับชาวบ้านอยู่เสมอว่าป่านี้มีความสำคัญนะ ทุกคนจะต้องช่วยกันดูแล แล้วก็พูดให้ชาวบ้านได้มองเห็นถึงประโยชน์ของป่าต้นน้ำว่าเป็นยังไง เพราะหากป่าหมด น้ำก็หมด ชีวิตก็หมด...” (หนุอิม ปานนิล, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2554)

จากบทสัมภาษณ์ข้างต้นได้สะท้อนให้เห็นว่าในการอนุรักษ์ ดูแลและรักษาป่าต้นน้ำนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องของใครคนใดคนหนึ่งแต่เป็นเรื่องของทุกคนที่จะต้องมีส่วนร่วมในการช่วยกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ดังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตอนหนึ่งที่ว่า

“...ควรจะปลูกต้นไม้ในใจคนก่อน แล้วคนเหล่านั้นก็จะพากันปลูกต้นไม้ลงบนแผ่นดิน และรักษาต้นไม้ด้วยตนเอง...”

นอกจากการออกกฏกติกาในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแล้วนั้น ชุมชนนาชุมเห็ดยังให้ความสำคัญกับการสร้างจิตสำนึกให้กับเยาวชนให้มองเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและได้ตระหนักว่าเยาวชนเหล่านั้นมีหน้าที่ที่จะต้องดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมต่อไป โดยทางชุมชนมีโครงการให้ความรู้แก่เยาวชนได้ทราบถึงประโยชน์ของพื้นที่ป่าต้นน้ำและส่งเสริมให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมกันปลูกป่าเพื่อสร้างความสมดุลให้กับธรรมชาติ

“...ชุมชนยังมีกิจกรรมส่งเสริมการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ด้วยการสร้าง
โรงเรือนเพาะชำกล้าไม้ ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ประจำถิ่นที่มีอยู่แล้วบน
เขา อย่างเช่น ต้นปรี้า ต้นพญาสัตบรรณ โดยการให้นักท่องเที่ยว
และทีมงานภูผาหมอกถือกล้าไม้กันคนละต้น เพื่อนำไปปลูก
ข้างบน เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ป่าต้นน้ำ...” (วิน
อนุรักษ์, สัมภาษณ์ 24 มกราคม 2555)

จากบทสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านต่าง
ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนมีความผูกพันกับป่า
ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ได้สร้างชีวิตให้กับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านได้ใช้ในการประกอบอาชีพ
ทำให้ชาวบ้านได้ใช้เป็นแหล่งอาหารและแหล่งเรียนรู้ด้านต่างๆ จากความสำคัญของป่าต้นน้ำจึงทำ
ให้ชาวบ้านในชุมชนมาชุมนุมเกิดเกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำและมีแนวทางต่างๆ ในการ
จัดการและอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ในชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูก
หลาน

2.3 ด้านการพัฒนาทรัพยากรป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวม

การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุง บูรณะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้
มีสภาพที่ดีขึ้นและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การฟื้นฟูพื้นที่ป่าไม้ที่เสื่อมโทรมให้กลับคืน
สภาพและสามารถเป็นแหล่งต้นน้ำธารให้ท้องถิ่นต่อไป ในชุมชนมีน้ำตกซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากต้น
น้ำเทือกเขาบรรทัดหลายสาย ชาวบ้านได้มีการพัฒนาและเปิดให้นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยว เช่น
น้ำตกสายรุ้ง น้ำตกโตนเต๊ะ เป็นต้น ในอดีตชาวบ้านได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการดูแลนักท่องเที่ยว
โดยการดูแลความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวในการลงเล่นน้ำ นอกจากนั้นชาวบ้านยังทราบดีว่าน้ำ
ในลักษณะใดที่ไม่ควรลงเล่นน้ำเนื่องจากอาจจะเกิดเหตุการณ์น้ำป่าไหลหลากได้ ซึ่งผู้วิจัยเองก็เคย
ประสบเหตุการณ์พบเห็นน้ำป่าไหลหลากที่น้ำตกสายรุ้ง โดยในวันนั้นมีฝนตกแต่ไม่หนักมาก
ผู้วิจัยจึงไม่คิดว่าจะมีน้ำป่าไหลหลากเกิดขึ้น แต่ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งกำลังหาปลาอยู่ได้บอก
ผู้วิจัยและนักท่องเที่ยวคนอื่นๆ ให้รีบขึ้นจากน้ำและไปอยู่ในบริเวณที่สูง เพราะจะมีน้ำป่า หลังจาก
ผู้วิจัยได้ขึ้นมาบนเนินเพียงครู่เดียวก็ได้พบเห็นน้ำป่าไหลหลากลงมาอย่างรุนแรง ซึ่งหากไม่มี
ชาวบ้านที่คอยเตือนนักท่องเที่ยวคงจะทำให้มีการสูญเสียชีวิตเกิดขึ้น

ภาพประกอบ 18 น้ำตกสายนารีที่ชาวบ้านไม่เปิดให้นักท่องเที่ยวภายนอกเข้าไป เนื่องจากเกรงว่าจะเข้าไปทำลายระบบนิเวศของป่า

ที่มา: ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย เมษายน 2554

นอกจากการพัฒนาสถานที่ท่องเที่ยวแล้วนั้นชุมชนก็ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์เช่นกัน โดยมีน้ำตกบางสายที่ชาวบ้านไม่เปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้าไป เนื่องจากเกรงว่าจะเป็นการรบกวนธรรมชาติมากเกินไปและนักท่องเที่ยวจะเข้าไปทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ของป่าต้นน้ำ น้ำตกสายนารี จึงมีผู้ที่แวะเวียนไปเที่ยวเป็นชาวบ้านในชุมชนเท่านั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ร่วมเดินทางไปยังน้ำตกสายนารีร่วมกับชาวบ้านในชุมชน พบว่าระหว่างสองข้างทางยังคงเต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทางเดินยังคงเป็นทางเท้าเล็กๆที่ไม่สะดวกสบายมากนักแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านเองก็ไม่ได้มีความพยายามที่จะทำให้ น้ำตกแห่งนี้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทั้งที่น้ำตกสายนารีเป็นน้ำตกแห่งหนึ่งที่มีความงดงามตามธรรมชาติมากแตกต่างจากสถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติหลายๆแห่งที่นับวันจะถูกนักท่องเที่ยวเข้ามาทำลายความสมดุลของธรรมชาติมากขึ้นทุกวัน เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีแนวความคิดการจัดการที่ดีในการที่จะอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อให้คงสภาพของความสมบูรณ์ตามธรรมชาติต่อไป

นอกจากนี้บนเทือกเขาบรรทัดยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงามคือ ภูผาเมฆ และ ภูผาหมอก ซึ่งอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 1,250 เมตร ชาวบ้านได้ริเริ่มที่จะจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยการนำนักท่องเที่ยวขึ้นไปชื่นชมความงาม โดยชาวบ้านได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่าเกิดจากการที่ชาวบ้านได้เดินทางเข้าไปในป่าบ่อยครั้งเพื่อไปเที่ยวและไปหาของป่า จนกระทั่งพบเห็นว่ามีบริเวณดังกล่าวมีทิวทัศน์ที่สวยงาม สามารถมองเห็นทัศนียภาพของจังหวัดตรังและทะเลอันดามัน จึงได้คิดที่จะนำคนต่างถิ่นเข้าไปท่องเที่ยว จึงเกิดแนวคิดก่อตั้ง กลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก เป็นการ

รวมกลุ่มของชาวบ้านกันเองเพื่อจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูผาหมอกควบคู่ไปกับการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ เป็นการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคมและรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ ผู้นำกลุ่มได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยดังนี้

“...ชาวบ้านก็มีบทบาทในการอนุรักษ์ก็คือการรวมกลุ่มเดินภูผาหมอก จริงๆแล้วเราไม่ใช่รวมกลุ่มเพื่อการจัดการการท่องเที่ยวอย่างเดียว เพราะการท่องเที่ยวเป็นเพียงผลพลอยได้ เป็นเพียงเสปียงให้กับชาวบ้าน ชาวบ้านจึงได้คิดว่าเราน่าจะมีการจัดการการท่องเที่ยวเพื่อให้มีทุนในการเดินขึ้นป่าขึ้นเขาเพื่อสำรวจพื้นที่บริเวณต้นน้ำว่ามีการผิดปกติไปหรือไม่ ชาวบ้านจะได้ช่วยกันดูแลต่อไป...” (หนูอ้อม ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 มกราคม 2554)

ชาวบ้านได้กล่าวว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ถือเป็นกลไกหนึ่งในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ การที่ชาวบ้านและนักท่องเที่ยวขึ้นไปเดินป่าศึกษาธรรมชาติ เปรียบเสมือนเป็นการลาดตระเวน หากพบการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าการบุกรุกถางป่าเพิ่ม ก็จะแจ้งเบาะแสให้เจ้าหน้าที่ตำรวจทราบเพื่อดำเนินการต่อไป ทั้งยังเป็นการติดตามการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำ ว่ามีการเสื่อมโทรมไปจากเดิมหรือไม่ ทั้งนี้หากป่าต้นน้ำมีความเสื่อมโทรมและเปลี่ยนแปลงจนขาดความสมดุล ย่อมส่งผลกระทบต่อประชาชนทั้งลุ่มน้ำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นการที่ชาวบ้านในชุมชนป่าต้นน้ำได้มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญต่อการรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมโดยรวมต่อไป

2.4 ด้านการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชน

ชุมชนได้มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในเทือกเขาบรรทัดในด้านต่างๆมาอย่างยาวนานจนเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ นอกจากการใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตประจำวันแล้วนั้นในกระบวนการต่างๆยังแฝงไปด้วยแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวบ้านในชุมชน โดยผู้วิจัยได้จำแนกเป็นด้านต่างๆ ดังนี้

2.4.1 ใช้ประโยชน์ในการอุปโภคบริโภค

การที่เทือกเขาบรรทัดเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำธารหลายๆ สายในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดจึงได้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติทั้งในการอุปโภคและบริโภค เนื่องจากน้ำอยู่ในสภาพสมบูรณ์และไหลตลอดทั้งปี ในช่วงแรกๆของการตั้งถิ่นฐาน ชาวบ้านบางส่วนจะใช้น้ำจากบ่อน้ำบาดาลในการอุปโภคและบริโภค บ้างก็ไปอาบน้ำในลำคลองสายต่างๆ จากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันชาวบ้านบางส่วนก็ยังคงใช้น้ำจากบ่อน้ำบาดาลในการบริโภค เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่ามีความสะดวกมากกว่าน้ำจากแหล่งอื่น

ภาพประกอบ 19 แสดงลักษณะระบบประปาภูเขาของชุมชนนาชุมเห็ด ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรน้ำจากเทือกเขาบรรทัด

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย เมษายน 2554

จากภาพแสดงให้เห็นถึงแสดงลักษณะประปาภูเขา ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการจัดการทรัพยากรน้ำของชุมชน โดยในช่วงประมาณ พ.ศ.2545 ได้มีการจัดการสร้างระบบประปาภูเขาขึ้นในชุมชน จากการสำรวจในชุมชนพบว่าในปัจจุบันมีประปาสายต่างๆที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จำนวน 6 สาย ได้แก่

1) ประปาสายลำโท เป็นประปาภูเขาสายแรกที่กรมชลประทานได้จัดการสร้างให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ โดยเป็นไปในลักษณะการสร้างแท่งกั้นน้ำกระจายรอบชุมชน การดำเนินการในระยะแรกคือต้องการให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมารับน้ำจากแท่งกั้นน้ำต่างๆเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในครัวเรือนของตนและมอบหมายให้ชาวบ้านในละแวกนั้นมีส่วนร่วมในการ

ดูแลแทงก์น้ำ เช่น การปิดวาล์วเมื่อน้ำล้นแทงก์ เพื่อให้ น้ำสามารถไหลไปสู่แทงก์อื่นๆได้ต่อไป แต่เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนต่างต้องการความสะดวกสบายในการใช้น้ำ จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างแอบเจาะท่อเพื่อต่อท่อจากสายหลักเข้าสู่บ้านเรือนของตน ทำให้แทงก์บางส่วนไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ ในปัจจุบันแทงก์น้ำต่างๆก็ถูกทิ้งร้างไว้ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ชาวบ้านในชุมชนมองว่าการจัดการประปาในระบบแทงก์น้ำนั้นไม่ประสบผลสำเร็จในชุมชนภาคใต้แต่เป็นวิธีการจัดการน้ำตามแบบภาคอีสาน ซึ่งเหตุผลสำคัญมาจากการที่คนได้ชอบความสะดวกสบายและมองว่าการที่พวกเขาต้องมารับน้ำจากแทงก์จะทำให้เกิดความยุ่งยาก

2) ประปาสายคลองลำขนุน เป็นประปาสายที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ดได้สนับสนุนงบประมาณในการสร้างและคอยดูแลจัดการเมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับท่อประปา ทั้งนี้ชาวบ้านในชุมชนเองก็มีส่วนในการจัดการดูแล เช่น ในฤดูฝนที่มักจะมีฝนตกหนักในพื้นที่บ่อยครั้งทำให้ความแรงของน้ำจะพัดพาทรายจากลำธารต่างๆลงมาทับถมกันบริเวณปากท่อประปา จึงทำให้น้ำประปาไม่ไหล คณะกรรมการหมู่บ้านที่คอยดูแลเรื่องน้ำก็จะระดมชาวบ้านที่ใช้ น้ำประปานั้น ให้ไปช่วยกันขุดทรายออกจากปากท่อ เป็นการระบายน้ำเพื่อให้ น้ำไหลตามปกติ

3) ประปาสายหลังวัดควนนิมิตรศิลา เป็นประปาสายที่ชุมชนได้รับงบประมาณมาจาก นายวิเชียร คันถ่อง ซึ่งเป็นสมาชิกวุฒิสภาในขณะนั้นและเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างมาก ต่อการพัฒนาชุมชน ชาวบ้านในชุมชนต่างมีความศรัทธาและให้ความเคารพนับถือ โดยได้สนับสนุนงบประมาณในด้านอุปกรณ์ต่างๆให้ชาวบ้านดำเนินการกันเอง ทั้งในส่วนของ การเดินสายประปาและการดูแลรักษา

4) ประปาสายคลองลำปิ่นะ เกิดจากการที่ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเห็นตัวอย่างประปา จากประปาสายหลังวัด ชาวบ้านในชุมชนจึงได้รวมตัวกันเพื่อที่จะจัดการกันเอง มีการเรียกริเงินกัน เพื่อซื้ออุปกรณ์ รวมทั้งนำท่อประปาบางส่วนมาจากประปาสายอื่นที่กำลังเปลี่ยนขนาดท่อ ทำให้ท่อประปาอันเดิมไม่ได้ใช้งาน ชาวบ้านก็สามารถนำมาใช้การได้ต่อไป เมื่อได้อุปกรณ์มาแล้ว ชาวบ้านก็ร่วมมือร่วมแรงกันจัดการทำด้วยตนเอง และมีส่วนในการดูแลรักษาโดยการเมื่อท่อประปาชำรุด ชาวบ้านก็จะเรียกริเงินกันเพื่อหาทางซ่อมแซมต่อไป

5) ประปาโรงเรียน เนื่องจากแทงก์น้ำที่ตั้งอยู่ที่โรงเรียนไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่นัก ชาวบ้านจึงได้ขอยกงบประมาณสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อจัดการทำ ประปาอีกสาย โดยการต่อน้ำเข้าแทงก์ของโรงเรียน ก่อนที่จะส่งเข้าบ้านอื่นๆต่อไป โดย ชาวบ้านมีส่วนในการจัดการดูแลเองทั้งหมด

6) ประปาสายลำพิกุล เป็นประปาสายใหญ่ในคลองลำพิกุลที่องค์การบริหารส่วนตำบลนาหมื่นเป็นผู้จัดการและดำเนินการเองทั้งหมด เนื่องจากเป็นประปาที่นำน้ำไปใช้ทั้งตำบล และเป็นประปาสายแรกที่มีการต่อท่อประปาจากน้ำตักเพื่อเข้าสู่บ้านเรือนต่างๆ โดยตรงทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้น้ำได้อย่างสะดวกมากขึ้น โดยองค์การบริหารส่วนตำบลนาหมื่นจะเป็นผู้รับผิดชอบในการดูแลและซ่อมแซมเองทั้งหมด ซึ่งในอนาคตอันใกล้นี้คลองลำพิกุลจะถูกนำไปใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าจากพลังงานน้ำ

ในการใช้ประปาภูเขาของชุมชนนั้น ชาวบ้านในชุมชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแต่อย่างใด นอกจากบางเวลาที่เกิดความเสียหายของอุปกรณ์ต่างๆ ผู้นำชุมชนจึงจะขอเรียกรายเงินจากชาวบ้านที่ใช้น้ำ เพื่อนำเงินไปซื้ออุปกรณ์มาซ่อมแซม ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ลงแรงในการซ่อมแซมก็จะสมทบทุนในการนำเงินไปซื้ออุปกรณ์ ในการใช้น้ำประปาภูเขาของชุมชนได้มีข้อตกลงร่วมกันว่า ห้ามไม่ให้ชาวบ้านสูบน้ำประปาเข้าบ่อปลา และห้ามใช้น้ำประปาเพื่อการเกษตรต่างๆ ให้ใช้ในการอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น เนื่องจากหากชาวบ้านใช้น้ำกันอย่างฟุ่มเฟือย ความแรงของน้ำประปาจะไม่เพียงพอ ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ปลายน้ำของชุมชนจะประสบปัญหาเนื่องจากน้ำไม่ไหลหรือน้ำไหลน้อย

จากการที่ผู้วิจัยได้สังเกตและสอบถามชาวบ้านพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี โดยจะใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อทำการเกษตรแทน แต่ก็ยังคงมีบางบ้านที่ใช้น้ำอย่างฟุ่มเฟือยรวมทั้งฝาดินข้อตกลงของการใช้น้ำ แต่อย่างไรก็ตามชุมชนก็ไม่ได้มีมาตรการใดในการจัดการอย่างเด็ดขาดกับผู้ที่ฝาดินข้อตกลงดังกล่าว จากการสอบถามคนในชุมชนได้บอกว่าเกิดจากจิตสำนึกของคนมากกว่าที่จะเป็นกฎระเบียบข้อบังคับ หากพบว่าบ้านใดฝาดินข้อตกลงดังกล่าว ก็จะมีการตักเตือนกันหรือแจ้งให้คณะกรรมการหมู่บ้านทราบต่อไป

2.4.2 ใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร

เทือกเขาบรรทัดเป็นต้นกำเนิดของสายน้ำในชุมชนจำนวน 9 สาย ทำให้เกิดแหล่งน้ำในชุมชนเป็นจำนวนมากและอยู่ในสภาพสมบูรณ์ น้ำไหลตลอดทั้งปี อีกทั้งยังมีหนองคลอง บึงต่างๆที่สามารถกักเก็บน้ำไว้ใช้ได้ในพื้นที่แล้งบางปีที่ขาดแคลนน้ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำธรรมชาติในการทำการเกษตร เช่น สูบน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเข้าบ่อเพื่อเลี้ยงปลา การสูบน้ำเพื่อนำไปล้างคอกหมู เป็นต้น

“...ส่วนมากน้ำที่เอามาใช้ล้างคอกหมูหรือเลี้ยงปลาก็จะเป็นน้ำในคลองหรือไม่กี่จะใช้น้ำบาดาล จะไม่ใช้น้ำประปา เพราะน้ำประปาจะเอาไว้กิน ไว้อาบอย่างเดียว ปกติน้ำก็ใช้กันได้สบาย ไม่เคยขาดแคลนอะไร...” (บุญแก้ว นาคิน, สัมภาษณ์ 16 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่กังวลว่าจะเกิดการขาดแคลนน้ำเนื่องจากแหล่งน้ำในชุมชนมีเป็นจำนวนมากและชาวบ้านใช้ได้อย่างสะดวกสบายมานาน นอกจากชาวบ้านในชุมชนจะประกอบอาชีพหลักในการทำสวนยางพาราแล้วนั้น ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมจากการปลูกไม้ผลอื่นๆ รวมทั้งการปลูกต้นกล้วย ซึ่งการทำสวนของชาวบ้านจะต้องใช้น้ำรดน้ำต้นไม้ในปริมาณมาก ชาวบ้านจึงนิยมสูบน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติในการนำน้ำไปใช้ประโยชน์ดังกล่าว การที่ชาวบ้านในชุมชนจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำและเกิดจิตสำนึกในการที่จะดูแลรักษาป่าต้นน้ำเพื่อเป็นการรักษาทรัพยากรน้ำให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

2.4.3 ใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ

จากการศึกษาชุมชนพบว่าคนในหมู่บ้านมีความผูกพันกับป่าเพื่อพักผ่อนหย่อนใจเป็นอย่างมาก เช่น ในวันที่ฝนตก ชาวบ้านก็จะพากันไปตกปลาตามแหล่งน้ำต่างๆ บ้างก็ใช้อุปกรณ์จับปลาเช่น “กั๊ด” จากการสอบถามชาวบ้าน ทราบว่า ชาวบ้านมิได้หาปลาในปริมาณมากแต่หาปลาเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น โดยพวกเขาคิดว่าควรแบ่งปันกันภายในชุมชนมิใช่หาปลาอย่างเห็นแก่ตัว นอกจากนี้ในชุมชนยังมีเขตอนุรักษ์สัตว์น้ำที่ได้มีการห้ามไม่ให้มีการจับสัตว์น้ำหากมีการฝ่าฝืนทางชุมชนก็ได้มีการกำหนดบทลงโทษโดยการปรับเงิน ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านถึงความจำเป็นในการเข้าป่า ชาวบ้านได้บอกกับผู้วิจัยว่า

“...การเข้าป่าไม่ใช่เป็นเรื่องตายตัว วันไหนที่ชาวบ้านนึกอยากจะเข้าป่าก็ไป จะชักชวนเพื่อนๆ ไปด้วยกัน บางครั้งก็เข้าไปโดยไม่มีเป้าหมาย แต่จะเข้าไปเที่ยวไปหาของกิน และในบางครั้งก็จะทำการปรุงอาหารกันในป่าไม่ได้นำกลับบ้าน...” (อำนาจ ชูเกื้อ, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างชาวบ้านในชุมชนกับป่าที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด บ่อยครั้งที่ชาวบ้านเข้าไปในป่าโดยไม่ได้มีเป้าหมายที่ชัดเจน นอกจากนี้บริเวณสายน้ำต่างๆของชุมชน ทั้งบริเวณน้ำตก ฝาย ลำคลองสายต่างๆ มักจะพบเห็นเด็กๆในหมู่บ้านต่างชักชวนกันมาเล่นน้ำอย่างสนุกสนาน บ้างก็นำเบ็ดมาตกปลาในคลอง

ภาพประกอบ 20 - 21 วิธีชีวิตของเด็กๆในชุมชนที่ผูกพันกับสายน้ำ
ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย เมษายน 2554

จากภาพประกอบข้างต้น สิ่งเหล่านี้เป็นวิถีชีวิตของชาวชนบทที่ผูกพันกับแหล่งน้ำในชุมชน การที่เด็กๆในชุมชนได้ใช้ชีวิตผูกพันกับวิถีธรรมชาติ ได้เรียนรู้โลกกว้างผ่านประสบการณ์ต่างๆในการอยู่ร่วมกับป่าเป็นส่วนหนึ่งที่จะสร้างจิตสำนึกให้พวกเขาเกิดความรักและหวงแหนต่อป่าซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญในชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

ชุมชนนาชุมเห็ดมีแหล่งน้ำทั้งที่เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติและแหล่งเก็บน้ำที่ถูกสร้างขึ้นมากมาย จึงทำให้ชาวบ้านมีแนวคิดที่จะบริหารจัดการเกี่ยวกับน้ำ เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม โดยชุมชนมีการบริหารจัดการน้ำตั้งแต่ในอดีตที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา จะต้องใช้น้ำในการทำนาเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้รวมตัวกันช่วยกันขุดเหมืองดินเพื่อชาวบ้านจะได้ใช้ประโยชน์ในการชักน้ำเข้านาโดยที่ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์จากเหมืองดินช่วยกันดูแลรักษา เช่น การวางหญ้าบริเวณริมเหมือง การปรับแต่งเหมืองในช่วงน้ำหลาก เป็นต้น ซึ่งวิธีการดังกล่าวเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากทางภาครัฐ รวมทั้งชุมชนมีการวางแผนการจัดการระบบประปาภูเขา โดยชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมมือกันเพื่อทำประปาหมู่บ้านด้วยตนเอง มีการระดมทุนกันเองเพื่อซื้ออุปกรณ์และเป็นการลงมือลงแรงของชาวบ้าน กระบวนการดังกล่าวนอกจากจะได้ประโยชน์ในแง่

ของความสำเร็จจากการบริหารจัดการน้ำ ยังเป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันของชาวบ้าน ทำให้เกิดความสมัคคีกลมเกลียวกันมากขึ้น

นอกจากชาวบ้านจะมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดการและการดำเนินการแล้ว นั้น ในส่วนของการจัดสรรผลประโยชน์ให้กับชาวบ้านก็มีส่วนสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรน้ำของชาวบ้าน กล่าวคือ ในการใช้น้ำประปาของชุมชน ชาวบ้านมีการจัดสรรผลประโยชน์เพื่อให้ทุกๆครัวเรือนได้มีน้ำประปาในการอุปโภคบริโภคเช่นเดียวกัน และเมื่อชาวบ้านได้ร่วมมือกันดำเนินการเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรน้ำแล้วนั้น ก็จะมีการวางกฎระเบียบของชุมชนหรือของกลุ่มขึ้นเพื่อให้เกิดความเป็นธรรม เช่น การใช้น้ำประปาที่จะต้องใช้ในการอุปโภคบริโภคเท่านั้น ห้ามใช้ในการเกษตร โดยแกนนำได้กล่าวว่า

“...ในเรื่องของกฎระเบียบชุมชน จะให้ชาวบ้านแต่ละกลุ่มบ้านช่วยกันดูแลกันเองและช่วยกันตักเตือนถ้ามีคนฝ่าฝืนเอาน้ำประปาไปใช้ในบ่อปลาหรือเลี้ยงหมู มันเป็นเหมือนกฎของสังคมที่ชาวบ้านต้องปฏิบัติตาม เป็นการปลูกฝังจิตสำนึกของชาวบ้านให้ใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างพอเพียง ถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับน้ำ ก็จะระดมชาวบ้านให้มาช่วยเหลือกัน เช่น การถางหญ้าข้างคลอง การซ่อมแซมประปา ก็เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ภายในชุมชนได้อีกทาง...” (ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านถึงการใช้น้ำประปาจากทรัพยากรธรรมชาติในป่าว่ามีทรัพยากรใดบ้างที่ชาวบ้านมักจะนำมาบริโภคกัน การเก็บหาของป่าเป็นส่วนหนึ่งที่ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ทั้งนี้ในการเก็บหาของป่านั้น ชาวบ้านชุมชนนาชุมเห็ดต่างคำนึงถึงศักยภาพการรองรับของทรัพยากรนั้นๆ โดยจะปล่อยให้พันธุ์พืชต่างๆ ได้เจริญเติบโตตามฤดูกาลและเลือกที่จะเก็บเกี่ยวในช่วงที่เหมาะสมเท่านั้น วิถีชีวิตของชุมชนตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันมีการเข้าไปหาของป่าจากป่ามาบริโภค ซึ่งชาวบ้านในชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าบ่อยครั้งจะทราบกันดีว่าช่วงใดที่เหมาะสมจะไปเก็บเกี่ยวพืชชนิดใด ผู้วิจัยได้รวบรวมช่วงเวลาการเก็บเกี่ยวของพืชชนิดต่างๆในป่าไว้ดังนี้

ตารางที่ 3 ปฏิทินการเก็บเกี่ยวของป่าของชุมชน

ชนิดพืช	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
น้ำผึ้ง		←→										
สะตอเขา							←→					
เหียง			←→									
หน่อไม้	←											→
ฝักกูด	←											→
เห็ด	←											→
ดอกราโพ		←→										
กระวาน							←→					
มะไฟกา										←→		
หวาย	←											→
สมุนไพรร	←											→

หมายเหตุ   ←→   คือ ช่วงฤดูกาลที่หาได้มาก

                 ←.....→   คือ หาได้ตลอดทั้งปี

ที่มา : สายสกุล วิเชียรฉาย 2552

ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในป่ามาตั้งแต่ช่วงเริ่มตั้งถิ่นฐานในชุมชน ทำให้ชาวบ้านต่างเห็นถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรในการที่ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆเริ่มลดน้อยลงไปมาก เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความตื่นตัวในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกันมากขึ้นเพื่อให้ชุมชนสามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไป

การบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆ ทั้งด้านการสงวน การพัฒนา การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ การบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำทำให้มองเห็นถึงระบบคิดของชุมชนในการที่จะดูแลรักษาป่าต้นน้ำอีกทั้งเป็นตัวชี้วัดสำคัญที่ทำให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด

3. สักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม

การศึกษาถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดจะมีบทบาทและมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำที่แตกต่างกันไป ชาวบ้านได้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า

“...ชาวบ้านก็มีส่วนร่วมมากนะ ส่วนมากก็ให้ความร่วมมือกันดี ผู้ใหญ่จะเป็นแกนนำมาชักชวนชาวบ้าน ไปกางป่าบ้าง ไปปลูกป่ากันบ้าง แล้วเขาก็เปิดโอกาสให้เราได้แสดงความคิดเห็นต่างๆ ดี...” (นันทิกา ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าผู้ที่มิบทบาทสำคัญต่อการกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานต่างๆ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการต่างๆ ของชุมชนส่วนใหญ่นั้นจะเกิดจากการแบ่งงานกันตามหน้าที่และตามความถนัด ชาวบ้านในชุมชนก็จะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานต่างๆ แตกต่างกันดังนี้

3.1 การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา

ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่ต่างมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาชุมชนผ่านการประชุมกลุ่มหรือประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านในชุมชนได้ตระหนักถึงความสำคัญของการค้นหาปัญหาสาเหตุต่างๆ เกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำในหลายรูปแบบ เช่น การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำในการอุปโภคบริโภค การใช้ประโยชน์จากการเก็บหาของป่า เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านสังเกตได้ถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ป่าต้นน้ำ คือ น้ำในลำคลองหรือห้วยต่างๆ เริ่มลดน้อยลงในหน้าแล้ง ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือกันค้นหาปัญหาและสาเหตุที่เกิดขึ้น พบว่าปัญหาส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการใช้ทรัพยากรป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชน มีการบุกรุกพื้นที่ป่าของชาวบ้านบางส่วนในชุมชนรวมทั้งการบุกรุกจากบุคคลภายนอก ทำให้ชาวบ้านเริ่มที่จะตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำและเห็นถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำมากขึ้น

ภาพประกอบ 22 การประชุมประจำเดือนของชุมชน

ที่มา : ถ่ายภาพโดยผู้วิจัย เมษายน 2554

จากภาพประกอบแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการประชุมประจำเดือน โดยในชุมชนนาชุมเห็ดจะมีการประชุมหมู่บ้านเป็นประจำทุกเดือน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีโอกาสดำเนินชีวิตส่วนตัวหรือด้านทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน การที่ชุมชนจะสามารถจัดการกับปัญหาต่างๆหรือพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการรวบรวมข้อมูลหรือปัญหาต่างๆของชุมชน เนื่องจากเป็นผู้ที่รู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชนและสะท้อนปัญหาต่างๆของชุมชนได้ดีที่สุด การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนจะสามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้องและตรงจุดมากที่สุด โดยการประชุมหมู่บ้านทุกครึ่งจะเป็นไปในลักษณะของการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน เพื่อหาแนวทางต่างๆร่วมกัน โดยจะมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานในการประชุม ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาได้อย่างเต็มที่ ซึ่งผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้านเองก็จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นหรือซักถามในประเด็นต่างๆอย่างเต็มที่

นอกจากการประชุมหมู่บ้านของหมู่บ้านต่างๆแล้วนั้น ยังมีการประชุมกลุ่มของผู้นำหมู่บ้านหรือประชุมผู้ใหญ่บ้านของตำบลนาชุมเห็ดเป็นประจำทุกเดือน โดยมีนายอำเภอเป็นประธานในที่ประชุม ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้านจะนำปัญหาต่างๆของหมู่บ้านตนเองมาบอกเล่าแก่ที่ประชุมเพื่อเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน อีกทั้งเป็นการประชุมเพื่อรับฟังการชี้แจงของนายอำเภอถึงนโยบายหรือแนวทางในการดำเนินโครงการต่างๆที่ได้รับการสนับสนุนจาก

ภาครัฐก่อนที่ผู้นำชุมชนต่างๆจะนำไปดำเนินการในชุมชนของตนต่อไป จะเห็นได้ว่าชาวบ้านในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชนท้องถิ่นของตนอย่างทั่วถึง ซึ่งการที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการบริหารจัดการต่างๆของชุมชน

3.2 การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน

ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดที่มีส่วนสำคัญต่อการวางแผนการดำเนินงานในการแก้ไขปัญหาหรือวางแผนการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำในการพัฒนาชุมชน หลังจากการประชุมหมู่บ้านที่ได้รับฟังปัญหาหรือประเด็นต่างๆจากการแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะของชาวบ้านในชุมชน หลังจากนั้น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และแกนนำของชุมชนจะนำประเด็นปัญหาต่างๆมาประชุมร่วมกันเพื่อวางแผนการดำเนินงานหรือการทำโครงการเพื่อของงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาสนับสนุนชุมชน เนื่องจากในขั้นตอนการวางแผนการดำเนินงานนั้นในบางประเด็นอาจจะต้องทำอย่างเร่งด่วนหรือเป็นเรื่องที่สำคัญที่จำเป็นจะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบ โดยผู้นำชุมชนมองว่าคณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำในชุมชนเป็นผู้ที่มีความชำนาญในการวางแผน มีความสามารถในการวางแผนการดำเนินงานได้อย่างรอบคอบและรวดเร็วกว่าการพูดคุยกันในกลุ่มชาวบ้านทั้งหมดในชุมชน กลุ่มแกนนำจึงเป็นเสมือนตัวแทนของชาวบ้านในชุมชนที่มีบทบาทสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานต่างๆ อีกทั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านและแกนนำในชุมชนเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการจัดทำโครงการต่างๆของชุมชนมาอย่างต่อเนื่องและมักจะได้รับโอกาสในการเข้ารับการฝึกอบรมหรือศึกษาดูงานในชุมชนอื่นๆ จึงเป็นกลุ่มคนที่มีความเข้าใจในเรื่องการวางแผนงานต่างๆรวมทั้งมีความเข้าใจในบริบทโดยรวมของชุมชนเป็นอย่างดี ทำให้เป็นกลุ่มคนที่สามารถจะวางแผนการดำเนินงานต่างๆของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน คือ ชาวบ้านบางส่วนมองว่าตนเองมีความรู้และมีประสบการณ์ในด้าน การวางแผนจัดการป่าน้อยจึงไว้วางใจให้ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและแกนนำในชุมชนเป็นผู้ที่ทำหน้าที่วางแผนการดำเนินงานต่างๆ แต่หลังจากคณะกรรมการหมู่บ้านได้วางแผนการดำเนินงานต่างๆของชุมชนแล้วนั้น ผู้ใหญ่บ้านก็จะนำแผนงานที่ได้วางไว้มาเสนอต่อสมาชิกในชุมชนเพื่อทำประชาคมติให้ชาวบ้านออกเสียงว่าเห็นด้วยกับแผนงานนั้นๆหรือไม่ รวมทั้ง

ให้สมาชิกคนอื่นๆ ในชุมชนได้มีส่วนในการเสนอแนะหรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับแผนงานต่างๆ ที่เกิดจากการวางแผนของคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งผู้นำชุมชนเองได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการรับรู้โครงการของสมาชิกในชุมชน โดยได้กล่าวว่า

“...ชาวบ้านก็มีส่วนในการวางแผนเหมือนกัน ไม่ใช่เราจะยึดความคิดเฉพาะกลุ่มผู้นำ ก็พอเราเสนอโครงการไป ก็จะต้องให้ชาวบ้านมาร่วมกัน ให้ความคิดมันหลากหลาย จะได้ไม่เกิดปัญหาความขัดแย้ง ก็เลยต้องมีการประชุมว่าชาวบ้านอยากได้อะไร อยากทำอะไร แล้วโครงการที่ชาวบ้านในชุมชนเห็นด้วย มันจะยั่งยืนแล้วก็เกิดผลดีกับชุมชน...” (วิน อนุรักษ์, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

ปรากฏการณ์ข้างต้นสามารถสะท้อนได้เป็นอย่างดีว่าในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้นไม่สามารถประสบความสำเร็จได้หากขาดความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมดำเนินการและรับรู้ถึงแผนงานต่างๆ เพราะการที่ชาวบ้านในชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่จะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถพัฒนาศักยภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3.3 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม

ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดส่วนใหญ่ต่างมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำร่วมกัน เนื่องจากชาวบ้านต่างได้รับประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำจะรวมไปถึงกระบวนการต่างๆ ทั้งการดูแล ป้องกันรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ บุคคลภายนอกได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า

“...ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ชาวบ้านก็จะมีส่วนร่วมมาก เป็นเพราะผู้นำด้วย ผู้นำที่นั่นเค้าเล่นด้วย เขาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ ผู้นำเก่ง...” (ชนพัฒน์ สุนทรกิจจาภรณ์, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

ผู้ที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินงานต่างๆของชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งจะเป็นแกนนำหลักของชุมชนที่คอยกระตุ้นชาวบ้านในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ เป็นผู้ที่ได้รับนโยบายมาจากส่วนกลาง รวมถึงทำหน้าที่ในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง การที่ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านได้เห็นถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำและประโยชน์ที่ได้รับจากป่าต้นน้ำจึงทำให้เกิดความรักและความหวงแหนต่อป่าต้นน้ำซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและผูกพันกับชุมชนมาอย่างยาวนาน อีกทั้งเกิดจากการที่ชุมชนมีผู้นำที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาชุมชนจึงมีส่วนในการกระตุ้นให้ชาวบ้านเข้ามาจับบทบาทในการจัดการป่าต้นน้ำมากขึ้น สำหรับการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชน สามารถจำแนกได้ดังนี้

3.3.1 กิจกรรมด้านการป้องกันรักษาป่า

จากการที่ชุมชนนาชุมเห็ดมีการตั้งกฎกติกาของชุมชนห้ามมิให้ชาวบ้านในชุมชนลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเพื่อเก็บขายหรือทำไม้ ทำให้ชาวบ้านที่เคยลักลอบตัดไม้ได้หยุดพฤติกรรมเดิมของตนที่ส่งผลเสียต่อทรัพยากรธรรมชาติและได้หันมาให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำกันมากขึ้น โดยคณะกรรมการหมู่บ้านได้มีการตั้งกลุ่มชาวบ้านขึ้นมาเพื่อลาดตระเวนพื้นที่ป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้รวมทั้งจัดเวรยามในการป้องกันผู้ลักลอบตัดไม้ทำลายป่าในชุมชน นอกจากกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับมอบหมายจากผู้นำชุมชนแล้วนั้น ชาวบ้านทั่วไปในชุมชนที่เข้าไปหาของป่าหรือใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำก็มีส่วนร่วมในการคอยสอดส่องดูแลการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าของบุคคลภายนอก หากชาวบ้านในชุมชนพบเห็นผู้ลักลอบตัดไม้หรือสังเกตเห็นร่องรอยการตัดไม้ในป่า ชาวบ้านจะต้องแจ้งแก่ผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านทันทีเพื่อประสานต่อไปยังเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้เข้าจับกุมผู้กระทำความผิด บ่อยครั้งที่ชาวบ้านหรือแกนนำในชุมชนจะเข้าร่วมการจับกุมผู้กระทำความผิดร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการประสานความร่วมมือกันระหว่างภาครัฐกับชุมชนท้องถิ่น

การที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการสอดส่องดูแลผู้ลักลอบตัดไม้ในป่าเนื่องจากชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีในการหวงแหนป่าที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์มาอย่างยาวนาน ทำให้ทุกคนพร้อมใจกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำ โดยบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องมีเวรยามแต่หากชาวบ้านได้เข้าป่าและพบเห็นผู้กระทำความผิดก็จะไปแจ้งต่อผู้ใหญ่บ้านทันทีเพื่อให้ดำเนินการต่อไป

“...ส่วนมากชาวบ้านที่เข้าป่ากันบ่อยๆก็เหมือนเราได้ช่วยดูแลป่า คือเราจะคุ้นชินกับป่า พอมีส่วนไหนที่ผิดปกติไป ป่าตรงไหนที่ ผิดแปลก เราก็จะรู้ แล้วก็มาบอกผู้ใหญ่ต่อ...” (อำนาจ ชูเกื้อ, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านในชุมชนที่มีโอกาสได้ เข้าป่าบ่อยครั้งจะมีความผูกพันกับป่ามานานทำให้พวกเขามีความคุ้นเคยและทราบได้ถึงความผิดปกติ ของป่าทำให้ชาวบ้านสามารถดูแลและป้องกันรักษาป่าได้อีกทางหนึ่ง ในส่วนของผู้ใหญ่บ้านหรือ ผู้นำชุมชนเองก็จะมี ความเข้มแข็งในการบังคับใช้กฎกติกาของชุมชน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเอง ไม่กล้าที่จะลักลอบเข้าไปตัดไม้ในป่า แต่ในบางครั้งอาจจะมีบุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้ในชุมชน การที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการสอดส่องผู้ที่เข้ามาลักลอบตัดไม้ได้ ทำให้ปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าในชุมชนลดลงไปเป็นจำนวนมากและทำให้ชาวบ้านในชุมชนได้รับความไว้วางใจจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้มากขึ้นทำให้ลดความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้นได้

3.3.2 กิจกรรมด้านการดูแลรักษาและพัฒนาป่าต้นน้ำ

ชุมชนนาชุมเห็ดจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและรักษาป่าต้นน้ำ อย่างต่อเนื่อง เช่น โครงการปลูกป่า โครงการพัฒนาบริเวณริมคลองต่างๆในชุมชน โครงการ ปล่อยปลาในแหล่งน้ำต่างๆ การแผ้วถางป่าในบริเวณที่รกเพื่อสร้างทัศนียภาพของชุมชน การทำ ความสะอาดบริเวณแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์ในชุมชน เป็นต้น ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ต่างมี ส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ซึ่งโครงการพัฒนาต่างๆได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงาน ภายนอก เช่น สมาคมหยาดฝน องค์การบริหารส่วนตำบล สำนักงานพลังงานจังหวัด เป็นต้น บางโครงการก็เกิดจากการผลักดันของผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน ชาวบ้านในชุมชนจะ รับทราบถึงกำหนดการต่างๆของกิจกรรมจากการเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้ที่ ชี้แจงถึงการดำเนินงานต่างๆ ในบางเรื่องชาวบ้านก็สามารถรับข่าวสารได้จากหอกระจายข่าวของ ชุมชนรวมทั้งการบอกต่อกันไปของกลุ่มชาวบ้านในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีการไปมาหาสู่กันเสมอ ทำให้สามารถรับรู้ข่าวสารต่างๆของ ชุมชนได้ในวงกว้าง

แต่ในบางกิจกรรม เช่น การปล่อยปลาในแหล่งน้ำต่างๆ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญจะ เป็นผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการหมู่บ้าน เนื่องจากบางกิจกรรมไม่จำเป็นต้องใช้แรงงานหรือ จำนวนคนมากนัก ทำให้ผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีความสะดวกในการดำเนินการ

มากกว่าเป็นผู้ทำหน้าที่นำพันธุ์ปลาขึ้นไปปล่อยในน้ำตก การดำเนินกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการพัฒนาและรักษาป่าต้นน้ำเกิดขึ้นจากจิตสำนึกของชาวบ้านในชุมชนที่เห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ เนื่องจากชาวบ้านเป็นผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากการช่วยกันดูแลรักษาป่า ชาวบ้านในชุมชนนาซุมเห็ดทุกหลังคาเรือนได้ใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำทั้งในด้านแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคและการทำกิจกรรมต่างๆในครัวเรือนจากระบบประปาภูเขา เป็นลักษณะการใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่า การที่ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรในชีวิตประจำวันเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านได้มองเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำเนื่องจากการดูแลรักษาป่าต้นน้ำจะส่งผลให้ชาวบ้านสามารถใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆไปได้อย่างยาวนาน ชาวบ้านจึงต่างเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาและพัฒนาป่าต้นน้ำ

3.3.3 กิจกรรมเชิงรณรงค์และสร้างจิตสำนึก

“...มีช่วงหนึ่งที่ป่าแห้งแล้งมาก มองไปก็เห็นแต่ต้นไม้เลย ไม่ค่อยมีสีเขียวเลย ทำให้เราเริ่มจะตระหนักว่าเราควรจะทำมือร่วมกันจัดการป่าต้นน้ำ ควรจะมีการสร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านหันมาช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำ...” (ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

หลังจากที่ป่าไม้บริเวณชุมชนถูกทำลายจากการให้สัมปทานป่าแก่นายทุนรวมทั้งการถางป่าเพื่อปลูกยางพาราของชาวบ้านบางส่วนในชุมชน ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรมและลดปริมาณลงไปมาก ทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์อีกทั้งยังได้มีหน่วยงานจากภายนอกได้เข้ามาให้ความรู้แก่ชาวบ้านในชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและการรักษาป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าต้นน้ำมากขึ้น โดยผู้นำชุมชนและคณะกรรมการหมู่บ้านจะมีส่วนสำคัญในการที่จะดำเนินการในเชิงรุกเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้าใจถึงความสำคัญของป่าต้นน้ำ จึงทำให้กลุ่มผู้นำมีกิจกรรมการรณรงค์อย่างต่อเนื่องเพื่อให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาป่าทั้งการประกาศจากหอกระจายข่าวของชุมชนและการเน้นย้ำกับชาวบ้านในชุมชนผ่านการประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้าน การที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำทั้งในด้านการอุปโภคและบริโภคเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำและช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำกันมากขึ้นทำให้ในปัจจุบันในชุมชนนาซุมเห็ดแทบจะไม่มีปัญหาการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่าจากชาวบ้านในชุมชน

3.3.4 กิจกรรมการเรียนรู้และสร้างความเข้มแข็ง

ชาวบ้านในชุมชนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ภายนอกชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้นำ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือคณะกรรมการหมู่บ้าน ที่มีจะได้รับโอกาสในการไปศึกษาเรียนรู้จากชุมชนภายนอกและนำสิ่งที่ได้รับจากการศึกษาความมาถ่ายทอดให้แก่ชาวบ้านชุมชนต่อไป ทั้งนี้ชาวบ้านในชุมชนเองก็จะมีส่วนร่วมต่อการเรียนรู้กระบวนการจัดการต่างๆภายในชุมชน เช่น การเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำโดยไม่ทำลายธรรมชาติ เป็นต้น โดยการเข้ารับการฝึกอบรมด้านต่างๆรวมไปถึงการเข้ามาให้ความรู้แก่ชาวบ้านในชุมชนของหน่วยงานภายนอก อาจจะกล่าวได้ว่าชาวบ้านในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ต่างๆของชุมชน การที่ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้ในด้านต่างๆเป็นส่วนหนึ่งที่จะสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้อีกทั้งยังเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ชาวบ้านในชุมชนได้กล่าวว่า

“...ชุมชนมีการออกไปดูงานใหม่ นี่มีนะ เขาก็ไปกันบ่อยๆ ก็เคยไปนะที่เขาไปดูสวนผักของคนข้างนอกอะไรอย่างนี้ ส่วนมากนอกจากพวกผู้นำ ก็จะเป็นกลุ่มวัยรุ่นในชุมชนเพราะผู้ใหญ่มองว่าเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้วัยรุ่นพวกนี้ห่างไกลจากยาเสพติดแล้ว ก็ได้เห็นถึงความสำคัญของการพัฒนาชุมชน...” (นันทิกา ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่านอกจากกลุ่มผู้ใหญ่ในชุมชนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ผ่านการดำเนินงานด้านต่างๆของชุมชนแล้วนั้น ชุมชนนาชุมเห็ดยังให้ความสำคัญกับกิจกรรมการเรียนรู้ของเยาวชนในชุมชน เช่น กิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศป่าต้นน้ำ กิจกรรมการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้พลังงานทดแทน เป็นต้น ซึ่งการที่เยาวชนได้เกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับกิจกรรมที่ยกตัวอย่างข้างต้นจะทำให้เยาวชนได้เกิดความตระหนักต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและได้ช่วยกับดูแลรักษาป่า เนื่องจากการสร้างจิตสำนึกนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเริ่มสร้างกันตั้งแต่ยังเล็ก เพื่อให้ส่งผลดีต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำในระยะยาวต่อไป

3.3.5 กิจกรรมประสานงานและสร้างความร่วมมือ

กลุ่มชาวบ้านที่มีส่วนสำคัญในการดำเนินกิจกรรมด้านการประสานงานคือ กลุ่มผู้นำในชุมชน โดยจะเป็นผู้ที่คอยประสานระหว่างภาครัฐกับชาวบ้านในชุมชน และมี

ส่วนสำคัญในการสร้างความร่วมมือของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ กล่าวคือ กลุ่มผู้นำจะเป็นผู้ที่คอยรับมอบนโยบายและรับทราบรายละเอียดของโครงการต่างๆมาจากภาครัฐหรือหน่วยงานอื่นๆที่เข้ามาสนับสนุนชุมชน ก่อนที่จะนำรายละเอียดต่างๆนั้นมาแจ้งกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านคนอื่นๆได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจร่วมกัน อีกทั้งกลุ่มผู้นำยังมีบทบาทสำคัญในการประสานระหว่างชาวบ้านกับบุคคลภายนอกเพื่อการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชน เช่น หากมีบุคคลภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานในชุมชน กลุ่มผู้นำก็จะเป็นผู้ที่คอยประสานงานให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการต้อนรับหรือเข้ามามีส่วนในการให้ความรู้แก่บุคคลภายนอก เป็นต้น จะเห็นได้ว่ากลุ่มผู้นำของชุมชนจะมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินงานต่างๆของชุมชน

“...ผู้นำที่นี่เขาจะเก่งมากเลยนะ คอยประสานงานต่างๆในชุมชน คือเขามีความตั้งใจที่จะทำงานเพื่อชุมชนจริงๆ นับถือผู้ใหญ่แก่มากเลยรวมแก่นนำคนอื่นด้วยนะ ทำให้ชุมชนนี้เป็นชุมชนที่ค่อนข้างเข้มแข็ง มีการพัฒนาอยู่ตลอดเลย...” (อรอุมา บุญนิค, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากการสังเกตของผู้วิจัยและการสัมภาษณ์บุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชน พบว่ากลุ่มผู้นำในชุมชนจะเป็นผู้ที่ค่อนข้างกระตือรือร้นและมีความพร้อมที่จะทำงานด้านการพัฒนาชุมชน เป็นผู้ที่คอยประสานงานและสร้างความร่วมมือของชาวบ้านในชุมชนได้เป็นอย่างดี จึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จในการจัดการป่าต้นน้ำและได้รับการยอมรับจากบุคคลภายนอก

3.4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผลการดำเนินกิจกรรม

หลังจากการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำแล้ว ชาวบ้านในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในการประเมินผลกิจกรรมต่างๆผ่านการประชุมประจำเดือนของแต่ละหมู่บ้าน โดยผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการหมู่บ้านจะเป็นผู้ที่คอยรายงานผลการดำเนินงานต่างๆของชุมชนให้ชาวบ้านในชุมชนได้รับทราบและช่วยกันแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับกิจกรรมนั้นๆและเสนอแนะสำหรับการดำเนินงานในครั้งต่อไป เช่น กิจกรรมการปล่อยปลาบริเวณแหล่งน้ำ กิจกรรมการปลูกป่า กิจกรรมการกางหญ้าริมทางเดินต่าง เป็นต้น เนื่องจากในบางกิจกรรมชาวบ้านบางส่วนไม่มีส่วนร่วมในการดำเนินการ ผู้นำหรือคณะกรรมการหมู่บ้านจึงต้องบอกกล่าวรายละเอียดต่างๆให้สมาชิกคนอื่นๆในชุมชนได้รับทราบและเข้าใจตรงกัน จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนพบว่าชาวบ้านเองก็ไม่ได้ยึดอัดใจในการที่กลุ่มผู้นำมีส่วนในดำเนิน

กิจกรรมต่างๆมากกว่าชาวบ้านในชุมชน เพราะในบางกิจกรรมชาวบ้านเองก็ไม่มีเวลาว่างที่จะไปร่วมกิจกรรมมากนัก หากชาวบ้านไม่ได้ร่วมกิจกรรมก็มีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนโดยการสนับสนุนด้านเงินทุนในการดำเนินการ และการที่ผู้นำชุมชนได้แจ้งผลการดำเนินการต่างๆในการประชุมประจำเดือน ชาวบ้านเองก็จะมีส่วนในการประเมินผลการดำเนินกิจกรรมต่างๆอย่างต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุปชาวบ้านในชุมชนต่างเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำอย่างพร้อมเพรียงกัน ทั้งนี้ชาวบ้านทุกคนอาจจะไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินงานต่างๆทุกๆขั้นตอน เนื่องจากบางขั้นตอนก็มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยผู้ที่ทราบข้อมูลต่างๆของชุมชนเป็นอย่างดีและบางขั้นตอนก็จำเป็นที่จะต้องใช้เวลาและมีความชำนาญในการดำเนินการ ทำให้กลุ่มผู้นำหรือแกนนำในชุมชนเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆมากกว่าทั้งนี้ในการขับเคลื่อนกระบวนการดำเนินงานต่างๆของชุมชนนั้นแกนนำในชุมชนก็เป็นผู้ที่มีหน้าที่โดยตรงอยู่แล้ว แต่อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์และการที่ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างต่อเนื่องพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างให้ความสำคัญกับการดำเนินงานต่างๆเป็นอย่างดีในบางกิจกรรมที่ชาวบ้านอาจจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการลงแรงก็จะมีส่วนในการออกเงินช่วยเหลือการดำเนินงานต่างๆ การที่ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆนั้นเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการคนและการจัดการป่าต้นน้ำ

4. บทบาทขององค์กรในชุมชนและศักยภาพของผู้นำชุมชน

บทบาทขององค์กรทางสังคมต่างๆในชุมชนรวมทั้งการปฏิบัติงานของผู้นำชุมชนเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีประสิทธิภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ การที่องค์กรชุมชนหรือตัวบุคคลในชุมชนมีความเข้มแข็งเป็นส่วนหนึ่งที่จะชี้วัดได้ว่าชุมชนมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากในการขับเคลื่อนงานหรือโครงการต่างๆของชุมชนนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญก็คือกลุ่มผู้นำชุมชนและองค์กรต่างๆในชุมชน โดยจะเป็นผู้ดำเนินงานและประสานงานด้านต่างๆกับชาวบ้านในชุมชนรวมทั้งการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ชุมชนนาหุ่มเห็ดมีการจัดตั้งองค์กรในชุมชนอย่างเป็นทางการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำโดยตรงได้แก่

4.1 องค์กรชุมชนบ้านลำขนุน

เป็นองค์กรในชุมชนที่จัดตั้งขึ้นในช่วงประมาณปี พ.ศ.2545 ของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเทือกเขาบรรทัด ซึ่งทับซ้อนกับพื้นที่ของชาวบ้าน เมื่อทางภาครัฐได้ก่อตั้งหน่วยงานป่าไม้เข้ามารับผิดชอบดูแลในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์ฯ

ทำให้มีการกวาดค้น จับกุม และดำเนินคดีกับชาวบ้านในชุมชนในข้อหารุกล้ำพื้นที่ป่าสงวน ในขณะที่ทางฝ่ายชาวบ้านต่างให้เหตุผลว่าพื้นที่เหล่านั้นเป็นที่ทำกินเดิมของชาวบ้านก่อนที่จะถูกประกาศให้เป็นเขตป่าสงวน ทำให้ปัญหานี้เป็นปัญหาเรื้อรังของชุมชนมายาวนาน ทั้งนี้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับชุมชนท้องถิ่นเป็นปัญหาหนึ่งที่พบเห็นบ่อยครั้งในหลายๆชุมชน ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาดของภาครัฐที่ได้ใช้มาตรการตามกฎหมายอย่างเข้มงวดเพื่อการอนุรักษ์ป่า ด้วยการปฏิบัติต่อชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าอย่างรุนแรงโดยไม่สนใจต่อประเพณีการบุกเบิกที่ดินทำกินของชาวบ้าน ซึ่งหลายๆชุมชนอาศัยอยู่ในเขตป่าก่อนที่รัฐบาลจะประกาศให้เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้พื้นที่เหล่านั้นไปทับซ้อนกับที่ทำกินของชาวบ้าน ทั้งๆที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้พื้นที่เหล่านั้นมาอย่างช้านาน

จากปัญหาความขัดแย้งเหล่านี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันของผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยการก่อตั้งองค์กรชุมชนบ้านลำขนุนขึ้นมา อย่างไรก็ตามสมาชิกบางส่วนเคยเป็นสมาชิกของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมที่คิดซึ่งเป็นเครือข่ายที่ได้มีการดำเนินการมาก่อน แต่จากการสัมภาษณ์สมาชิกขององค์กรชุมชนบ้านลำขนุนถึงสาเหตุของการออกจากเครือข่ายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมเนื่องจากแนวทางหรือวัตถุประสงค์บางส่วนไม่ตรงกันจึงได้ออกจากเครือข่ายและรวมกลุ่มกันจัดตั้งองค์กรขึ้นมาภายในชุมชนเอง

แนวทางการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในช่วงที่ผ่านมาคือการผลักดันให้รัฐบาลมีนโยบายโฉนดชุมชน เพื่อรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากรอย่างยั่งยืนร่วมกันภายใต้แนวคิดสิทธิชุมชนและเป็นไปตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ.2550 โดยรัฐบาลสมัยนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ได้ออกระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดการให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ.2553 ได้รับรองพื้นที่นำร่องโฉนดชุมชน 30 แห่งทั่วประเทศรวมทั้งพื้นที่บางส่วนของชุมชนนาชุมเห็ด ทำให้พื้นที่บางส่วนมีโฉนดชุมชนที่สามารถช่วยลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนได้บางส่วน แต่อย่างไรก็ตามยังคงมีพื้นที่จำนวนมากของชุมชนนาชุมเห็ดที่ยังคงไม่ได้รับโฉนดชุมชน จากการสัมภาษณ์พบว่านโยบายการออกโฉนดชุมชนไม่ได้รับการตอบสนองจากรัฐบาล น.ส.ยิ่งลักษณ์ ชินวัตรมากนัก แสดงให้เห็นได้ว่าปัญหาหนึ่งของการจัดการระบบราชการคือการดำเนินนโยบายที่ไม่สอดคล้องกันระหว่างรัฐบาลชุดเก่ากับรัฐบาลชุดใหม่ ทำให้นโยบายหลายๆนโยบายที่กำลังดำเนินการอยู่ในรัฐบาลชุดเก่าไม่สามารถดำเนินต่อไปได้ ทำให้ส่งผลกระทบต่อประชาชนที่เกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

องค์กรชุมชนบ้านลำขนุนซึ่งเป็นชื่อหมู่บ้านหนึ่งในตำบลนาขุมเห็ดเกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบทั้งใน ม.2 ม.4 และ ม.8 แต่เนื่องจากมีแกนนำขององค์กรเป็นชาวบ้านใน ม.8 จึงได้ตั้งชื่อองค์กรว่าบ้านลำขนุน การดำเนินงานขององค์กรชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. เพื่อสร้างความสมดุลระหว่างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการป้องกันอนุรักษ์ รักษา ดูแล พื้นฟู และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยั่งยืน
2. เพื่อสร้างความเข้าใจกับชุมชน ท้องถิ่นและองค์กรอื่นๆ ให้ทุกภาคส่วนมีบทบาทและหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
3. เพื่อเป็นกรอบให้องค์กร หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นำไปใช้เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

องค์กรชุมชนบ้านลำขนุนมีวิธีการจัดการต่างๆที่เป็นการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การเดินแนวเขตที่ดินทำกินกับป่าสมบูรณ์ โดยปลูกพืชไม้ผลต่างๆ การช่วยกันปลูกต้นไม้ในป่าหรือบริเวณริมคลองเพื่อช่วยป้องกันการพังทลายของหน้าดิน การปล่อยปลาเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำและระบบนิเวศ การทำกิจกรรมต่างๆร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐและเยาวชนในชุมชน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านในชุมชนที่เป็นสมาชิกขององค์กรชุมชนบ้านลำขนุนต่างให้ความร่วมมือในกิจกรรมต่างๆเป็นอย่างดี เป็นองค์กรทางสังคมหนึ่งในชุมชนที่มีความเข้มแข็งในด้านการบริหารจัดการต่างๆ

นอกจากการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยทั่วไปแล้วนั้นยังมีการกำหนดกติกาหรือแนวทางในการใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกิน โดยการให้ชาวบ้านมาลงทะเบียนว่าพื้นที่ในส่วนของตนนั้นทับซ้อนกับพื้นที่ป่าสงวนอย่างไร เพื่อให้คณะกรรมการขององค์กรชุมชนเป็นผู้พิจารณา โดยมีเกณฑ์ว่าจะต้องเป็นเกษตรกรรายย่อยเท่านั้นจะต้องนำประวัติการใช้ประโยชน์และการถือครองที่ดินมาประกอบการพิจารณาว่าพื้นที่ดังกล่าวมีการใช้ประโยชน์ก่อนการประกาศเขตพื้นที่ป่าสงวนจริงหรือไม่หรือชาวบ้านเข้ามาทำกินหลังจากการประกาศเขตป่าสงวน อีกทั้งยังมีการกำหนดกฎกติกาห้ามไม่ให้ชาวบ้านตัดไม้จากในป่ามาใช้ประโยชน์ หากมีความจำเป็นจะต้องแจ้งแก่คณะกรรมการเพื่อให้พิจารณาก่อน โดยจะต้องผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการ ถ้าหากมีการตัดไม้จะต้องมีการปลูกทดแทนอย่างน้อย 20 ต้นต่อไม้ 1 ต้น รวมทั้งมีการจัดอบรมให้ความรู้แก่สมาชิกขององค์กรชุมชนและประชาชนทั่วไป เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ สมาชิกกลุ่มองค์กรชุมชนได้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยว่า

“...ในองค์กรก็จะมีการจัดตั้งคณะกรรมการขึ้นมาเพื่อดูแลเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่า คือชาวบ้านจะไม่สามารถตัดไม้ได้ตามอำเภอใจ แม้แต่ผู้ใหญ่ก็เข้าไปตัดไม้ไม่ได้ คณะกรรมการจะเป็นคนชี้ขาดว่าชาวบ้านจะสามารถโค่นไม้ได้หรือไม่ ถ้าเป็นการทำลายป่ามากเขาก็จะไม่ให้โค่น แล้วสมาชิกขององค์กรก็จะมีสมุดออมทรัพย์ เมื่อมาประชุมทุกๆเดือน จะต้องนำเงินคนละ 50 บาทมาฝาก เพื่อการออมเงิน 20 บาท ส่วนอีก 30 บาทก็เป็นการสนับสนุนการดำเนินงานต่างๆขององค์กร...” (วิน อนุรักษ์, สัมภาษณ์ 24 ธันวาคม 2554)

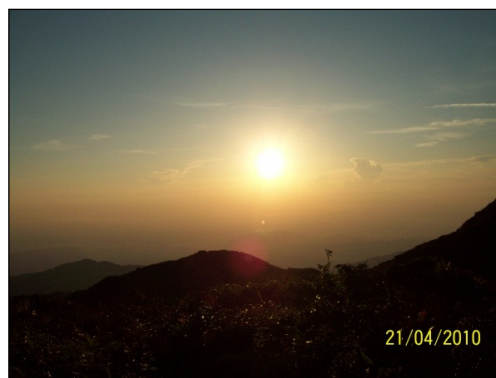
จากปรากฏการณ์ข้างต้นส่วนหนึ่งได้สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนในการบังคับใช้ระเบียบข้อบังคับของชุมชนโดยไม่อนุญาตให้ใครก็ตามเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโดยมิได้บังคับเพียงแก่ชาวบ้านในชุมชนเท่านั้นแต่ผู้นำชุมชนก็ไม่มีสิทธิ์ละเมิดกฎของชุมชนแสดงให้เห็นถึงความเท่าเทียมกันของชาวบ้านในชุมชน จากการศึกษาพบว่าองค์กรชุมชนบ้านลำขนุนเป็นองค์กรทางสังคมหนึ่งในชุมชนนาชุมเห็ดที่มีบทบาทสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำและมีการบริหารจัดการต่างๆที่ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำเป็นอย่างดี การที่ชุมชนมีองค์กรทางสังคมที่เข้มแข็งเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำผ่านกระบวนการกลุ่ม ซึ่งจะเป็นพลังสำคัญที่จะช่วยให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการรักษาป่าได้มากขึ้น นอกจากนี้การก่อตั้งขององค์กรชุมชนบ้านลำขนุนยังเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการความขัดแย้ง มีศักยภาพในการปรับตัวแก้ไขปัญหาเพื่อลดความขัดแย้ง

4.2 กลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก

เป็นองค์กรทางสังคมหนึ่งในชุมชนนาชุมเห็ดที่มีกระบวนการจัดการที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างเป็นรูปธรรม โดยกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก มีการจัดโครงสร้างและการบริหารจัดการต่างๆอย่างเป็นระบบ มีกฎ กติกา ข้อบังคับของกลุ่มที่สมาชิกต่างยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน ตลอดจนมีการปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างสม่ำเสมอ ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความเหนียวแน่น เกิดความรักใคร่สามัคคี มีการพึ่งพาอาศัยกันทั้งในเรื่องการทำงานและการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก มีวัตถุประสงค์ของกลุ่มชัดเจน คือ

1. เพื่อสร้างอาชีพเสริม และเพิ่มรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ผู้ซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน
2. เพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจกระบวนการทำงานเป็นกลุ่ม เกิดขบวนการสร้างความเข้มแข็งและ การเข้าเป็นหุ้นส่วนร่วมของสมาชิก
3. เพื่อดำเนินการ เดินป่าศึกษาธรรมชาติท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูผาหมอก เพื่อให้ นักท่องเที่ยวและชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์

การก่อตั้งกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านที่มีความชำนาญ และมีประสบการณ์ในการเดินป่ามานาน มีวัตถุประสงค์และดำเนินการเพื่อจัดการการท่องเที่ยวศึกษาเส้นทางธรรมชาติภูผาหมอก และเพื่อให้ประชาชนเข้าใจการทำงานเป็นกลุ่ม การบริหารจัดการภายในกลุ่ม การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในชุมชน รวมทั้งเพื่อเป็นการสร้างรายได้เสริมให้แก่สมาชิกกลุ่ม ปัจจุบันกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก มีสมาชิกประมาณ 30 คน ทำหน้าที่นำทาง และ ลูกหาบ ซึ่งผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันอย่างทั่วถึงและเท่าเทียม รายได้เฉลี่ยประมาณ 600 บาท/ครั้ง/คน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนนักท่องเที่ยว มีการจัดระบบการเงินของกลุ่ม โดยการหัก 20 บาท จากรายได้ของสมาชิก เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการกลุ่มต่อไป

ภาพประกอบ 23 - 24 นักท่องเที่ยวได้ขึ้นไปชื่นชมความงามของยอดเขาบรรทัดและได้ศึกษาระบบนิเวศป่าต้นน้ำ

ที่มา: อรุณา บุญนิต เมษายน 2553

สมาชิกกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก จะมีการเตรียมการเพื่อรับนักท่องเที่ยว โดยการทำงานร่วมกันเป็นทีมเพื่อเตรียมความพร้อมในด้านต่างๆ ทั้งการค้นหาค้นหาศักยภาพของชุมชน ซึ่งมีจุดเด่นอยู่ที่ความอุดมสมบูรณ์ของป่า มีพืชพรรณไม้นานาชนิด และความสวยงามของทัศนียภาพบนยอดภูผาหมอก ซึ่งสามารถมองเห็นวิวทิวทัศน์ของ 2 ผังทะเลได้ การสืบค้นภูมิปัญญาชาวบ้าน

ต่างๆ จากในอดีตที่เคยเป็นนายพรานหาของป่า ล่าสัตว์ ได้มีการปรับเปลี่ยนมาใช้ภูมิปัญญาและทักษะความชำนาญในการเดินป่าที่มีอยู่เป็นทุนเดิม เพิ่มด้วยทักษะในด้านการปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวเพื่อเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้เรื่องป่า พืชพรรณธรรมชาติ และมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับนักท่องเที่ยว ทำให้ได้ข้อมูลใหม่ๆ จากภายนอกชุมชนด้วย ส่วนใหญ่กลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอกจะนำทางนักท่องเที่ยวเดินป่าศึกษาเส้นทางธรรมชาติ เป็นเวลา 2 วัน 1 คืน โดยมุ่งหวังว่าสิ่งที่นักท่องเที่ยวจะได้กลับไปจากการมาเที่ยวภูผาหมอกครั้งนี้ ไม่ใช่แค่ความประทับใจที่ได้ขึ้นไปชื่นชมทัศนียภาพที่สวยงามบนยอดภูผาหมอกเท่านั้น แต่สิ่งสำคัญ คือ ระหว่างทาง ให้นักท่องเที่ยวได้ ชื่นชม เรียนรู้ และเพลิดเพลินไปกับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ พืชพรรณไม้หายากและสัตว์ป่า และเกิดความตระหนักถึงความสำคัญและเห็นคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากการเดินป่าแล้วนั้น ในทุกๆ ครั้งกลุ่มผู้นำทางก็จะนำพันธุ์ไม้ต่างๆ ขึ้นไปเพื่อให้นักท่องเที่ยวช่วยกันปลูกเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้อีกทางหนึ่ง หรือในบางครั้งก็จะนำพันธุ์ปลาต่างๆ ขึ้นไปปล่อยบริเวณน้ำตกเพื่อให้เกิดการเพาะพันธุ์ต่อไป

“...การจัดตั้งกลุ่มภูผาหมอก ถ้าถามเรื่องวัตถุประสงค์ก็คือเรื่องเดียวกัน ถ้าถามว่าการเดินขึ้นภูผาหมอก การจัดการกลุ่มต่างๆ ก็คือเพื่อให้มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดูแลสิ่งแวดล้อมอะไรอย่างนี้ ดูแลป่าไม้ ดูแลทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ให้ชุมชนได้มีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม...” (หนูอ้อม ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากบทสัมภาษณ์ดังกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวว่าไม่ได้มุ่งเน้นในด้านการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านในชุมชนเพียงอย่างเดียว แต่ชุมชนยังได้ตระหนักถึงประโยชน์ที่ได้รับทางอ้อม คือ เป็นส่วนหนึ่งของการจัดการป่าต้นน้ำและเป็นการดูแลรักษาป่าของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ในปัจจุบันการบริหารจัดการกลุ่มของกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอกมีความเข้มแข็งและเป็นองค์กรทางสังคมในชุมชนองค์กรหนึ่งที่ค่อนข้างมีความมั่นคง จึงทำให้เกิดการประสานการดำเนินงานของกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอกกับกลุ่มอื่นๆ ในชุมชนทั้งกลุ่มศึกษาดูงานในชุมชนเกี่ยวกับพลังงานทดแทนต่างๆ และกลุ่มบ้านลำขนุนโฮมสเตย์ ซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อรองรับบุคคลภายนอกที่เข้ามาศึกษาดูงานและเรียนรู้ในชุมชน มีการกำหนดโปรแกรมการท่องเที่ยวในชุมชน ได้แก่

1. การให้นักท่องเที่ยวเข้าศึกษาเรียนรู้ฐานต่างๆในชุมชน เช่น ฐานพลังงานทดแทน/ก๊าซจากฟาร์มสุกร การเพาะเห็ดนางฟ้า/เห็ดหูหนู การแกะรูปหนังตะลุง การศึกษาโครงการผลิตกระแสไฟฟ้าพลังน้ำ เป็นต้น โดยจะมีชาวบ้านแต่ละครอบครัวรับผิดชอบเป็นวิทยากรในแต่ละฐาน

2. การเรียนรู้ระบบนิเวศป่าต้นน้ำจากวิทยากรหรือยูววิทยากรในชุมชน ส่วนหนึ่งเพื่อให้บุคคลภายนอกได้ตระหนักถึงคุณค่าของการอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำและเป็นการแนะนำบุคคลภายนอกถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ด

3. การเดินป่าชมธรรมชาติของป่าต้นน้ำโดยการนำทางของกลุ่มรักษ์เดินภูผาหมอก ซึ่งเป็นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เพื่อให้นักท่องเที่ยวชมทัศนียภาพของจังหวัดตรังและเรียนรู้ลักษณะและพันธุ์พืชของป่าดิบชื้น เป็นต้น

4. นักท่องเที่ยวสามารถค้างคืนในชุมชนนาชุมเห็ดได้โดยการจัดการของกลุ่มบ้านลำขนุนโฮมสเตย์

จากการศึกษาพบว่าการจัดการของกลุ่มต่างๆมีการพึ่งพาอาศัยกันในด้านต่างๆ อีกทั้งสมาชิกของกลุ่มรักษ์ภูผาหมอกบางส่วนเองก็เป็นสมาชิกหรือมีบทบาทหน้าที่ในกลุ่มอื่นๆด้วยเช่นกัน การที่ชาวบ้านในชุมชนมีการประสานความร่วมมือกันระหว่างกลุ่ม แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการกลุ่มและการบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้เป็นอย่างดี ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ทำให้สมาชิกทุกคนต่างให้ความช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี

นอกจากการจัดการกลุ่มองค์กรในชุมชนจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ดได้อย่างชัดเจนแล้วนั้น ศักยภาพของผู้นำชุมชนยังเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของชุมชนในด้านการจัดการ เนื่องจากผู้นำจะเป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนหันมาให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำมากขึ้น

“...ผู้นำที่มีบทบาทสำคัญ ส่วนมากก็คือน้ำอ๋ม แกะทำงานต่างๆ หมดเลย ทำทุกอย่าง ชาวบ้านส่วนมากก็ให้ความเคารพนับถือแก คือศรัทธาในตัวน้ำอ๋มมากๆ...” (นันทิกา ปานนิล, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

“...ถ้าเรื่องป่าต้นน้ำ คนที่รับผิดชอบจริงๆนี่คือของผู้ใหญ่ห่อ้ม ของ หมู่ 2 ส่วนมากก็ร่วมกับหมู่ 8 ผู้ใหญ่ห่อ้มจะเป็นแกนหลัก แก่ง่งนะ เป็นคนเก่งมากเลย ทันทหมดทุกอย่าง...” (จรรยา มากอิน, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2555)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านตลอดจนกลุ่มผู้นำด้วยกันเองข้างต้นพบว่าผู้นำที่มีส่วนสำคัญต่อการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนนาชุมเห็ดมากที่สุด คือ ผู้ใหญ่ห่อ้ม ปานนิล ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด เนื่องจากผู้ใหญ่ห่อ้มเป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกลให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาท้องถิ่น โดยได้เข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานภายนอกอย่างสม่ำเสมอ เป็นผู้ที่มีความตั้งใจในการทำงานพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาชุมชนโดยการพักอาศัยอยู่ร่วมกับครอบครัวของผู้ใหญ่ห่อ้ม จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าผู้ใหญ่ห่อ้มจะเข้าร่วมประชุมกับหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาสนับสนุนชุมชนทุกครั้ง เช่น การประชุมของพลังงานจังหวัดศรีสะเกษเพื่อวางแผนการสร้างรีสอร์ตชุมชน การประชุมด้านงานพัฒนาชุมชนของพัฒนาสังคมจังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น ในขณะที่ผู้นำบางคนอาจจะไม่ได้ให้ความสำคัญในส่วนนี้มากนัก ผู้ใหญ่จะเป็นผู้ที่มีข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับชุมชนเป็นอย่างดี มีความตื่นตัวที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ๆอยู่เสมอ นอกจากนี้ผู้ใหญ่ห่อ้มยังมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านในชุมชนอย่างใกล้ชิด ช่วยเหลืองานต่างๆของชาวบ้านอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เป็นผู้นำคนหนึ่งที่บ้านในชุมชนต่างให้ความสำคัญนับถือและไว้วางใจมาก

ความสามารถของผู้นำชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยจะเป็นผู้ที่คอยกระตุ้นหรือผลักดันให้ชาวบ้านในชุมชนมองเห็นถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำและตระหนักถึงความสำคัญของการที่ชาวบ้านจะต้องช่วยกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยผู้นำที่เป็นตัวตั้งตัวตีในการอนุรักษ์ป่าส่วนใหญ่จะใช้รูปแบบของคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์กรหลักในการแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากร ก่อนที่ชาวบ้านในชุมชนทั่วไปจะเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่กลุ่มผู้นำจะต้องตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติก่อน ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่างๆจึงมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวหรือการจัดตั้งกลุ่มองค์กรเพื่อรักษาป่าขึ้นมาในชุมชน โดยกลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านนี้เป็นองค์กรทางสังคมหนึ่งในชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ เพื่อเป็นแกนนำในการบริหารจัดการเรื่องต่างๆภายในชุมชน จากการสังเกตของผู้วิจัยพบว่าคณะกรรมการของหมู่บ้านต่างๆมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและให้ความสำคัญกับการรณรงค์ให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อชุมชนเองและระบบนิเวศโดยรวมของจังหวัดศรีสะเกษ โดยก่อนการประชุมหมู่บ้านทุกครั้งคณะกรรมการหมู่บ้านจะต้องมีการประชุม

นอกรอบเพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นถึงสถานการณ์ปัญหาต่างๆของชุมชนตลอดจนช่วยกันคิดหาแนวทางการแก้ไขปัญหานั้นจึงนำไปเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านให้ช่วยกันพิจารณาอีกครั้ง การประสานความร่วมมือกันระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นส่วนหนึ่ง que แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการกลุ่มเพื่อประโยชน์ต่อการสร้างความร่วมมือในการจัดการป่าต้นน้ำต่อไป ซึ่งนอกจากการทำงานร่วมกันของคณะกรรมการหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านแล้วนั้น ยังมีการประสานความร่วมมือกันระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทำให้การดำเนินงานต่างๆเกี่ยวกับการจัดการป่าต้นน้ำมีประสิทธิภาพมากขึ้น

5. ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน

ในช่วงแรกๆของการตั้งถิ่นฐานในชุมชนนาชุมเห็ด ชาวบ้านยังไม่มี การตั้งกฎเกณฑ์หรือข้อบังคับใดๆในชุมชน เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพมาจากถิ่นที่อยู่อาศัยเดิมต่างๆกัน ทำให้การรวมตัวต่างๆยังไม่เป็นกลุ่มเป็นก้อนมากนัก อีกทั้งทรัพยากรธรรมชาติในป่าต้นน้ำที่พวกเขาบรรพดีมีความอุดมสมบูรณ์มาก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์กันได้อย่างเสรี ทั้งการหาของป่า ล่าสัตว์ หรือการตัดไม้ในป่ามาใช้ประโยชน์ จนกระทั่งเมื่อสังคมได้เกิดการพัฒนามากขึ้น มีการเพิ่มจำนวนของประชากรในชุมชน ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติบริเวณป่าต้นน้ำที่พวกเขาบรรพดีเกิดความเสื่อมโทรมและเกิดการลดน้อยถอยลงของทรัพยากรต่างๆมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ จึงได้ร่วมกันตั้งกฎ ระเบียบ และข้อบังคับต่างๆของชุมชนขึ้น จากจิตสำนึกของการหวงแหนป่าเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ต่อไปและเพื่อเป็นแนวทางหนึ่งของการดูแลรักษาและป้องกันพื้นที่ป่าต้นน้ำ ชาวบ้านในชุมชนได้ให้สัมภาษณ์ว่า

“...ในชุมชนก็จะมีการออกกฎระเบียบต่างๆขึ้นมา อย่างเช่นห้ามชาวบ้านเข้าไปตัดไม้ในป่าสมบูรณ์ ห้ามลักลอบตัดไม้ไปใช้ประโยชน์โดยไม่ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมการหมู่บ้าน หรือถ้าใครทำก็ให้ชาวบ้านที่พบเห็นมาช่วยกันแจ้งผู้ใหญ่หรือแจ้งคณะกรรมการหมู่บ้าน ถ้าเตือนกันแล้วยังไม่เชื่อ ยังทำอีกจะแจ้งตำรวจ แจ้งป่าไม้ต่อไป...” (โอพาร สงพิน, สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2554)

ชุมชนได้มีการออกกฎ ระเบียบ และข้อบังคับต่างๆของชุมชนในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ โดยเกิดจากการประชุมร่วมกันระหว่างคณะกรรมการหมู่บ้าน องค์กรชุมชน เจ้าหน้าที่หน่วยอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืชเพื่อเฝ้าระวังตัด กรมป่าไม้ และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง เพื่อให้ทุกๆฝ่ายรับทราบข้อตกลงร่วมกัน เช่น การห้ามลักลอบตัดไม้ทำลายป่าไม้ในเขตป่าสมบูรณ์หรือป่าแก่ ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าสมบูรณ์หรือป่าแก่เพื่อเข้าไปครอบครองเป็นที่ดินทำกินของตนเอง หรือนุกเบิกป่าแก่ให้เป็นป่าเสื่อมโทรม ผู้ใดที่ฝ่าฝืนจะต้องถูกดำเนินคดีถึงที่สุดตามกฎหมาย หากผู้ใดพบเห็นการบุกรุกทำลายป่าไม้ บุกรุกแผ้วถางในเขตป่าสมบูรณ์จะต้องแจ้งผู้ใหญ่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อดำเนินตามขั้นตอนต่อไป และเมื่อมีผู้บุกรุกป่าสมบูรณ์หรือป่าแก่ในลักษณะทำลายทรัพยากรป่าไม้ คณะกรรมการหมู่บ้านก็จะเข้าไปตรวจสอบในพื้นที่ร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้และฝ่ายปกครอง และหากไม่ปฏิบัติตามกฎกติกาของชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน จะต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ดำเนินคดีตามกฎหมายอย่างเด็ดขาด ทำให้ชุมชนไม่มีปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าซึ่งเป็นเขตป่าสงวน แต่อาจจะมีส่วนที่มักจะเป็นคนต่างถิ่นเข้ามาลักลอบตัดไม้ทำลายป่าในเขตชุมชน ซึ่งทางชุมชนมีการลาดตระเวนพื้นที่บ่อยครั้ง เมื่อพบเห็นผู้กระทำความผิดก็จะแจ้งให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้จัดการต่อไป

ชุมชนนาชุมเห็ดมีกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนที่ไม่มีข้อยกเว้นใดๆสำหรับผู้กระทำความผิด แม้จะเป็นผู้นำชุมชนหรือคณะกรรมการที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนก็ไม่สามารถฝ่าฝืนกฎต่างๆของชุมชนได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนต่างให้ความเคารพและปฏิบัติตามกฎอย่างเคร่งครัด นอกจากการดำเนินคดีตามกฎหมายแล้วนั้น หากชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้กระทำความผิดเอง ชาวบ้านคนอื่นๆในชุมชนก็จะรวมตัวกันไม่คบค้าสมาคมและไม่ให้ความร่วมมือในด้านต่างๆกับผู้กระทำความผิดจนกว่าจะสำนึก ชาวบ้านในชุมชนทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำได้อย่างเท่าเทียมกันบนพื้นฐานที่ว่าเมื่อชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากป่าแล้ว จะต้องมีส่วนช่วยในการจัดการ ดูแลและรักษาป่าต้นน้ำเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ต่อไป

6. วัฒนธรรมและความเชื่อ

ชาวบ้านชุมชนนาชุมเห็ดมีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติมาอย่างช้านาน การที่ต้องใช้ชีวิตที่เกี่ยวข้องกับป่าทำให้เกิดเป็นความเชื่อต่างๆของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำได้ใช้หลักความเชื่อในการดำเนินชีวิตและการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ การศึกษาถึงวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ เนื่องจากความเชื่อต่างๆจะมีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

น้ำของชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดจะมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขาว่าจะคอยปกป้องรักษาป่าไม้อยู่ และต่างมีความเชื่อว่าต้นไม้ทุกต้นมีเทวดาที่คอยดูแลรักษาอยู่ ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความเคารพยำเกรงต่อธรรมชาติ ก่อนเข้าป่าทุกครั้งชาวบ้านจึงจะต้องมีการขออนุญาตจากเจ้าป่าเจ้าเขาก่อน เพราะเชื่อว่าหากเจ้าป่าเจ้าเขาไม่ได้รับรู้จะทำให้เกิดอันตรายระหว่างการเข้าป่าได้ และหลังจากที่ชาวบ้านได้เก็บของป่าหรือใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ ชาวบ้านก็จะต้องทำพิธีกรรมขอขมาและเซ่นไหว้เจ้าป่าเจ้าเขาก่อนที่จะนำทรัพยากรจากในป่ามาใช้ประโยชน์

นอกจากนี้ในบางปีชุมชนก็จะมีการทำพิธีกรรมการบวชป่าหรือการนำจิ๋วพระไปห่มให้กับต้นไม้ใหญ่ในชุมชน นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของชุมชนแล้วนั้น ผู้นำชุมชนก็มองว่าการบวชป่าจะทำให้ชาวบ้านในชุมชนบางส่วนที่ยังคงคิดที่จะตัดไม้ทำลายป่าได้เกิดความเกรงกลัวและไม่กล้าที่จะตัดไม้ทำลายป่าอีก การที่ชาวบ้านมีความเชื่อเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเคารพต่อป่าและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในป่าอย่างพอดีไม่ทำลายทรัพยากรมากเกินไป ความเชื่อของชุมชนจึงเป็นส่วนหนึ่งที่คอยควบคุมพฤติกรรมของชาวบ้านในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำ อีกทั้งความเชื่อยังเป็นส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่ช่วยให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืนต่อไป

การที่ชาวบ้านในชุมชนนาชุมเห็ดมีความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าป่าเจ้าเขายังเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันมากขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าหากไม่รู้จักรับการแบ่งปันกันจะทำให้เจ้าป่าเจ้าเขาโกรธ โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านในชุมชนได้กล่าวว่า

“...ไปถึงได้เห็นธรรมเนียมเขาแปลกๆทั้งนั้นที่เราไม่เคยรู้ ตอนลุงขึ้นไปลุงไม่มีความสามารถอะไรเลย แค่อินไปเพื่อนเขา ไปดู เขาชวนไป เขาให้น้ำผึ้งมาขวดหนึ่ง ลุงก็ไม่เอาสิ ลุงจะเอาทำไม ลุงไม่ได้ช่วยอะไรเขาเลย แต่เขาก็ให้ พอไม่เอา เขาไม่ยอม ลุงถามว่าหมายความว่าอะไร เขาบอกว่าคนที่ไปกับคนตีผึ้งขึ้นไป คล้ายๆว่าช่วยนำโชคไปด้วย แล้วถ้าเป็นคนตีผึ้งเหินหว ไม่แบ่งปัน ไม่รู้จักให้ วันหลังเขาขึ้นไป ไปหากก็ไม่พบหรอก เจ้าที่เจ้าทางเจ้าป่าเจ้าเขาจะไม่ให้เขาเห็น เพราะบางทีขึ้นทั้งวันก็มองไม่เห็น ว่ารังผึ้งอยู่ตรงไหน วิธีชีวิตเขาน่ารักครับ น่ารักมาก ชาวบ้านมีการแบ่งปันช่วยเหลือกันดีมาก ลุงก็เลยประทับใจที่นี่มาก...” (บุญธรรม มาแสง, สัมภาษณ์ 6 เมษายน 2554)

จากการให้สัมภาษณ์ของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งเป็นผู้ที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาอยู่ในชุมชนได้ประมาณสิบปีได้แสดงความประทับใจของเขาที่มีต่อชาวบ้านดั้งเดิมในชุมชนและเป็นการแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของความเชื่อที่ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชน กล่าวคือชาวบ้านจะมีความเชื่อว่าเจ้าป่าเจ้าเขาซึ่งเป็นผู้ปกปักรักษาทรัพยากรในป่าจะเกิดความไม่พอใจหากชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าไม่ยอมแบ่งปันสิ่งของที่หามาได้ให้กับคนอื่น ๆ เป็นส่วนหนึ่งของระบบคิดที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนส่วนหนึ่งได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมีการพึ่งพาอาศัยกันอยู่เสมอ ความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนนาชุมเห็ด

ชุมชนนาชุมเห็ดมีการใช้ประโยชน์หรือการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยอาศัยความเชื่อและก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ที่ผ่านการสั่งสมและเกิดการถ่ายทอดเรียนรู้จากรุ่นต่อรุ่นกันมาอย่างยาวนาน เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ความเชื่อต่างๆของชุมชนเป็นเหมือนกฎที่คอยควบคุมพฤติกรรมของคนในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้มีการตั้งระเบียบกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากร ส่งผลให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างรู้คุณค่าและมีส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนาชุมเห็ด

ในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ รวมไปถึง ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ จากการศึกษาวิจัยพบว่าชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่มีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำด้านต่างๆ ได้แก่ ศักยภาพด้านภูมิปัญญา ชุมชนสามารถนำภูมิปัญญาต่างๆมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม ศักยภาพด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ คือการที่ชุมชนมีกระบวนการจัดการด้านต่างๆของชุมชนทั้งด้านการสงวน อนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าต้นน้ำโดยคำนึงถึงศักยภาพการรองรับของทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม โดยการที่ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ต่างให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนเกี่ยวกับป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่อง ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากศักยภาพขององค์กรชุมชนและผู้นำชุมชนที่ เป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ อีกทั้งชุมชนยังมีกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชนที่เข้มแข็งตลอดจนมีความเชื่อ วัฒนธรรมต่างๆที่ให้ความเคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติ

กล่าวโดยสรุปศักยภาพต่างๆของชุมชนนั้นจะเห็นได้จากวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ชาวบ้านในชุมชนมีความสัมพันธ์กับป่าต้นน้ำอย่างใกล้ชิด การที่ชาวบ้านจำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมกับธรรมชาตินั้นเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีแนวคิดในการบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำเพื่อให้เกิดความยั่งยืนของทรัพยากรต่อไปทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อชุมชน

เองที่จะได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่อไปจนถึงรุ่นลูกรุ่นหลานและเป็นประโยชน์ต่อระบบนิเวศ
โคเยรวมของจังหวัดจริง หากป่าต้นน้ำขาดน้ำย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนที่อยู่ปลายน้ำต่อไป การ
ที่ชุมชนนาชุมเห็ดประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำมีเงื่อนไขหลายประการที่ส่งผล
ต่อศักยภาพของชุมชน ได้แก่ การที่ชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่
ชุมชนจะต้องมีการจัดการทรัพยากรเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ทั้งนี้เนื่องจากการที่ชุมชน
มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ผู้นำชุมชนและองค์กรใน
ชุมชนมีความเข้มแข็ง สามารถกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆ
อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งชุมชนยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในการให้ความช่วยเหลือ
ด้านต่างๆ ทั้งด้านการศึกษาดูงานและการฝึกอบรมเพื่อสร้างองค์ความรู้ต่างๆ ปัจจัยทั้งหมดเหล่านี้
เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน หากชุมชน
สามารถใช้ประโยชน์จากเงื่อนไขต่างๆ ได้อย่างเหมาะสมย่อมทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการป่า
ต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าคน
กับป่าสามารถจะอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืนหากชาวบ้านผู้ที่มีความผูกพันอยู่กับผืนป่า ผู้ที่ใช้
ประโยชน์จากป่าไม้มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน มีจิตสำนึกที่ดีต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และตระหนักถึง
ความสำคัญของการรักษาป่าต้นน้ำ

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในส่วนของบทนี้จะเป็นการสรุปผลที่ได้จากการศึกษาวิจัยประเด็นต่างๆที่ได้กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์การวิจัยและการอภิปรายผล ตลอดจนนำเสนอถึงข้อเสนอแนะจากข้อค้นพบของงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องต่อไป การศึกษาเรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ เพื่อศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบคำถามที่ว่าแท้จริงแล้วนั้นคนกับป่าสามารถจะอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนได้อย่างไร

การศึกษารุ่นนี้เป็นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ตลอดจนเป็นการศึกษาระบบคิดของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้จากชุมชนมาวิเคราะห์โดยอาศัยแนวคิด/ทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอจากปรากฏการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชนเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไรและมนุษย์มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมอย่างไรบ้าง ผู้วิจัยจึงได้สรุปผลการศึกษาวิจัย ไว้ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

การที่ชุมชนจะประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำได้นั้น จะต้องประกอบไปด้วยองค์ประกอบหรือเงื่อนไขหลายๆประการที่ส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ สามารถสรุปได้ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนนาชุมเห็ดมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ทำให้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการจัดการทรัพยากรเหล่านั้นอย่างเหมาะสม เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้ต่อไป ในช่วงที่ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเกิดความเสื่อมโทรมและลดจำนวนลงมาก ทำให้ชาวบ้านในชุมชนต่างเห็นถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติกันมากขึ้นจนนำมาซึ่งกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในรูปแบบต่างๆ การที่ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้นั้น ชุมชนจึงต้องคำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติที่มีภายในชุมชน และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เกิดความยั่งยืนต่อไป

2. ความสัมพันธ์/จิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ต่างเป็นเครือญาติเดียวกันจึงทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต่างเข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งการที่ชาวบ้านในชุมชนต่างมีจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำมีส่วนสำคัญทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นเนื่องจากชาวบ้านในชุมชนต่างให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นอย่างดี

3. ผู้นำชุมชน/ความเข้มแข็งขององค์กรในชุมชน ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ที่คอยกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและร่วมมือกันในการดำเนินงานต่างๆของชุมชน ในด้านขององค์กรชุมชนเองก็มีส่วนต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนโดยก็จะเป็นส่วนที่คอยขับเคลื่อนเกี่ยวกับกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำ หากพลังของกลุ่มมีความเข้มแข็งย่อมทำให้การบริหารจัดการของชุมชนมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น จากการศึกษาพบว่าในชุมชนนาชุมเห็ดมีองค์กรในชุมชนหลายๆองค์กรที่มีส่วนสำคัญต่อการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ เช่น กลุ่มรักษ์ภูผาหมอก กลุ่มองค์กรชุมชนบ้านลำขนุน เป็นต้น

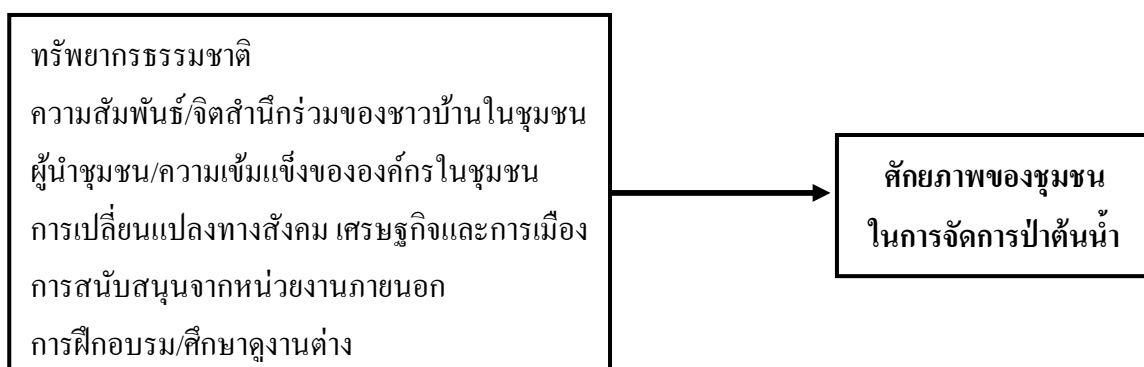
4. การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ชาวบ้านในชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆในสังคม ทำให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ โดยการเปลี่ยนแปลงอาชีพจากการทำนาไปเป็นสวนยางพาราเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากน้ำลดลงจากเดิม แต่ก็ทำให้ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ประโยชน์จากเดิมที่การใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำโดยตรงก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาในการจัดการระบบประปาภูเขาขึ้นมาเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างสะดวกมากขึ้น เป็นการพัฒนาศักยภาพในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาประเทศที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนา “คน” มากขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ยังเป็นส่วนสำคัญทำให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้มากขึ้น

5. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนมีทรัพยากรธรรมชาติที่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์และชุมชนเองมีความพร้อมในการพัฒนา ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดองค์ความรู้ในการจัดการป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้หน่วยงานภายนอกยังได้เข้ามาสนับสนุนในด้านทำให้ความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการกลุ่มในชุมชน ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชาวบ้านในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถส่งผลดีต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนต่อไป

6. การฝึกอบรม/ศึกษาดูงานต่างๆ ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ารับการฝึกอบรมและศึกษาดูงานจากหน่วยงานภายนอกอย่างต่อเนื่อง ทำให้ชุมชนสามารถนำองค์ความรู้ต่างๆที่ได้รับจากการฝึกอบรมและการศึกษาดูงานมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเอง เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ นอกจากนี้การที่ชุมชนได้มีการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอกอย่างต่อเนื่องได้ก่อให้เกิดการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆ ทำให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน สามารถนำไปสู่การความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆในอนาคต

จากการศึกษาครั้งนี้ จึงสรุปได้ว่าเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ ความสัมพันธ์และจิตสำนึกร่วมของชาวบ้านในชุมชน ภาวะผู้นำ/ความเข้มแข็งขององค์กรในชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก และการฝึกอบรม/ศึกษาดูงานต่างๆ สามารถสรุปเป็นภาพประกอบ ดังนี้

ภาพประกอบ 25 เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

ชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่อาศัยอยู่ร่วมกับป่ามาอย่างช้านาน ชาวบ้านในชุมชนมีกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆ โดยแสดงออกผ่านทางวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ภูมิปัญญา ความเชื่อและระบบคิดต่างๆของชุมชน สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. ศักยภาพด้านภูมิปัญญา ชาวบ้านในชุมชนมีศักยภาพด้านภูมิปัญญาในลักษณะต่างๆ เช่น ภูมิปัญญาด้านสมุนไพร โดยจะนำพันธุ์พืชสมุนไพรจากป่ามารักษาอาการของโรคต่างๆ ซึ่งผู้ที่มีความรู้ด้านสมุนไพรส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน นอกจากการการใช้

ประโยชน์จากพืชสมุนไพรในป่าแล้วนั้น ชาวบ้านยังมีแนวคิดในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรโดยการนำสมุนไพรบางชนิดมาปลูกไว้ในบริเวณเพื่อไม่ให้เป็นการรบกวนป่ามากเกินไป ภูมิปัญญาด้านระบบนิเวศ ชาวบ้านต่างมีความเข้าใจถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ เนื่องจากหากต้นน้ำขาดน้ำย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนอื่นๆที่อยู่ปลายน้ำต่อไป ทำให้ชาวบ้านใช้ทรัพยากรต่างๆอย่างรู้คุณค่าและคำนึงถึงศักยภาพการรองรับของธรรมชาติ

2. ศักยภาพในด้านการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ ชุมชนนาชุมเห็ดมีกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆทั้งด้านสวงวน อนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติผ่านการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในชุมชนโดยการเปิดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาศึกษาระบบนิเวศป่าต้นน้ำในชุมชนนาชุมเห็ดทั้งนี้ชาวบ้านก็ได้คำนึงถึงการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำโดยการเชิญชวนนักท่องเที่ยวให้ช่วยกันปลูกต้นไม้เพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้กับโลก นอกจากนี้ในด้านการใช้ประโยชน์ ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำทั้งในด้านการอุปโภคและบริโภค โดยจะใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า ใช้อย่างพอเพียงและมีกระบวนการจัดการต่างๆโดยตระหนักถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ

3. ศักยภาพในการจัดการอย่างมีส่วนร่วม ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ต่างมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำที่แตกต่างกันไป ได้แก่ ชาวบ้านจะมีส่วนในการค้นหาปัญหาและสาเหตุต่างๆของชุมชนผ่านการประชุมประจำเดือนของชุมชน ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการชุมชนจะมีส่วนในการวางแผนงานหรือโครงการ ต่างๆเนื่องจากเป็นกลุ่มคนที่ทราบข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับชุมชนเป็นอย่างดี จากนั้นจึงนำแผนงานต่างๆมาบอกกล่าวแก่สมาชิกในชุมชนเพื่อให้ช่วยกันแสดงความคิดเห็นและเสนอแนะในส่วนต่างๆ ก่อนที่ชาวบ้านทุกคนจะมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผนที่ได้วางไว้และร่วมกันประเมินผลการดำเนินงานต่อไปอย่างไรก็ตามชาวบ้านต่างให้ความสำคัญต่อการจัดการป่าต้นน้ำเป็นอย่างดี และกระบวนการต่างๆที่ได้กล่าวมานั้นเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการป่าต้นน้ำ

4. บทบาทขององค์กรในชุมชนและศักยภาพของผู้นำชุมชน ความสามารถของผู้นำในชุมชนนั้นมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่คอยกระตุ้นหรือผลักดันให้ชาวบ้านในชุมชนมองเห็นถึงคุณค่าของป่าต้นน้ำและตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ โดยผู้นำชุมชนที่มีบทบาทสำคัญของชุมชนนาชุมเห็ด คือ ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน นอกจากนี้ชุมชนยังมีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นองค์กรทางสังคมที่ก่อตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเพื่อเป็นแกนนำในการบริหารจัดการเรื่องต่างๆในชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญในการเป็นแกนนำในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน

5. ความเข้มแข็งของกฎระเบียบ ข้อบังคับของชุมชน จากเดิมชุมชนไม่มีกฎระเบียบหรือข้อบังคับใดๆในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ จนกระทั่งจำนวนประชากรในชุมชนเพิ่มมากขึ้นอีกทั้งได้เกิดความเสื่อมโทรมของป่าต้นน้ำและเกิดการลดปริมาณลงของทรัพยากรต่าง ๆ นำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้มองว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่าทำให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ จึงได้ร่วมกันตั้งกฎระเบียบ และข้อบังคับต่างๆของชุมชนขึ้นมา เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งของการดูแลและอนุรักษ์พื้นที่ป่าต้นน้ำ

6. วัฒนธรรมและความเชื่อ ชาวบ้านชุมชนนาซุมเห็ดมีวิถีชีวิตผูกพันกับธรรมชาติมาอย่างช้านาน จึงก่อให้เกิดเป็นระบบความเชื่อต่างๆของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ ชาวบ้านในชุมชนได้ใช้หลักความเชื่อดังกล่าวยึดเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำ โดยความเชื่อเหล่านั้นเปรียบเหมือนกฎระเบียบในการดูแลและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำของชาวบ้านในชุมชนด้วย

จากการศึกษาครั้งนี้จึงสรุปได้ว่าชุมชนนาซุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่มีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำซึ่งแสดงออกผ่านวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านในชุมชน การที่ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำทำให้ชุมชนเกิดแนวคิดในการดูแลรักษาป่าโดยมีกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำที่คำนึงถึงศักยภาพการรองรับของทรัพยากรธรรมชาติตลอดจนมีแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำเพื่อประโยชน์ของชุมชนเองและประโยชน์ต่อระบบนิเวศโดยรวมต่อไป การศึกษาศักยภาพด้านต่างๆของชุมชนเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

ชุมชนนาซุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติผ่านระบบคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแสดงออกมาผ่านวิถีการดำรงชีวิตและกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปแบบต่างๆของชาวบ้านในชุมชน ทำให้ในปัจจุบันชุมชนนาซุมเห็ดเป็นชุมชนแห่งหนึ่งที่เป็นต้นแบบในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของจังหวัดตรัง มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาดูงานอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านในชุมชนต่างมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำอย่างทั่วถึง อีกทั้งทางชุมชนเองมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งสามารถที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกับการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนและมีความตั้งใจที่จะทำงานเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง การที่ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถพัฒนาทุนทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ความสัมพันธ์ของคนกับ

ธรรมชาตินั้นทำให้คนสามารถสร้างระบบความรู้และระบบความสัมพันธ์ ที่ทำให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความรู้ที่เชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมของคน เป็นความรู้ที่คนสร้างขึ้นและสามารถปรับเปลี่ยนได้เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไปและสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป ระบบความรู้ชุดต่างๆที่คนในชุมชนสร้างขึ้น ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาของป่า ระบบความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำ จึงเป็นเสมือน “ทุนความรู้” ของแต่ละชุมชน กระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน จึงจะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างทุนชุมชน ทั้งที่เป็นทุนธรรมชาติ ทุนความรู้ ทุนทางสังคม และทุนมนุษย์ แต่ละมิติจะมีส่วนสำคัญต่อศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา (นภาพรณี หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล 2548) ซึ่งชุมชนนาชุมเห็ดเป็นชุมชนป่าต้นน้ำแห่งหนึ่งที่สามารถนำทุนทางสังคมภายในชุมชนมาพัฒนากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นได้

ทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศป่าต้นน้ำ มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านในชุมชนป่าต้นน้ำ การตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งให้หลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารแก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดการพัฒนาศักยภาพ มีพลังสร้างสรรค์ในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยในการบริหารจัดการ เพื่อรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดการพัฒนารูปแบบการทั้งในมิติทางระบบนิเวศ มิติทางเศรษฐกิจ และมิติทางสังคม กล่าวคือ ด้านระบบนิเวศ ชาวบ้านเห็นถึงประโยชน์และความสำคัญของป่าต้นน้ำ จึงได้พยายามมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับระบบธรรมชาติ เพื่อรักษาสภาพความสมดุลของระบบนิเวศป่าต้นน้ำ มิติด้านเศรษฐกิจ ชาวบ้านรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์ สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อสร้างหลักประกันความอยู่รอดให้แก่ครอบครัว และยกระดับมาตรฐานการครองชีพของชาวบ้านให้ดีขึ้น ทั้งยังช่วยแก้ปัญหาในเรื่องรายได้และความยากจนของชาวบ้านในชุมชน มิติด้านสังคม ชาวบ้านมีกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน สามารถปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ของชุมชน มีความไว้วางใจกันเกิดความรู้สึกร่วมกัน และมีจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การที่ชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพของชุมชนได้ทั้งสามมิติเป็นตัวชี้วัดหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

การที่ชุมชนจะประสบผลสำเร็จในกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำหรือมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำได้นั้น จะต้องประกอบด้วยเงื่อนไขหรือปัจจัยหลายประการที่ทำให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรป่าต้นน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ต้องอาศัยการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านในชุมชนเองที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จิตสำนึกและอุดมการณ์ร่วมของคนในชุมชน การฝึกอบรมและการศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นๆ รวมทั้งการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกจะมีส่วนทำให้การขับเคลื่อนต่างๆของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำมีความมั่นคงมากยิ่งขึ้น การที่ชุมชนสามารถนำปัจจัยหรือเงื่อนไขต่างๆที่เกี่ยวข้องมาพัฒนาศักยภาพของชุมชน โดยจะมองเห็นถึงศักยภาพของชุมชนได้จากวิถีชีวิต วัฒนธรรมต่างๆของชุมชนและกระบวนการจัดการป่าต้นน้ำในรูปแบบต่างๆที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมของอานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ที่ไม่เห็นด้วยการมองสภาพแวดล้อมที่แยกส่วนออกจากระบบสังคมของมนุษย์ เป็นการทำความเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของระบบทั้งสองซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนว่าระบบนิเวศและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเสมอ และการที่ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำนอกจากจะส่งผลดีต่อชุมชนเองแล้วยังส่งผลดีต่อระบบนิเวศโดยรวมตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำ

การอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนจะไม่มีทางประสบความสำเร็จถ้าหากชาวบ้านในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์และผลกระทบโดยตรงจากทรัพยากรธรรมชาติขาดเจตคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนซึ่งมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องตระหนักและเห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการสร้างจิตสำนึกให้กับคนในชุมชนได้ดูแลและรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติได้ต่อไปจนถึงรุ่นลูกหลาน คนในชุมชนจึงจะต้องมองเห็นถึงศักยภาพที่มีภายในชุมชนนำทุนต่างๆที่มีในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ทุนวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมของชุมชน พัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถจัดการทรัพยากรได้อย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป การศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงน่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนเองได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สามารถบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม สามารถนำผลการวิจัยไปพัฒนากระบวนการจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นตลอดจนเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นๆได้ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อเกขาบรรทัดในจังหวัด ตังรี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชน ควรจะคำนึงถึง บริบทของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง กล่าวคือ การใช้ทรัพยากรที่มีภายในชุมชนเป็นฐานของการ พัฒนา เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนได้มองเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและเป็นการใช้ ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์ จากการศึกษาในชุมชนพบว่าหลายๆโครงการที่เกิดจากการริเริ่มของ หน่วยงานภายนอกโดยที่ชาวบ้านในชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการต่างๆมักจะ ไม่ค่อย ประสบความสำเร็จเนื่องจากเป็นโครงการที่ไม่ได้เกิดจากความต้องของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านไม่ รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ แม้ว่าในปัจจุบันได้มีการกล่าวถึงการพัฒนาชุมชนจากส่วนล่างขึ้นไป แต่ ในทางปฏิบัติ ยังมีโครงการหรือแผนงานหลายๆส่วนที่เกิดขึ้นจากการสั่งการของภาครัฐ โดยที่ ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นไม่ได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและบาง โครงการก็เป็นการพัฒนาที่ไม่ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ทำให้การดำเนินงานตามโครงการเหล่านั้นกลายเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ เกิดการเปลี่ยนแปลงงบประมาณแผ่นดินเพราะไม่ได้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนอย่างจริงจัง ให้ชาวบ้านใน ชุมชนได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนต่างๆอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้และเกิด องค์กรความรู้ในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเองต่อไป

2. ชุมชนควรจะศึกษาและรวบรวมองค์ความรู้ต่างๆที่มีภายในชุมชนให้เป็น รูปธรรมมากขึ้น รวมทั้งให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมและความเชื่อต่างๆ ของชุมชนให้แก่รุ่นลูกหลานเพื่อให้สิ่งต่างๆเหล่านั้นยังคงอยู่ต่อไป ตลอดจนการวิเคราะห์ ปัญหาอุปสรรคต่างๆที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนของตนและควรมี การสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงกับชุมชนป่าต้นน้ำในพื้นที่อื่นๆให้มากขึ้นเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของแต่ละชุมชน เพื่อช่วยกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้เกิด ความยั่งยืนต่อไป

3. ทางภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมีโครงการหรือแผนงานเกี่ยวกับการ ปลุกจิตสำนึกให้กับชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่าง เป็นรูปธรรม มากกว่าการทุ่มงบประมาณไปในส่วนของการความเจริญทางด้านวัตถุ เนื่องจากการ สร้างจิตสำนึกควรเป็นแนวทางในการพัฒนาระยะยาวของสังคมไทย ในส่วนของผู้นำหรือผู้ที่ เกี่ยวข้องควรมีแผนที่จะรณรงค์อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชาวบ้านเกิดองค์ความรู้ในการที่จะช่วยกันอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนต่อไป โดยเฉพาะการปลูกฝังเยาวชนใน

ท้องถิ่นให้มองเห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและมีการจัดการอย่างเหมาะสมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยการคำนึงถึงผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม

4. ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าต้นน้ำนั้นควรจะเกิดจากความร่วมมือกันระหว่างภาคส่วนต่างๆทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในชุมชน ทั้งนี้แม้ว่าในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรวมถึงแผนงาน นโยบายต่างๆมักจะกล่าวถึงการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม แต่จากการศึกษาในชุมชน พบว่าการทำงานของแต่ละหน่วยงานยังคงแบ่งแยกการทำงานกันอย่างชัดเจน ต่างฝ่ายต่างสนับสนุนชุมชนเฉพาะส่วนที่หน่วยงานรับผิดชอบ โดยขาดการเชื่อมโยงโครงการต่างๆเข้าด้วยกัน ทั้งที่ในความเป็นจริง โครงการบางโครงการสามารถที่จะร่วมมือกันเพื่อพัฒนาชุมชนได้ ซึ่งการที่ภาคีต่างๆร่วมมือกันอย่างจริงจังจะทำให้การพัฒนาศักยภาพของชุมชนมีประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรจะศึกษาวิจัยกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยเน้นการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ การให้ชาวบ้านในชุมชนเป็นผู้วิจัยร่วม เนื่องจากคนที่ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการศึกษาวิจัยชุมชนของตนเอง เช่น การศึกษาภูมิปัญญาด้านต่างๆของชุมชน การศึกษาวัฒนธรรมต่างๆของชุมชน เป็นต้น จะสร้างองค์ความรู้ด้านต่างๆให้กับผู้วิจัยมากกว่าการวิจัยที่ผู้วิจัยเข้าไปหาข้อมูลจากชุมชนเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งในบางครั้งชาวบ้านในชุมชนที่ถูกวิจัยเองก็ไม่ได้รับประโยชน์จากการศึกษาวิจัยมากนัก

2. ควรทำการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการในการสร้างเครือข่ายของชุมชนและองค์ประกอบหรือเงื่อนไขที่ทำให้การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆประสบความสำเร็จ เนื่องจากการสร้างเครือข่ายจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นเองทำให้สามารถแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างชุมชนได้มากขึ้น

3. ควรทำการศึกษาความเชื่อมโยงเกี่ยวกับกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของระบบนิเวศทั้งหมด ตั้งแต่ป่าต้นน้ำ กลางน้ำ ไปจนถึงปลายน้ำ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจและพัฒนาความร่วมมือระหว่างกันของระบบนิเวศต่างๆ

4. ควรจะศึกษาปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชุมชนป่าต้นน้ำในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตลอดหาแนวทางในการลดความขัดแย้งและพัฒนาความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านชุมชนป่าต้นน้ำในการร่วมมือกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำอย่างยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

- กาญจนา ทองทั่ว. 2545. การจัดการป่าด้วยวิธีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี. ภาคนิพนธ์ คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- กำไร แก้วเสียง. 2543. การสืบทอดแนวคิดของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กรมป่าไม้. 2541. สถิติการป่าไม้ของประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักสารนิเทศ กรมป่าไม้.
- เครือข่ายป่าชุมชนประเทศไทย. 2545. พ.ร.บ. ป่าชุมชน : ชาวบ้านคือคนรักษาป่า. กรุงเทพฯ : ศยาม.
- จรรยาพันธุ์ เขียววิทย์. 2544. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กรณีศึกษาพื้นที่ป่าเขาหลวงและชุมชนบ้านคีรีวง ตำบลท่าโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- จามะรี เชียงทอง. 2549. สังคมวิทยาการพัฒนา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2552. ป่าชุมชน ความหมายของป่าและชุมชน. กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการสัมมนาเวทีชาวบ้าน"ทางออกในการจัดทำป่าชุมชน"
- เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2535. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. กรุงเทพฯ : บริษัทพิมพ์ตุลา จำกัด

บรรณานุกรม (ต่อ)

- ชยุต อินพรหม. 2547. ทูทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน : กรณีศึกษา
สถานีวิจัยหอดูดาววัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์สังคม
สงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชยุติ ผลชวนปัญญา. 2543. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามแนววัฒนธรรม
ชุมชน กรณีศึกษา บ้านแม่สาใหม่ ตำบลโป่งแยง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่.
วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- ไชย ส่องอาชีพ. 2551. ไปตรง ดูแผนพลังงานทดแทน ที่บ้านนาชุมเห็ด. เทคโนโลยีชาวบ้าน
20 (426) : 38
- ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. 2551. “สืบค้นต้นทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาโจทย์วิจัยในพื้นที่ อำเภอเวียงสา
จังหวัดน่าน”. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ดำรงศักดิ์ ชัยสนิท และ ก่อเกียรติ วิริยะกิจพัฒนา. 2546. การจัดการสิ่งแวดล้อมเบื้องต้น.
กรุงเทพฯ : ว่างอักษร.
- ทัศนีย์ ลักขณาภิชนัชช. 2545. การสังคมสงเคราะห์ชุมชน : มรรควิธีสู่ชุมชนเข้มแข็ง. กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธงชัย จารุพัฒน์. 2541. สถานการณ์ป่าไม้ของประเทศไทย ในช่วงระยะเวลา 37 ปี (พ.ศ. 2504-
2541). กรุงเทพฯ : ส่วนวิเคราะห์ทรัพยากรป่าไม้ สำนักวิชาการป่าไม้ กรมป่าไม้.
- นฤมล สุขพันธ์. 2549. วัฒนธรรมชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ : กรณีศึกษา ชนาคกร
น้ำของชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต,
สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- นภาพรณี หะวานนท์ และ พิสมัย รัตนโรจน์สกุล. 2548. *การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. นิเทศ ดิฉณะกุล. 2544. *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประชาติป กะทา. 2547. การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิจัยประชากรศาสตร์และสังคม สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ประเวศ วะสี. 2542. *ชุมชนเข้มแข็ง ทุนทางสังคมของไทย*. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.
- _____. 2547. *ทุนทางสังคมกับการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน*. กาญจนบุรี : งานสัมมนาการจัดทำแผนที่ข้อมูลทางสังคม.
- ประสาธ โคตรประทุม. 2548. ศักยภาพในการจัดการป่าหินล่อง บ้านดอนกลาง ตำบลดอนกลาง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
- ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2546. *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส).
- แผนงานสนับสนุนความร่วมมือในประเทศ. 2551. สถานการณ์ทรัพยากรท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและภาวะโลกร้อนภายใต้พลวัตรเศรษฐกิจการเมืองของสังคมโลกและท้องถิ่น. ใน *ป่าชุมชน : ความมั่นคงแห่งชีวิตท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงและภาวะโลกร้อน*, ระวี ถาวร, บรรณาธิการ. หน้า 1 – 21. กรุงเทพฯ : บริษัท คูมายเบส จำกัด.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- พะเยาว์ นาคำ. 2549. ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก: กรณีศึกษา
ฝายบ้านวังสาวบ ตำบลวังสาวบ อำเภอภูผาม่าน จังหวัดขอนแก่น. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พิเชษฐ เดชผิว และ ปิยะบุตร หล่อไกรเลิศ. 2546. *ชุมชนกับธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ : แม็ค.
- ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. 2542. *ชุมชนเข้มแข็ง ทูทางสังคมไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.
- ยศ สันตสมบัติ. 2541. *นิเวศน์วิกฤต ความรู้กับวิภาวะ*. กรุงเทพฯ : คบไฟ.
- _____. 2543. *มานุษยวิทยาวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์. 2548. *ทูทางสังคม*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา
- วิชัย เทียนน้อย. 2542. *การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
อักษรวัฒนา.
- วินัย วีระวัฒนานนท์ และ บานชื่น สีพันม่วง. 2539. *สิ่งแวดล้อมศึกษา: การศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- วินัย วีระวัฒนานนท์. 2541. *สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาการ
สาธารณสุขอาเซียน.
- วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. 2551. *การพัฒนาเมืองและชนบทประยุกต์*. กรุงเทพฯ : โฟร์เพช.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- วิลาวรรณ น้อยภา. 2549. ทูทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษา ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา. ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศลิษา พึ่งแสงแก้ว . 2537. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนาสังคม คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมชาย นิลอาธิ. 2552. *นิเวศวัฒนธรรม*. เอกสารประกอบคำบรรยาย. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. 2548. บทความนำเสนอการบรรยาย “การจัดการทุนธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม: บทสนทนาระหว่างทฤษฎีกับปฏิบัติการ”. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2554. *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555 – 2559)*. กรุงเทพฯ : สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. 2554. *รายงานการพัฒนาตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง*. ตรัง : ม.ป.ท.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2549. *ยุทธศาสตร์แผนฯ ๑๐* 4 (5) : 25
- สิริพรรณ ทองปัสโน. 2548. การศึกษาภูมิปัญญาชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในเขตอุทยานแห่งชาติเขาหลวง อำเภอพรหมคีรี จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

บรรณานุกรม (ต่อ)

- เสนีย์ จามริก และคณะ. 2536. *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เสรี พงศ์พิศ. 2551. *ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- อเนก นาคะบุตร. 2536. *คนกับดิน น้ำ ป่า: จุดเปลี่ยนแห่งความคิด*. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- _____. 2545. *ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม.
- อัจฉรา รักยุติธรรม. 2548. *นิเวศพื้นบ้าน: การต่อสู้ของคนชายขอบเพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคมของคนกับป่า*. ใน *ความรู้กับการเมืองเรื่องทรัพยากร*, คาริน อินทร์เหมือน, บรรณาธิการ. หน้า 47 – 72. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร(องค์การมหาชน). กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.
- อานัต ชุมเจริญ. 2551. *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี*. สารนิพนธ์ ประกาศนียบัตรบัณฑิต (บัณฑิตอาสาสมัคร), สำนักบัณฑิตอาสา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544. *มติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่น ว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. 2544. *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อานันท์ กาญจนพันธ์และคณะ. 2543. *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: สถานการณ์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บรรณานุกรม (ต่อ)

อารักษ์ กัมปนาทบวร. 2550. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตของชุมชน
ปกากะญอ บ้านแม่ยางส้าน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด. 2554. *แผนพัฒนาตำบลนาชุมเห็ด*. ตรีง : องค์การบริหาร
ส่วนตำบลนาชุมเห็ด.

บุคลากรกรม

- จรูญ มากอ้น ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 5/1 หมู่ที่ 2 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ.2555.
- จิต วรรณเดช ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 74/1 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 23 เมษายน พ.ศ.2554.
- ณัฐวัฒน์ ชูเกื้อ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ.2554.
- ชนพัฒน์ สุนทรกิจจาภรณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ ที่ทำการ สหกรณ์สหกรณ์ อำเภอมือง จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ.2555.
- นันทิกา ปานนิล ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 198 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.
- นิรันดร์ ขวัญแก้ว ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ ที่ทำการเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาบรรทัด ตำบลนาหวง อำเภอกงหรา จังหวัดพัทลุง. เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2555.
- บุญเคล่ว นาकिन ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 141 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2554.
- บุญชอบ ทองโอ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ องค์การบริหารส่วนตำบลนาชุมเห็ด ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2554.
- บุญธรรม มาแสง ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 190 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.

บุคลากรกรม (ต่อ)

ประสิทธิ์ จิตรสุวรรณ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 210 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.

พงศ์เทพ แก้วเสถียร ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ ที่ทำการสมาคมหยาดฝน อำเภอเมือง จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 28 มกราคม พ.ศ.2555.

ยุภา มาแสง ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 190 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.

วิน อนุรักษ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 99 หมู่ที่ 4 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ.2554.

สายสกุล วิเชียรฉาย ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.

หนูอิม ปานนิล ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 3 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554, 24 ธันวาคม พ.ศ.2554, 16 มกราคม พ.ศ.2555

อรอุมา บุญนิค ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ โรงเรียนวัดควนนิมิตศิลา หมู่ที่ 2 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2554.

อำนาจ ชูเกื้อ ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 17 หมู่ที่ 8 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ.2554.

โอพาร สงพิน ผู้ให้สัมภาษณ์, กมลรัตน์ พรหมสิงห์ ผู้สัมภาษณ์, ณ บ้านเลขที่ 50 หมู่ที่ 4 ตำบลนาชุมเห็ด อำเภอย่านตาขาว จังหวัดตรัง. เมื่อวันที่ 16 เมษายน พ.ศ.2554.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เพื่อเกษตรกรรมในจังหวัดตรัง

ชุดที่ 1 สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก / ผู้รู้ในชุมชน

การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักจะเป็นการศึกษาถึงบริบททั่วไปของชุมชน ทั้งด้านลักษณะพื้นฐานของสังคม ความเชื่อ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาต่างๆของชุมชน เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้วิจัยได้มองเห็นภาพรวมทั้งหมดของชุมชนและสามารถนำไปวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนรวมทั้งเงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำได้ต่อไป ลักษณะของคำถามจึงจะเน้นประเด็นของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนในอดีต การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตและบริบทในปัจจุบัน

ส่วนที่ 1 บริบททั่วไปของชุมชน

1. การตั้งถิ่นฐานและประวัติศาสตร์ของชุมชน ชุมชนมีอายุประมาณกี่ปี / ก่อกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร มีการย้ายถิ่นฐานเข้า/ออกในชุมชนหรือไม่ มีสาเหตุมาจากอะไร ชุมชนเคยมีเหตุการณ์สำคัญใดบ้าง เช่น การเกิดอุทกภัย ดินถล่ม เป็นต้น เหตุการณ์เหล่านั้นได้ส่งผลต่อชุมชนอย่างไร สมัยก่อนชาวบ้านทำมาหากินอย่างไรในสภาพที่แวดล้อมด้วยป่า ทำกินอย่างไรจากป่า
2. ลักษณะด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ ความสัมพันธ์ทั้งกับชาวบ้านในชุมชนเองและความสัมพันธ์กับรัฐ สภาพทางสังคมในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่ อย่างไร ในปัจจุบันประเพณีของชุมชนที่สำคัญมีอะไรบ้าง ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างไร
3. สภาพทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ด้านอาชีพ รายได้ การนำทรัพยากรในชุมชนมาใช้ประโยชน์เป็นอย่างไร สภาพทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมีผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนอย่างไรบ้าง
4. สภาพการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนในชุมชนมีลักษณะอย่างไร มีการร่วมมือกันในด้านต่างๆระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอย่างไร ระดับการศึกษาของคนในชุมชน การให้ความรู้เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำแก่เยาวชนเป็นอย่างไร

ส่วนที่ 2 เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน

1. สภาพแวดล้อมของชุมชนในอดีตเป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยแค่ไหน สภาพของพื้นที่ป่า พืชพรรณต่างๆเป็นอย่างไร มีความสมบูรณ์มากน้อยเพียงใด และในปัจจุบันมีความสมบูรณ์มากขึ้นหรือลดน้อยลงอย่างไร
2. ทรัพยากรป่าต้นน้ำมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไรบ้าง
3. ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำมากน้อยเพียงใด อย่างไร
4. ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีใครบ้าง เป็นอย่างไร มีบทบาทต่อการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง
5. องค์กรต่างๆในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำมีการดำเนินงานได้ผลลัพธ์อย่างไรบ้าง
6. ชาวบ้านในชุมชนให้ความสำคัญต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำมากน้อยเพียงใด อย่างไร
7. ชุมชนมีการศึกษาดูงานหรือฝึกอบรมต่างๆบ้างหรือไม่ และชุมชนได้รับประโยชน์อย่างไร นำมาประยุกต์ใช้กับชุมชนอย่างไร
8. จากการพัฒนาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรือไม่ การเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลอย่างไรต่อชุมชนบ้าง ทั้งด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรม ค่านิยม ระบบความสัมพันธ์ การทำมาหากิน ชุมชนมีวิธีการปรับตัวอย่างไรกับการเปลี่ยนแปลงนั้น
9. ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในด้านใดบ้าง อย่างไร

ส่วนที่ 3 ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. ชุมชนมีความเชื่อเกี่ยวกับป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง มีพิธีกรรม/ภูมิปัญญาใดที่เกี่ยวข้องกับป่าต้นน้ำ
2. ชาวบ้านมีการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำในลักษณะใด มีการจัดสรรทรัพยากรกันอย่างไร
3. ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของชุมชนอย่างไร
4. ในชุมชนมีกลุ่มหรือองค์กรใดบ้างที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ
5. มีการกำหนดกฎกติกาในชุมชนหรือไม่ ใครเป็นผู้ควบคุม และชาวบ้านให้ความสำคัญกับการเคารพกฎกติกาต่างๆอย่างไร
6. ผู้นำชุมชนมีบทบาทอย่างไรในการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชน

แบบสัมภาษณ์

ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง ชุดที่ 2 สัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ

ประเด็น เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน

1. คิดว่าในปัจจุบันชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมากน้อยแค่ไหน ทั้งด้านสภาพแวดล้อมทั่วไปและด้านสภาพสังคม การเปลี่ยนแปลงต่างๆส่งผลต่อวิถีชีวิตหรือไม่ และมีวิธีการปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร
2. ความสัมพันธ์กับชาวบ้านคนอื่นๆในชุมชนเป็นอย่างไร
3. ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการมีใครบ้าง คิดเห็นอย่างไรต่อบทบาทของผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับชาวบ้านเป็นอย่างไร
4. คิดว่าทรัพยากรป่าต้นน้ำมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของครอบครัวและลูกหลานอย่างไร
5. การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำมีความสำคัญต่อชุมชนอย่างไร และคิดว่าจะมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำได้อย่างไร
6. เคยเข้ารับการฝึกอบรมหรือดูงานต่างๆบ้างหรือไม่ และได้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นอย่างไร

ประเด็น ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. ได้มีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการต่างๆหรือไม่ อย่างไร เช่น การวางแผนโครงการ การดำเนินโครงการ การประเมินโครงการต่างๆ เป็นต้น ได้รับข่าวสารต่างๆจากใคร
2. มีการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำเขาบรรทัดอย่างไรบ้าง
3. มีความเชื่อ ภูมิปัญญาใดบ้างที่เกี่ยวกับป่า ภูมิปัญญาเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดมาจากใคร หรือมีความรู้เหล่านั้นมาจากแหล่งใด
4. องค์กรต่างๆในชุมชนมีบทบาทต่อการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร
5. เป็นสมาชิกกลุ่มหรือองค์กรใดบ้างภายในชุมชน และมีบทบาทในกลุ่มนั้นๆอย่างไร มีบทบาทต่อการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนอย่างไรบ้าง
6. ทราบถึงกฎกติกาในการใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำหรือไม่ อย่างไร และคิดว่ากฎต่างๆที่กำหนดขึ้นมีความเหมาะสมหรือไม่ อย่างไร ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการกำหนดกติกาเหล่านั้นหรือไม่ อย่างไร

แบบสัมภาษณ์

ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง

ชุดที่ 3 สัมภาษณ์บุคคลภายนอกที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

ประเด็น เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน

1. ทรัพยากรในเทือกเขาบรรทัดมีสภาพเป็นอย่างไร สมบูรณ์มากน้อยเพียงใด
2. หน่วยงานมีการสนับสนุนชุมชนในด้านการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไรบ้าง เช่น มีโครงการหรือมีการฝึกอบรมชาวบ้าน มีกิจกรรมร่วมกับชาวบ้านอย่างไรบ้าง ชาวบ้านให้ความร่วมมืออย่างไร ผลที่ได้จากการทำโครงการต่างๆเป็นอย่างไร
3. คิดว่าความรู้หรือประสบการณ์ต่างๆของชาวบ้านมีผลต่อการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร
4. มีปัญหาอุปสรรคใดบ้างจากการทำงานร่วมกับชุมชน
5. การที่ชาวบ้านได้รับการฝึกอบรมหรือดูงานต่างๆจะส่งผลอย่างไรต่อศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ
6. คิดว่าชุมชนควรจะได้รับ การส่งเสริมในด้านใดเป็นพิเศษหรือไม่ อย่างไร

ประเด็น ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. ชุมชนมีการจัดการป่าต้นน้ำที่มีประสิทธิภาพมากน้อยเพียงใด อย่างไร
2. ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าต้นน้ำมากน้อยเพียงใด อย่างไร
3. ผู้นำชุมชนที่มีบทบาทต่อการจัดการป่าต้นน้ำมีใครบ้าง มีบทบาทต่อการจัดการอย่างไร
4. คิดว่ากลุ่มหรือองค์กรต่างๆในชุมชนมีความเข้มแข็งหรือไม่ ปัจจัยใดบ้างที่จะทำให้กลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ นั้นมีความเข้มแข็งมากขึ้น
5. คิดว่ากฎระเบียบต่างๆในชุมชนเข้มแข็งเพียงพอหรือไม่ และชาวบ้านในชุมชนมีการปฏิบัติตามกฎต่างๆอย่างไร

แนวการสัมภาษณ์ในการสนทนากลุ่ม ศักยภาพในการจัดการป่าต้นน้ำ เทือกเขาบรรทัดในจังหวัดตรัง

ประเด็น เงื่อนไขที่ส่งผลต่อศักยภาพของชุมชน

1. ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นอย่างไรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และคิดว่าแนวโน้มนในอนาคตจะเป็นอย่างไร
2. มีแนวทางใดบ้างที่จะทำให้ทรัพยากรป่าต้นน้ำบริเวณชุมชนเกิดความยั่งยืนต่อไป
3. ชาวบ้านในชุมชนมีความตื่นตัวในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรป่าต้นน้ำมากน้อยเพียงใด
4. คิดว่าผู้นำชุมชนหรือกลุ่มต่างๆมีผลต่อการพัฒนาชุมชนอย่างไร
5. ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมตั้งแต่ช่วงก่อตั้งชุมชนอย่างไรบ้าง มีผลดีหรือผลเสียต่อชุมชนอย่างไร
6. ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกอย่างไรบ้าง
7. คิดว่าชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้หรือไม่ หากไม่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก
8. คิดว่าเงื่อนไขใดบ้างที่ทำให้การจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนประสบความสำเร็จ

ประเด็น ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าต้นน้ำ

1. กระบวนการจัดการป่าต้นน้ำของชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง (ด้านการสงวน การอนุรักษ์ การพัฒนา และ การใช้ประโยชน์จากป่าต้นน้ำ)
  - 1.1 จากการศึกษาการประกาศเขตป่าสงวนได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนและชุมชนมีวิธีการจัดการอย่างไร
  - 1.2 มีคณะกรรมการที่คอยจัดการเรื่องป่าหรือไม่ มีวิธีการคัดเลือกอย่างไร และมีบทบาทต่อการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร
  - 1.3 ในชุมชนเกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรบ้างหรือไม่ มีวิธีการจัดการกับปัญหาอย่างไร
2. ชาวบ้านในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำอย่างไร
3. มีโครงการหรือกิจกรรมใดบ้างของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ
4. ในชุมชนมีกลุ่มหรือองค์กรใดบ้างที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าต้นน้ำ มีการดำเนินการใดบ้างในการจัดการป่าต้นน้ำ
5. เกิดปัญหาหรือความขัดแย้งในการดำเนินงานต่างๆบ้างหรือไม่ อย่างไร และมีวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้นอย่างไร

ภาคผนวก ข

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิที่ตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ

1. รองศาสตราจารย์ ดร.วันชัย ธรรมสังการ
ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์
สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกีตถวา บุญปรากฏ
ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์
สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่
3. ดร.สุรพงษ์ ยี่มละมัย
ตำแหน่ง : อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์
สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

